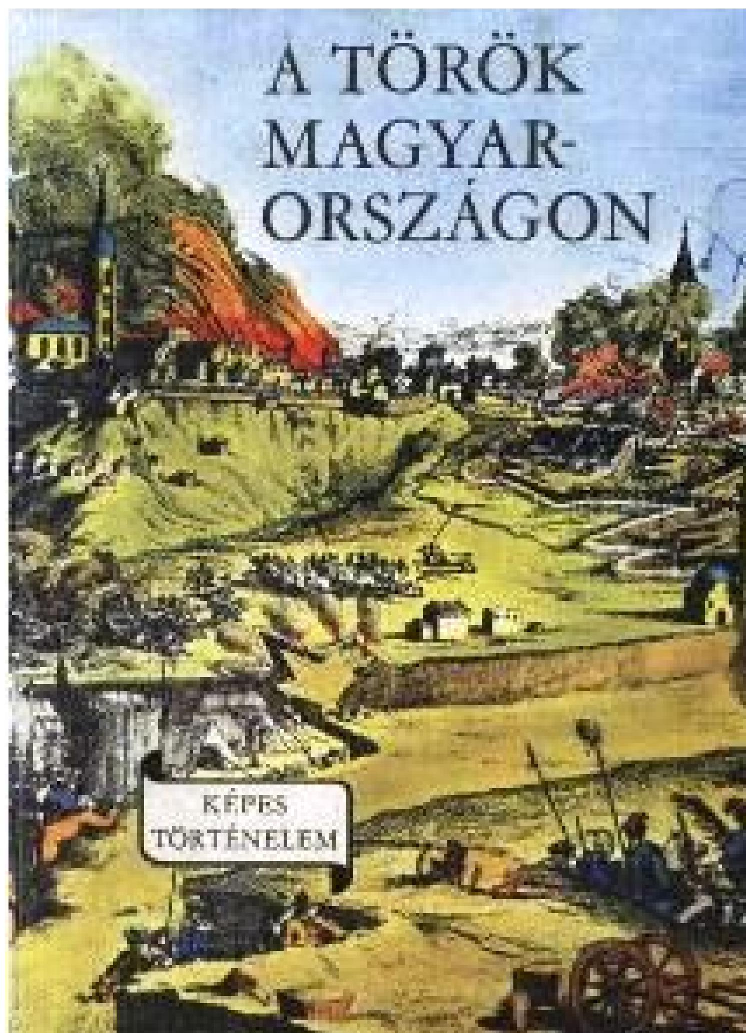
A TÖRÖK MAGYAR-ORSZÁGON

KÉPES TÖRTÉNELEM

A TÖRÖK
MAGYAR-
ORSZÁGON
KÉPES
TÖRTÉNELEM

Lengyel Balázs

A török Magyarországon

Magyarország a XVI–XVII. században

Móra
1975

TARTALOM

I. A mohácsi csatától a hódoltság koráig

A csata után

1526. augusztus 29. Már megint úgy zuhogott, úgy dőlt a nyakukba a zápor, hogy alig lehetett látni.

Hiába a homlokba húzott süveg, veri az eső a csupasz arcot lovaglás közben, víztől homályos a szem. Hiába a zárt sisakú páncél, szétfreccsen a vízcsepp a szemnyíláson, meg se lehet törölni az arcot, a szempillát.

Ezek a hirtelen, éles dördülések, ahogy a villám a közelükben lecsap! Az edzett harci ló is felhorkan, riadozik alattuk. Pedig ez már más, rövidebb dördülés, nem az a percekig eget-földet rázó, amikor a menekülő török lovasság nagy hirtelen szétnyílt, s a magyar lovasokra köpte tüzét valamennyi török ágyú. Akkor csak dörgött, csak dörgött, csak dörgött fülhasogatóan, pokoli erővel.

Azután indultak meg. Akkor, amikor kitetszett, hogy a második hadrendet is elsodorva menekül a magyar lovasság.

Jó a páncél a csatában, de most a nagy darab harci ló nem bírja a vágtát, könnyű, gyors lovak kellenének. Egy szál kard és puszta mente. És ráhajolni a ló nyakára, és úgy vágtatni el, el. De aki a szúró napsütésben egész nap főtt a páncélban, az most dideregve zötykölődik benne, s ha egy-két órán belül ki nem hámozzák, karját, lábát, derekát se fogja tudni mozdítani, meg se tud állni, ha a lóról leemelik, úgy berozsdál a vas.

Előttük a mezőszélen sötét folt. Nem, nem az üldözők még, csak a parti fűzfák foltja a régi Duna-ág mentén. Igen, jobbról a Duna mocsaras árrésze, itt a régi Duna-ág a gázlóval, s aztán már szabad az út.

A fák mögött súlyosan hömpölyög a sárgás, felkavart víz. Hol is vág át rajta a gázló? Amott a nagy csonkolt füzek között? Mindegy, menni kell! Elöl a süveges lovas beleugrat az áradatba – neki könnyű, nincs páncélban.

Sodor a víz, a ló szügyig merül, már a hullám a nyakáig is felcsap, de nem úszik, lába fogja a talajt. Kiér az alacsony vízbe, s megrázkódik. A lovas hátrapillant. Mögötte a három páncélos most ért a gázló közepére.

De miért állnak, miért állnak meg épp a legmélyebb vízben?!

A középsőhöz most az egyik odahajlik, leveszi zárt, tollas sisakját. Közben a nehéz ló a nehéz páncélossal süllyed. Belepi a víz a törzsét, csak horkantó pofája látszik, s aztán azt is elfedi a víz. A páncélos lassú mozdulattal fordul bele az áradatba. Kiáltás, kapkodás, s már kétoldalt az a másik kettő is elmerült.

A lovas a partszélen csak néz, bámulja a szennyes vizet, melyen púpos hólyagokat ver a sűrű zápor. Bámulja, s nem lát semmi mást, csak a puszta vizet a lovasok helyén.

A gázlón semmi mozdulás.

Arcához kap, s mint aki nem hisz még a szemének, hangosan mondja ki:

– Király urunk odaveszett!

Túloldalt a fák felől megint lovasok közelednek. A süveges úr odapillant, tétovázik, majd megrántja a kantárszárat, s elvágtat. Most már sebesebben, nem a nehéz, páncélozott lovak szabják meg az ő iramát is.

A süveges lovas, Czettrich Ulrik, a király cseh kamarása, volt talán az egyetlen, aki 1526. augusztus 29-e délutánján a zivatar és a csatavesztés zűrzavarában látta II. Lajos király pusztulását. Ő számol majd be a történtekről Máriának, az özvegy királynénak, aki született Habsburg főhercegnő, V. Károly spanyol király és Ferdinánd főherceg testvérhúga. S őt küldi majd két hónap múlva az özvegy királyné megkeresni a holt király tetemét. S ha egyáltalán megtalálták, ő találta meg a tetemet.

Székely Bertalannak, a múlt század egyik ismert festőjének van egy hatásos, nagyméretű képe: II. Lajos királyt megtalálják a Csele patakban. Szomorú és ünnepélyes pillanat ihlette a festőt: lehajtott fejű hívei állják körül a király vízből kiemelt halvány tetemét. Megtörten ott állnak az ország legnagyobb méltóságai.

Csakhogy a valóság prózaibb volt. Mária királyné nem országos méltóságot, egy egyszerű várkapitányt küldött tizenkét lovassal meg természetesen Czettrichhel a király teteméért. Czettrich megtalálta a gázlót, megtalálta a király két kísérőjének holttestét, s meglelte mellettük a király páncélját. A királyt magát nem. A páncél üres volt.

Egy sírt ugyan lelt a közelben, és azt felásva, a bomló tetemben felismerni vélte a királyt.

Sokkal előbb és talán nem kevesebb nyugtalansággal már más is kerestette II. Lajost. Méghozzá rengeteg emberrel kerestette, tűvé téve érte

az egész csatamezőt és környékét. Megtehette, mert rettenetes nagy úr volt, ő volt a csata győztese: II. Szulejmán szultán. És valószínűleg beleillett a terveibe, hogy a magyar király megmenekedett. Mert azzal a királlyal, amelyik élve marad, lehet egyezkedni, lehet vele adót fizettetni, de a holtnak csak fejét veheti, és azt diadalmi jelül elküldheti haza Konstantinápolyba.

A csatamezőt hát magyar foglyok járják, s a török írástudók előtt néven nevezik az elesetteket. Úgy tartják, a másfél órás ütközet alatt közel húszezren vesztek el, „nemzetünk színe-virága”. Ott van közöttük Tomori Pál érsek, a fővezér, aki pár napja a királyi tanácsban még azt ajánlotta, hogy hódoljanak meg a szultánnak, és fizessenek neki adót, s aztán mégis fővezérként hagyta, hogy a rosszul felszerelt, kisszámú magyar sereg stratégiailag is rosszul választott helyen támadásba menjen. Mintha a bibliai Dávid mindig és mindenütt legyőzhetné a harcra készült Góliátot. Nem, a bibliai példázat nem rólunk szólt. Ott fekszik hát Tomori, aki pedig megkapta Szapolyai János (régebbi írásokban Zápolya vagy Zápolyai) erdélyi vajdának az üzenetét, hogy nélküle csatába ne bocsátkozzék. Nélküle és az ellentétes parancsok miatt még egyre Szeged alatt álló serege nélkül.

Sok nagyurat neveznek még néven tetemtől tetemig járva a fogoly magyarok. Az ország nem egy zászlósurát, de mégsem azokat, akiket a török kerestet. Mert Szulejmán szemével nézve: nincs köztük a király, nincs a király helyettese: az ország nádora: Báthori István; nincs ott Szapolyai György sem, a mohácsi alvezér, János testvéröccse, aki pedig a csatában eltűnt, és soha többé nem került elő. És két érintetlen, kisebb magyar sereg készülődik még ellene: keletről, Szeged felől Szapolyai vajda serege, nyugatról Frangepán Kristóf horvát báné. Szulejmán tehát úgy tudta: megnyert egy csatát a király seregével szemben, de azt nem sejtette még, hogy a mohácsi csatát nyerte meg – a mohácsi csatát úgy, ahogy mi számon tartjuk, s amit az jelentett összes következményével együtt nemzeti történetünkben.

Buda őrizet nélkül

1526. szeptember 1. Budavár kapuit esti harangszó után bezárják. Mert Buda nemcsak királyi székhely, várnak is vár. Még IV. Béla kezdte építtetni, hogy legyen a székhelyen erős vár is, ha újra betörne a tatár. De hát nagy

ideje meg nem ostromlott vár volt ez, hogy is jöhetett volna be idáig, a Kárpátok medencéjét kitöltő s a tengerig lenyúló magyar királyság kellős közepéig ellenség! A bástyák persze azért álltak szilárdan, s a kapukat, ahogy illett, zárták, nyitották.

A kapuőr a keleti kapunál már messziről megpillantotta a lovast. Agyonhajszolt lova csupa tajték. Maga a lovas, azt megismerte, egy a király német vitézei közül.

Szaladt a bezárt kapuhoz. Nyitotta. A lovas csak berobbant rajta, se szó, se beszéd, s űzte a lovát egyenesen a királyné lakosztálya elé.

Félrelökte az ajtónállókat, s rohant be a királynéhoz, aki éppen a királyi kincstartóval, Thurzó Elekkel beszélgetett.

Bizonyos, hogy az a német részt vett a csatában. Hogyan menekedett meg a szaladókat üldöző lovas szpáhik elől, nem tudni. Mit mondott Mária királynénak, nem maradt fenn. De hogy a rémülettől félőrült volt, az nagyon is valószínű.

A királyné pedig nyomban átvette az őrületét. Anélkül, hogy a király sorsáról bármit is tudhatott volna, egy gondja volt: a menekülés. Thurzó Elek ellovagolt szolgáiért, hogy segítsenek, a királynő udvara pedig csomagolt. Csupa idegen udvarhölgy, udvari ember.

Buda magyar helyőrsége pedig semmiről se tudva, nyugovóra tért. Éjfél után verte fel őket István pohárnok, a virrasztóőrség feje: „Keljetek fel, a törökök mind egy lábig leverték a magyarokat!”

De addigra már a budai utcákon és tereken a német polgárok égő fáklyákkal szaladoztak, ládákat, szekrényeket raktak szekerekre, lovakat fogtak be, vagy tömték értékeiket a Duna-parti hajók gyomrába. A szemtanú, Szerémi György káplán írja így le csaknem szó szerint, s ő teszi hozzá: „És a budai magyarok csodálkoztak: ugyan mi ez? Mert ők még nem tudták.”

Ha a kapkodva csomagoló királyné csak a török veszedelem elől menekül, akkor elég lett volna az események megfordítására egy világos perce. Ennyit kellett volna végiggondolnia: 1. a vár élére teljhatalmú várkapitányt kell állítania, ha nem lett volna; 2. két-háromezer fegyverest kell toborozni, annyival Buda már védhető; 3. minderre egy hét idő legalább van, annyiba beletelik, míg a török Mohács alól felér (valójában 12 napba telt); 4. esetleg maga is helyben maradhat a védelem erősítésére, hiszen a török részéről személyében nem fenyegette végzetes veszedelem.

Mária okos asszony volt, későbbi szerepe is azt mutatta, jól tudta magáról, hogy ő az európai hatalmi sakkjátszmában is dáma, vagyis féltve óvott személyiség. Bátyja a spanyol király és német-római császár, az ismert világ pillanatnyilag leghatalmasabb uralkodója, akinek birodalmában sohasem megy le a nap, s akinek I. Ferenc francia királlyal való küzdelme miatt, francia biztatásra indult meg Magyarország és a Habsburg kézen levő osztrák tartományok ellen II. Szulejmán szultán. Jól tudta Mária, olyan dáma ő, akinek fogsága is aranykalitka, sérthetetlen dáma, akit aranyért, országért úgyis kiváltanak.

Csakhogy nem pusztán a török elől menekült ő ilyen eszeveszetten. Még nem is pirkadt (pedig nem hosszúak az augusztusvégi éjszakák), amikor ötven lovas, a pápai követ, Thurzó és két-három magyar úr kíséretében a Logodi-kapun át kilovagolt a várból. Szobalányai kezükben égő fáklyákkal világítottak neki.

A királyné azok elől is menekült, akikről feltételezte: nem fogják tekintetbe venni az ő világpolitikai sérthetetlenségét. Akik szemében csak királyné, mégpedig idegen királyné. Egyszerűen: a magyar alattvalói elől.

Nézzük csak, hogy folytatja Szerémi, az imént már idézett szemtanú: „Ugyan mi ez? – kérdezték a magyarok a kincseiket mentő németektől. De azok semmit sem válaszoltak, mert féltek, hogy a magyarok kifosztják őket.” S amikor aztán a magyarok látták, hogy a királyné elmenekült, látták, hogy a palota kincseit hogy dugdossák sebtében a hajókra, hogy kötözik fel Thurzó Elek legényei málhás lovakra és rakják szekerekre; látták, hogy özönlenek kifelé a Logodi-kapun így-úgy összeszedett málháikkal a német polgárok, nem azt értették meg, ami Mohács alatt történt, hanem azt, ami a szemük előtt lejátszódott.

Megértették a német uralom bukását. S akkor közülük a „főlatrok” – ahogy Szerémi mondja – csakugyan megtették, amit az ellenséges gyanakvás feltételezett az egész magyarságról: a Logodi-kapunál meg a hajóknál fosztogatni kezdtek. „A magyarok a legnagyobb örömben, szinte újjászületve térnek házukba, hogy megszabadultak az idegen uralomtól” – jelentette királyának, Zsigmondnak a lengyel követ. S mire a valószínűleg barmokkal vontatott, lassú hajók ár ellen eljutnak Esztergomig, mozdítható tárgyak tömegével és persze udvarhölgyekkel és szobalányokkal megrakodva, addigra ez a korai öröm bizony megkótyagosította a koponyákat. Az esztergomi vár magyar kapitánya „megüti”, azaz

megtámadja a hajókat, egy közülük el is süllyed (ma is őrizhet valamit a kincsekből a Duna medre).

A korai és ostoba örömre gyors bánat jött el. Szeptember 11-én Buda alá érkezett a török sereg. Útközben érte azért egy támadás: Székesfehérvár körül fedezetlen utóvédjén rajtaütött Frangepán Kristóf. Közben hogy eltűntek Budáról a minap még örvendező magyarok. Szerémi azt mondja: „Budán maradtak a szegények, sánták, vakok, hülyék.” A vár kapui pedig tárva-nyitva.

Szulejmán besétált hát a várba, beült Mátyás király palotájába, és várt két hétig.

Hogy mire? Nem kétséges. Valamelyik magyar sereg támadására. Esetleg egy új sereg közeledésére, amelyről eddig nem is tudott. A török hatalom több mint százötven éve ismerhette a magyarság katonai erejét. S ha maga Szulejmán Szabács és főként Nándorfehérvár (a mai Belgrád) bevételekor, 1521-ben tapasztalhatta a felmentő sereg tétlenkedését, itt az ország szívében nem számíthatott ugyanarra. Azt persze tudta már, hogy Mohácsnál többet nyert, mint eleinte gondolta. Tudta II. Lajos halálát is. Hiszen a hír a követek révén akkoriban is gyorsan terjedt, s mialatt ő Mátyás palotájában töprengve tétlenkedett, Luca Landucci firenzei patikus például szeptember 21-én azt írta naplójába: „Kaptuk a hírt, hogy a török elfoglalta Magyarországot, és a király meghalt oly módon, hogy egy folyóba fulladt.” De Szulejmán a hír első felében, abban, hogy elfoglalta Magyarországot, korántsem volt biztos. Nem is volt ez igaz. A hódítás megtartására nem is gondolt, nem is gondolhatott. Szeptember 26-ig hát megült Budán, s akkor elindult a Duna másik, vagyis bal partja mentén délnek. Pest városát előbb persze felgyújtatta. És október 9-én rengeteg kinccsel, fogollyal megrakodva elhagyta az országot.

Vagyishogy hat héttel a mohácsi vész után nem maradt Magyarországon török katonaság. Az ország szabad. Nemcsak hódítóitól az, még idegen királyi udvarától is. „Minden őrizet nélkül hagyták” – írta fél esztendővel Mohács után Brodarics István püspök. Szabad, bár lakosai, urai és főurai szabadabbnak hitték, mint amilyen valójában volt. Mert bizony inkább Brodarics püspök óvatos megfogalmazása volt pontos: „őrizet nélkül hagyták” – s tegyük hozzá: egyelőre. Mert a mohácsi csatavesztés ténye jövőt formáló tény maradt – még akkor is, ha a roppant távolság és az

eleven magyar hadierő miatt Buda megtartása Szulejmánt meg sem kísértette.

Az új király

1526 ősze és tele. Minden ember életének vannak nagy pillanatai. De hánynak volt még ehhez fogható pillanata a magyarok közül, ha nem az Árpád-nemzetség véréből való volt! Egynek csak, Hunyadi Mátyásnak. Senki, soha az egy Mátyáson kívül nem érte meg a századok alatt, amit most Szapolyai János megél. November 11-e van, nincs még két és fél hónapja sem Mohácsnak. Fején Szent István koronája, vállán zöldes színű aranybársony palástja, jobbjában a királyi jogar, baljában a keresztes aranyalma. S hogy Podmaniczky István, a nyitrai püspök (Szalkai esztergomi érsek Mohácsnál elesett) a szentelt olajjal felkente, jobbja most suhint az ország kardjával a négy égtáj felé – a régi szokás és hagyomány szerint így jelezve, hogy az országot megvédi. Szapolyai hát király, annyi idegen után a magyar nembeliek közül választott magyar király. Nagy pillanata lehetne ez, nemcsak neki, hanem az egész magyar történelemnek. Az lehetne, de nem az. Inkább könnyelmű pillanata.

Székesfehérvárott konganak az István sírját rejtő nagytemplom harangjai, fújják a harsonások, vivátozik az egybegyűlt nemesség (főleg az), vivátoznak a nagyurak, éljenzi az új királyt az ország. Igazi nagy koronázás volt, igazi választással, simábban, kevesebb erőszakkal esett meg, mint a nagy elődé, Hunyadi Mátyásé. (Ott bizony az azonnali felkoncolás rémével kellett előbb egyezségre szorítani a főurakat.) Szapolyai még azt is megtehette, hogy a választás után kérette magát, kicsit szabódott magára venni a magas tisztséget. Megengedhette magának ezt a kis színjátékot, hiszen a dolog annyira elő volt készítve. Az 1505-ös országgyűlés szinte az ő számára mondta ki, hogy többet idegen vérből királyt választani nem lehet. Az ő zászlaja alatt, rokonai, familiárisai, szolgái vezetésével vonult fel Fehérvárra a köznemesség nagyobb része, természetesen fegyveresen. Az országos nevű nagy családok jelenlevő tagjai is nagyrészt érdekszövetségébe tartoztak, s akik nem, azokat a helyszínen megnyerte.

A választás hát egyhangú volt. Igaz, hiányzott a nádor, Báthori István, akinek feladata lett volna a királyválasztó gyűlést egybehívni, s elsőként szavazni; hiányzott az özvegy királyné, akinek joga és kötelessége régi szokás szerint a trónüresedés alatt az ország ügyeit intézni. De Báthori

nádor, Szapolyai legnagyobb személyes ellensége számos jó okból kerülte a gyűlést. A királyné pedig, aki Budáról elfutott Pozsonyig, egyáltalán nem intézte az ország ügyeit. Ahelyett egészen mással, bátyja, Ferdinánd főherceg trónigényének elfogadtatásával foglalkozott. A királyválasztó gyűlés tehát már-már teljes volt és zavartalan, legföljebb Ferdinánd követe akart felszólalni a Habsburg-ház örökösödési joga érdekében (értsd: választás nélkül, szerződések folytán igényelte a magyar trónt), de kikergették, és csaknem megszabdalták.

Aki a királyi méltóság utáni nagy áhítozásból arra következtet, hogy az új király babérjainak örülő, boldog ember, nagyon téved. A beteljesülés után Szapolyai hamarosan érezhette a hurkot, amibe beledugta a fejét. Ez megoldhatatlan királyi feladatok láncolatából állt egybe, abból, hogy a frissen megszerzett királyi trónust sehogyan sem lehetett megszilárdítani. A köznemesség – igaz, Lajos halála és az idegen udvar elmenekülése után – nemzeti királyként trónra emelte Szapolyait, de hatalmat a trón megtartására nem adott neki. Szapolyai nem is gondolhatott Mátyás példájára: erős, állandó királyi hadsereg felállítására, a határvidék új megerősítésére – az adóterhek tetemes növelése árán. Ez híveivel, a királyválasztó nemességgel fordította volna szembe, ahogy a nagy elődöt is annak idején szembefordította. Szapolyai hát más – és hívei szemében szintén árulásszámba menő – lépésre szánta el magát: megkérte feleségül a gyűlölt özvegy királynét, békét kínált a trónra igényt tartó Ferdinándnak, akit a csehek II. Lajos örököseként időközben már királyukká is tettek. Mária a kérőknek nemet mondott. Ferdinánd a bécsi Szent István-dómban, udvara jelenlétében, az oltár előtt trónuson ülve fogadta Szapolyai követét. A követ az oltár elé érve, kéznyújtással akarta üdvözölni a trónoló Habsburgot. Az mozdulatlanul, gőggel elnézett a feléje nyújtott kéz fölött.

Nincs megalázóbb, mint egy társtalanul maradt, üdvözlésre szánt tenyér. A követ dühében magyarul kezdett szónokolni. Elvezették, Ferdinánd lefogatta. A Habsburgoknak eszük ágában sem volt Szapolyai királyságát elismerni.

Sem állandó királyi hadsereg, sem egyesség a nagyhatalmú Habsburgokkal, s mindehhez biztosan várható új török támadás – vészterhes jövendő! Csak a jelen volt biztató: I. János az országnak tényleges ura volt. A határokon belül nem volt vetélytársa. Az országnak csaknem egytizede a magánbirtoka volt, 160 ezer jobbágyportából 12 ezer, magánjövedelméből tarthatott és tartott is akkora udvari katonaságot, hogy a magyar főurak

közül senki sem mérkőzhetett vele. A katonai erővel szintén rendelkező főméltóságok neki engedelmeskedtek. A török támadás pedig csak nyárra várható – télen az ozmán nem hadakozik –, és az is valószínű, hogy nem a következő nyárra.

A trón megszilárdítására, a hurokként köréje feszülő feladatok megoldására, úgy tetszett, van János királynak egy kis ideje. Politikai okossággal sietett is azt kihasználni. Hogy békejobbját Ferdinánd elutasította, követei útján nyomban csatlakozott az európai Habsburg-ellenes szövetséghez. Megbízásából a zenggi püspök még 1526-ban útnak indult, s megjárta Velencét, Párizst, Londont. 1527-ben Fontainebleau-ban szövetséget kötött I. Ferenc francia királlyal.

Csakhogy János király biztató jelenét nem a török fogta mérhetetlenül rövidre. 1526 decemberében Pozsonyban az özvegy királyné, a nádor és néhány főúr kimondta Ferdinánd királyságát. Értsd: „megválasztotta” Ferdinándot királlyá, bár ő úgy tartotta, hogy a trón örökségként, ősei szerződései alapján megilleti. És Ferdinánd a nemzeti érzékenységre tekintettel elfogadta ezt a „választást”.

I. János nemzeti király homokórája ettől sebesen lepergett.

Az Írottkő oldalában

1527. A deák két tenyerével árnyékot vetve erőltette a szemét.

– Látja-e már? – kérdezte az úrfi.

– Merre?

Az úrfi a deák válla mögé lépett, majd akkora volt, mint a tanítómestere, s előrenyújtott karral mutogatott. – Ott a két jegenye között. Már a porfelhő is látszik a levegőben. – S hogy a deák újra egy tétova mozdulatot tett: – Kelmednek aztán igencsak megrontotta a szemét a sok írás-olvasás!

– De hát nem az a két jegenye, hanem az a másik, ott túl – lendült előre a szemet árnyékoló kéz, s mutogatott. – Hogyne látnám. Vértesek!

– Azok.

Az Írottkő oldalában álltak, s lesték, hogy jelennek meg az osztrák tartományok felől, s hogy kígyózzák végig a szélesre taposott utat az idegen vértesek.

A lovasok éle már a két leskelődő alatt kanyargott, széles porfelhőjük füstcsíkként húzódott a levegőben, s ott hátul a két jegenye között még egyre új és új csapatok áradtak. És a teherszállító segédhadak még sehol.

– Sokan vannak.

– Sokan! Lehetnek több ezren is.

– Ha látta volna, úrfi, a tevéket! – mondta a deák. – A török tevéit.

– Micsoda?

– A tevéket, a múlt nyáron. Csak a tevék két napig vonultak. Lehettek vagy harmincezren. Hatosával vezette őket egy-egy ember. Mert a török nem hozott kocsikat, még az ágyúgolyónak való ércet is, azt mondják, tevék hozták a hátukon.

Az úrfit izgalomba hozta ez a kép: tevék imbolygó vonulása végig a magyar Alföldön.

– Aztán kelmed látta őket?

– Láttam, a hegyről, bizonyos rejtekből. Mert a nép messze vidéken elfutott előlük, de Bodor Dénes uramat Zápolya úr küldte, hogy meglesse őket, s én vele voltam.

– Miért nem lovakat hoztak, szekereket?

A deák megvonta a vállát.

– A teve erősebb, nagyobb is. Meg egy lóért vagy egy tucat olyan roppant dögöt kapni. Meg ember se kell hozzá annyi. Nagy úr a pénz ott is.

– Lovuk nem is volt?

– Dehogynem! A katonáknak, a szpáhiknak. De olyan tengersokan voltak, hogy az a hadseregnyi teve se tudott nekik elég gabonát hozni. Buda alól visszafelé már éheztek, pedig nem is azon az úton indultak haza, amin jöttek Mohácsról.

Alattuk a völgyben a vértesek kígyója hatalmasan elnyújtózott, s feltűntek mögöttük a gyalogosok.

– Igencsak jönnek – mondta az úrfi, hogy mondjon valamit.

A deák összehúzott szeme végigsiklott a nyugat felől egyre befelé áradó seregen.

– Azt tudnak – mondta fojtottan –, vonulni. Mostan Róma alól jönnek, hol a spanyol király parancsára elfogták a pápa őszentségét, és kirabolták a várost. Mint a sáskák után, nem maradt más utánuk, csak a száraz ág és a

puszta fal. A pápa, mondják, még az ősi, megszentelt aranytiarákat is egybeolvasztatta valami ötvösmesterrel, s úgy dugdosta el, nehogy V. Károly fejét díszítsék.

– Spanyolok?

A deák tett egy tétova mozdulatot.

– Úgy mondta a hír, hogy spanyolok meg vallonok meg németek. De hát a spanyol király adta őket kölcsön, hogy Ferdinandus beülhessen Magyarországba. De a húga könyörgésére, Mária királyné szavára bezzeg nem adta őket tavaly, amikor bizony elkeltek volna.

Az úrfi rántott egyet a fején.

– Ezen most már kár búslakodni. Így lett király Zápolya urunk.

A deák csodálkozó, komor tekintetet vetett rá, s aztán csak annyit mondott:

– Ideje, úrfi, hogy számoljuk őket.

A másik király koronázása

1527. november. Koronázást hirdetnek újra a székesfehérvári Szent Szűz-templom harangjai, nagy, ünnepélyes koronázást, éppúgy, mint egy évvel ezelőtt. 1527 novemberében vagyunk. Vivátozik a nép, vivátozik az „ország”, melynek még annyi híja sincs, mint egy évvel ezelőtt volt. Hiszen most ott van, köszvényes bénaságában magát hordszéken vitetve, Báthori nádor is, Perényi Péter, mint egy év előtt, éppúgy nyújtja a koronát, Podmaniczky István nyitrai püspök, mint tavaly, éppoly ünnepélyes tisztelettel helyezi a király felkent fejére. Mindenki vagy ugyanaz, vagy régi ismerős, még a király oldalán álló két nőalak is: az egyik Mária királyné, II. Lajos özvegye, a másik Anna, az új királyné, Lajos húga, kinek fején régi szokás szerint szintúgy megpihen István koronája. Csak a király új: Ferdinánd osztrák főherceg s a múlt év óta (mert a cseh rendek előbb iktatták Lajos örökébe) cseh király. Minden az ország „régi szokásai” szerint történt, Ferdinánd nem ragaszkodott a trónörökléshez, elismerte a választást, beköltözött a magyar királyok budai palotájába, s még a koronázás előtt országgyűlést is tartatott.

De hát hol van a palota előbbi lakója, a trón tegnapi birtokosa, a tavaly koronázott király? János Tokajnál csatát vesztett, mondják, háromezer halott maradt a csatamezőn: annyi volt a serege, s most valahol Erdélyben

bujdosik. A török szultán közel 150 ezer embert vonultatott fel, hogy megdöntse II. Lajos uralmát, János ellen elég volt tízezer spanyol és német zsoldos. Ferdinánd hát kezébe foghatja a koronázási kardot, és bátran vághat vele a négy égtáj felé annak jelképeként, hogy megvédi vele az országot. Joggal teheti, a hatalma látható: a tízezer zsoldos két hónap leforgása alatt egyesítette csaknem az egész országot, hódoltak neki az országrészeket birtokló nagyurak is. Hogy az új király, Ferdinánd idegen zsoldosainak eltartása sok volna az országnak? Hogy a jobbágytól erőszakkal szedik a zsoldravalót, a mezővárosokat, ahol telelnek, föleszik és kifosztják? Persze igaz, de tízezer kapzsi, gazdagodni vágyó fegyverest még el tudna viselni a két-hárommilliós ország. És hogy a király idegen, a királyi udvar idegen (Ferdinánd csak spanyolul és franciául tud), ehhez a magyarság hozzá lehetett szokva.

Ferdinánd betöltötte az országos tisztségeket, fogadkozott, hogy a királyi tanácsba csak vérbeli magyarokat választ, híveinek birtokokat is adományozott, és még pénzt is adott, bár persze módjával. Ha az urak össze-összejöttek egymás közt esti poharazásra, ilyesféle beszélgetések estek meg közöttük:

– De hát gondolják meg, uraimék, mire törekedett Mátyás király! Csehországot, az osztrák tartományokat és Magyarországot akarta egyesíteni, hogy e nagy birodalom közös erejével fordulhasson a török ellen. Amiért ő annyit fáradt, íme, itt van. És Ferdinandus király nemcsak ura e temérdek birodalomnak, hanem a világ legnagyobb hatalmasságának, V. Károly császárnak öccse is. A császár majd megsegíti az ő édes öccsét, ha erre szükség volna, ahogy most is megsegítette.

– Mit nem mond tekegyelmed, hogy a magyar vitézség egymagában elegendő volna? Ej, ej, édes egy öcsémuram, a virtus nem minden, ide ágyú kell, meg jó szakállas puska meg vértes vagy páncélos lovasság. Vitéz katona még akad, de hol van annyi ágyú, annyi puska, annyi szerszám, annyi páncél ebben az országban, amennyi kell, ha kell?!

És az urak megnyugodhattak, hogy az ország védelmét a legjobb kézre bízták, gondját a legalkalmasabb, a legjobb személy vállára helyezték.

A papok nagy gondja

1527. november. Gyulafehérvárott a papok feje már másodnapja főtt a nagy gondban. Az öreg énekes kanonok, aki rangban első volt közöttük, remegő kézzel egyre csak a bibliát forgatta, mégsem lelte a megfelelő passzust. Mert a jelképes példázatok tanulságát ugyan sok mindenre alkalmazni lehet, ha tetszik, erre, ha tetszik, amarra, de a kérdésre, amit János király feladott nekik, mégsem leltek egyenes választ. És ha leltek volna is, ország-világ előtt övék miatta a felelősség. Azt pedig nem vállalhatják, nem és nem! Miért ők legyenek János úr védőpajzsa? Miért őket szidja, átkozza a keresztény világ Rómától Madridig, Párizstól Wittenbergáig? Azazhogy Párizs azért mégsem, Párizs aztán semmit sem szólhat. De amit megcselekedett I. Ferenc francia király (elég hatalmas úr hozzá!), megcselekedheti-e vajon baj és megszólás nélkül Magyarország királya? Ha ugyan király még egyáltalában János úr?

Az énekes kanonok úr telt, öreg arcát hogy megfonnyasztotta két nap alatt a vértanúság szele. Mert bizonyos, hogy János úr nem ismeri a tréfát. Hogy püspök uruk, a minap megboldogult Gosztonyi János, meghúzatta a gyulafehérvári harangokat annak örömére, hogy Ferdinándot Fehérvárott megkoronázták, nem rátörtek éjnek idején szegény fejére János úr főember pribékjei, és saját kezükkel úgy megkínozták (és mi módon!), hogy másnap meg is halt! Püspök uruk ily komisz és szörnyűséges legyilkolása után most meg ők feleljenek a kérdésre.

És ha legalább bizonyos volna, hogy János király milyen választ akar. De vajon bizonyos-e, amit már önmagában hosszan vitattak, hogy igenlő választ kíván? Nem lehet rajta eligazodni. Mert János király maga elé hívatta őket, ott ült magába roskadva, fázósan összegörbedve egy hatalmas medvebőrön, és igen merev, kelletlen arccal megkérdezte:

– Feleljetek rá, kanonok uraimék, a hites káptalan nevében: mit tanít a vallás, szabad-e keresztény fejedelemnek a pogány törökkel szerződni? Két nap múltával lássam írásban a választ!

S azzal mehettek.

És ha Jézus azt is mondja: „Add meg a császárnak, ami a császáré” – mégis ők oldják meg János úr kezét. És őket átkozza majd János úr mellett mind az egész ország.

„Tiéd az én uram, mindenével”

1528. január. I. János követe, Lasky Jeromos lengyel nemes, hasra vágta magát a fényességes szultán előtt, ahogy erre tanították. Aztán beszédkészsége minden erejével, szóvirágai minden színpompájával dicsérte a szultán mérhetetlen hatalmát és dicsőségét. Közben szája remegett, hangja el-elcsuklott. A félelemre jó oka volt. Követként jött, de valójában inkább fogoly volt. 1527. november 22-én mutatta fel János megbízólevelét, és sok kérdezgetés, faggatózás, tárgyalás és szemrehányás után, csak január végén került a szultán színe elé. Hányszor hallotta már: miért nem küldött János király előbb követséget, hiszen a szultán már 1526-ban elfoglalta országát, miért csak most akar tárgyalni, amikor bajban van? Hogy merészelt János úr beülni a magyar királyi székbe a szultán tudta és beleegyezése nélkül? És így tovább. Lasky a csűrés-csavarásba, a magyarázkodásba újra meg újra beleizzadt. Legszívesebben kereket oldott volna, csakhogy a szállását, minden lépését őrizték. A szultán most válaszában újra elmondta vagy eldörögte neki, amit Lasky már eleget hallott. S erre ő kínjában így kiáltott fel:

– Tiéd az én uram, Magyarország királya, mindenével!

S ekkor Lasky számára váratlan dolog történt. A szultán kegyes jóindulatáról biztosította a követ útján János királyt, s többet ígért, mint amit a király vagy követe valaha is remélhetett. Sajnos, túlságosan sokkal többet. Azt mondta, nem segélycsapatot ad, hanem személyesen jön megsegíteni Ferdinánd ellen János királyt. Évi adóról, tízezer aranyról, melyről Lasky Ibrahim nagyvezérrel már javában alkudozott, többet nem volt szó. (Valóban, János nem adózott a töröknek egész uralkodása alatt, míg Ferdinánd és utódai a békéért bőségesen, vagy 30 ezer aranyat fizettek évente.)

Vajon ily módon, Lasky révén János király hívta be 1529-ben a törököt? Kevéssé valószínű! Inkább azt lehetne mondani, Lasky akkor került a szultán elé, amikor már a következő évi nagy háborút Ferdinánd országlása miatt eldöntötték. Mit számított I. János a török politika mérlegeléseinek serpenyőjében akkor és ott, Konstantinápolyban? Alig többet egy véletlenül alászálló porszemnél. A török tudta, hogy János uralma összeomlott, s Erdélyben bujdosik. Tudta, hogy Ferdinánd király Budán berendezkedett, a magyarok meghódoltak neki, meg is koronázták, s van némi s nagymértékben növelhető katonai ereje is. Azt persze nem tudhatta, hogy a tárgyalások alatt vagy az elkövetkező napokban János király kimerészkedik Erdélyből, sereget gyűjt, s Ferdinánd tábornokával szemben újra csatát

veszt, olyan megsemmisítő csatát, hogy kénytelen kimenekülni országából Lengyelországba. S azt se tudhatta, hogy Ferdinánd az év elején elhagyja Budát, székhelyét, hogy oda soha többé ne ülhessen vissza, s azt sem, hogy a magyar urak az általános elégedetlenség miatt már az év végére felkeresik Jánost, a száműzött királyt, s országába visszahívják.

Ám amit tudott, elegendő volt ahhoz, hogy megcsinálja a maga terveit a tőle függő magyar királyságról, s ebbe János felhasználását – nagyon is jól jött az – beiktassa.

Évforduló a csatamezőn

1529. augusztus. Kis lovascsapat tör előre Pécs városából a Duna felé. 1529 augusztusát írjuk. Hogy hova mennek, még nem tudják, mert a török vezeti őket. Nem foglyok, dehogy foglyok, nem kell őket félteni! Pedig azért dideregnek és izzadnak, s a legszívesebben szerteszaladnának, ahányan csak vannak. Szolgák és nagyurak egyaránt, mert vannak köztük nagyurak is. Az az ezüstszerszámos lovas, aki díszöltözetében a középen jár, elégedetten nézhet végig rajtuk. Most nem hagyták magára a hívei, mint tavasszal Tápé alatt, hogy körülötte csak szolgák maradtak, azok kísérték el. Az urak meg sarkon fordultak és elvágtattak, mikor Szapolyai tudtukra adta, hogy találkozni mennek a törökkel. Elvágtattak, és azt mondták:

– Menjen, ha tetszik neki, magában!

De most itt vannak vele, és itt van két főpap is, Frangepán Ferenc kalocsai érsek szerzetescsuhában, és Brodarics István püspök is. S persze itt van – ha már az egyháziakról van szó – a barát, Martinuzzi is, a pálos szerzetes, akinek a későbbiekben elég nagy szerepe van. Török részről pedig nem kisebb úr várja a csapatot, s vezetteti magához I. János királyt, mint Szulejmán szultán. És amit még a lovasok nem tudnak: éppen Mohács mezejére vezetteti.

Milyen volt, milyen lehetett I. János és a szultán találkozása? Mint érintkeznek, hogy beszélnek egymással azok, akik népek sorsát döntik el – nyugtalanító kérdése minden kornak. A véletlen úgy hozta, hogy tudjuk, milyen volt ez a találkozó, Szerémi György, a kortárs – némileg persze kikerekítve – elmondja nekünk. (Idézni is szokták mind a történelemkönyvek.) Szegődjünk hát mi is Szerémi elbeszélése szerint János királynak nyomába!

„Az a kismérföld, melyen a király a császárhoz ment, le volt terítve bársonnyal s különféle puha kárpitokkal egészen a császár sátráig.

Amikor János király megérkezett az első sátor, Ajaz basáé elé, az mindjárt drága ruhát hozott János királynak, ezt ráadták, s a sajátját átadták a királyi felség kamarásainak. Amikor pedig elérkeztünk Ibrahim basa sátrához, másik drága és Ajaz basáénál is gyönyörűbb ruhát hoztak; amazt levették a királyról, és Ibrahim basa ruháját neki ajándékozva, ezt újra ráadták.

Amikor János király már megpillantotta a császárt, nyomban leszállt a lóról, gyalog ment a törökök császára felé, s vele a magyar főurak, akik a királlyal voltak.

Amikor a császár megpillantotta sátra alól a királyt, mindjárt kisietett a sátorból, s a király és a császár, egyik a másikat karjával körülfonva, megölelte egymást oly módon, mint ahogyan Júdás Krisztust. És ott már szemben beszélt a császárral a király magyarul, egészséggel és jó szerencsével üdvözölte, s az ajándékot, melyet az ifjú tartott, átadta, azonfelül mondta, hogy ő császári felsége nagy irgalmasságot cselekedett vele a hűtlenjeitől való szorongattatása nagy szükségének idején. E szavakat a magyar-török Mehmed (vele tárgyalt Tápénál János) mind előadta a császárnak török nyelven.

Viszont a császár olyképpen ajánlotta magát, hogy ha a magasságos Isten őt megőrzi, akkor kétségtelenül, egészen biztosan visszahelyezi őt székébe, budai királyi székébe, s azonfelül visszaadja neki a Szerémség egész tartományát, várakat, kivéve kettőt; Nándorfehérvárt és Szabácsot. Azonfelül még, míg én e világon élek, megvédelek ellenségeidtől, míg csak egy dárda lesz török kézben. Azért ne félj!”

Történészeink a magyar történelem egyik legszomorúbb pillanataként szokták emlegetni ezt a második Mohácsot, hol három évvel a csata után a magyar király hűbéresként hódol a szultánnak, és mint más források mondják, kezet is csókol neki. Pedig akárhogy történt is, lesznek ennek a kornak szomorúbb pillanatai is. Ez a találkozó Szapolyai szempontjából inkább diplomáciai nyereség volt, mint veszteség, s ha ő uralkodásra termett volna, ha diplomáciai sikereit ki tudta volna használni, úgy a nemzeti megaláztatás megteremhette volna a maga hasznos gyümölcseit is. Így csak annyi eredménye volt, hogy János az év őszén valóban már Buda várából nézhette végig, hogy vonul haza a török, foglyok és rabolt kincsek

tömegével – mondják, el is sírta magát a rabszíjra fűzött keresztény foglyok láttán. De ő a távozó nagyvezértől, Ibrahimtól még ajándékot is kapott, megkapta minden ellenszolgáltatás és minden nagyobb hűhó nélkül a magyar államiság jelképét, a királyi koronát. A mohácsi találkozót leíró Szerémi persze János-párti, és mond nem egy képtelenséget. Szó sem lehetett például arról, hogy a török a déli részek, a Szerémség visszaadását ígérte volna. Az igazsághoz az áll közelebb, amit Frangepán Ferenc, a ferences barát mond, aki bevallja, hogy igenis ő megcsókolta Szulejmán kezét, mert ezzel a megalázkodással, mint Attila előtt Leo pápa, lelkek ezreit mentette meg a pogánytól. „Az országot ekkor mi, a török hívei – írja – tartottuk meg, nem Ferdinándék.”

Így igaz, és elég szomorú ez is.

Aki átevez a Dunán

1529 ősze. A köztudat régóta úgy tartotta, akié Buda, azé az ország is. Így hát most megint János királyé (1529 őszén vagyunk), aki hamarabb, mint egy év alatt – ha nagy áron is – lengyelországi bujdosóból ismét valóságos király lett. Nem mintha nem lett volna olyan magyar politikus, aki ne akarta volna Budát vele szemben – és ami nagyobb dolog: a törökkel szemben is megvédeni. Nádasdy Tamás, Buda várkapitánya, a habsburgiánus politika egyik legkorábbi híve, szilárdan, élete árán is védte a nem túlzottan erős várat. Budát tehát lehetett azért védeni – lehetett volna már 1526-ban is –, bár tartós török ostromot ugyan Magyarországnak egyik vára sem bírt volna ki, és a nagy várépítkezések után is csak egy vagy kettő (Győr, Érsekújvár).

A török 1529 nyarán ostrom alá vette Budát Nádasdy miatt, és ki tudja, meddig és hogyan ostromolta volna, ha Ferdinánd német zsoldosai nem féltették volna a kelleténél jobban az életüket. Ahogy akkoriban mondták, „praktikálni” kezdtek a törökkel, s amikor a szabad elvonulásért folyó alkudozást Nádasdy eltiltotta, megfogták a parancsnokot, megegyeztek vagy megegyezni véltek a falakon keresztül bekiabáló törökkel, aki a szultán által személyesen aláírt szabad elvonulást biztosító levéllel hitegette őket. Nádasdy ennek köszönhette az életét, a zsoldosok a halálukat. Mert amikor a zsoldosok a törököt beengedték, mind egy szálig levágták őket – a későbbiekben oly gyakran ismételt álnok csel a nyugati hadijoghoz szokott zsoldosoknak meglepő lehetett, csak éppen idejük nem maradt eltöprengni rajta –, Nádasdyt viszont a janicsárok vitték a nagyvezér, Ibrahim elébe, aki

Istvánffy Miklós korabeli történetíró szerint megszidta, hogy magyar létére miként merészelte a várat János magyar királlyal, no meg a törökök hatalmas császárával szemben védeni; majd két csauszra bízta, hogy lökjék a Dunába. A Duna-parton azonban Nádasdy megpillantott egy csónakot, kirántotta magát a csauszok közül, beugrott a csónakba, s valami deszkaszállal evezgetve, áttért a túlsó partra, János király táborába.

Ezt a végső életösztöntől hajtott átevezést Budáról, Ferdinánd várából János táborába – bármilyen valóságos volt is – értsük jelképesen is. Ferdinánd egyik legelső, leghűségesebb és talán legderekabb híve most évekre éppoly hűséges János-párti lesz. Miért? Mert ahogy 1527-ben Ferdinánd spanyol vértesei eltapostták azt a „szittya” vágyálmot, hogy magyar nembeli király meg tudja szervezni és meg tudja védeni az országot, úgy taposta most szét Szulejmán azt a sokkal megalapozottabb hitet, hogy a Habsburg-nagyhatalom megoltalmazza. Nem a kocka fordult meg a két király között – arra még volna mentség –, hanem a magyarság mondhatatlan szenvedéseinek forrásaként mindkét politikai elképzelés csődöt mondott. Ferdinánd Magyarországot nem tudta védeni, csak Bécset. S igaza volt az adott pillanatban Frangepán Ferenc már idézett mondásának: amit Magyarországból egyáltalában menteni lehetett, akkor és ott a törökös magyarok mentették.

János lehetetlenné teszi magát

1530. Az a rettenetes drágán megfizetett tapasztalat, hogy sem I. János önálló magyar király, sem a Habsburg-világhatalmat képviselő Ferdinánd, hanem csupán János, a *török vazallus* képes meggátolni az ország végső pusztulását: valamiféle kordába, vagy inkább áldozatra szánt mederbe szorítani a török átvonulását, mely most már időről időre várható volt – ez a tapasztalat megkövetelte volna a nagy családok, az országos méltóságok részéről János király egységes támogatását. Ez a harmadik, ez a szégyenteljesen rossz út talán mégis járhatónak bizonyult volna. Ahogy Nádasdy, aki Ferdinándért az életét is kockára tette, most világosan erre lépett.

Csakhogy ennek a valósággal számoló politikai gondolatnak lassú érvényesülését meggátolta az országos urak egymás elleni fenekedése, a tomboló feudális anarchia. Meggátolta a vagyonszerzési láz, mely fegyveres szolgák birtokában lehetővé tette az ellenséges szomszéd

kifosztását, nyájai elhajtását, vagyonának felprédálását, sőt a zűrzavar fokoztával egy-egy város kifosztását és felégetését is. Meggátolta továbbá maga János király, aki élete álmát, a királyi hatalmat immár másodszor elérve képtelennek mutatkozott a kormányzásra. Ez az előre nem látható és ki nem számítható véletlen: János tehetetlensége, akarati összeroppanása oda fajult, hogy tanácsosai heves tiltakozása ellenére, rábízta az ország kormányzását egy kalandorra. Amire a magyar történelemben nem volt példa, saját maga helyett, egészséges, érett férfiként kormányzóvá nevezte ki Luigi Gritti török ékszerkereskedőt. Vagy legyünk pontosabbak: Luigi Grittit, a velencei dózse törvénytelen fiát, a szultán udvari szállítóját, Ibrahim barátját vagy érdekszövetségesét, a portánál a magyar ügyek bennfentesét, aki három héttel azután, hogy Magyarországra a törökkel bejött – 1529-ben mint magyar királyi „főkincstárnok, kamarás, helytartó és egri püspök” írja alá a nevét. Gritti rémuralmat teremtett, irtani kezdte János leghívebb embereit, s ékszerkereskedő lévén, pénzt, drágaságokat harácsolt. Vagyonát 98 tevén, 30 öszvéren és négy kocsin hordatta maga után, míg végül háromévi kormányzóskodás után Czibak Imre püspököt is megölette. Ezzel betelt a mérték. Czibak rokonai összeszövetkeztek ellene, és Medgyesnél fegyveres szolgáival együtt levágták. De hogy befejezzük a gondolatmenetet: János támogatását végül gátolta a török is, aki most már csaknem évenként átvonult Magyarországon, és ott rabolt, ölt, fosztogatott, ahova csak elért. Úgyhogy ezekben az években, 1529-től a harmincas évek közepéig, az ország sorsának javítására mindegyik addig járt út eltorlaszolódott a magyarság vezetői előtt.

Hogy mik voltak ennek a rajtunk kívül eső, világpolitikai okai, azt hamarosan látni fogjuk. De előbb még arra vessünk egy pillantást, hogy azért közben a magyarság java sem ült odahaza ölbe tett kézzel.

A szétvert gyűlés

1532. március. Még csak a környékről érkeztek meg az urak, de máris telve volt Berenhidán a két kastély: esténként a templomban gyűltek össze, ott inkább elfértek. Még ha háromannyian jönnek, akkor is. Hideg volt a templom, 1532-nek még csak márciusát írták. Az urak forralt bort ittak maguk melegítésére, szegfüves, zsályás, kakukkfüves vagy mézes bort, ki hogy szerette. Futva hozták nagy, fedeles kupákban a tűzről a csatlósok. De

a bor azért nem vidámította fel őket. Vártak, hümgettek, nem kezdtek semmibe.

A templom körül fegyveresek álltak. Nemcsak odabent, kint is égett néhány szövétnek, hogy látni lehessen, hogy az érkező csatlósok, hírvivők, fullajtárok egyenest jöjjenek.

A falu körül a hegyeken, az utak mentén egymást váltották az őrségek. Ki közeledik, melyik uraság, jó előre tudták. Délről, északról, kelet felől jöttek a hírhozók. Hiszen nem akármiféle gyűlés ez: megmondták, megírták magának Ferdinandus királynak is, ország dolgában gyűlnek. Országgyűlés ez, ha kell, királyválasztó országgyűlés.

Igaz, nem a nádor hívta össze, akit ez ősi szokás szerint illetett, hiszen Báthori halála óta nincs nádor. Thurzó Elek országbíró, helytartó csupán. És egyik király se hívta össze, sem Ferdinánd, sem János. De hiszen éppen őmiattuk gyűltek egybe, hogy legyen végre egy király, aki meg tudja védeni az országot. És ha a kettő közül egyiknek sincs ehhez se módja, se akarata, akkor – magukban nagy titokban eldöntötték – királlyá tesznek egy harmadikat. És meghívták ide Berenhidára, hogy minden ország-világ előtt történjék, V. Károly császár, Lengyelország, a Habsburg örökös tartományok, a cseh korona országainak képviselőit, a moldvai és havasalföldi vajdákat, a pápa követét. Jöttek is lengyel és cseh urak, jöttek a pápa, a császár és a vajdák követei, nem volt ilyen népes az a gyűlés, amely Jánost, sem amelyik Ferdinándot megválasztotta, ha még mindig nagy híja is van. Híres családok fejeit várják még. És nincs itt Thurzó Elek sem, csak egy kemény levelet küldött, s azt is kibélelte egy másikkal: Ferdinánd király tiltó parancsával. De itt van Majláth István, ő a legnagyobb úr Erdélyben, akinek szavajárása Jánosról, hogy „már igen unom őkegyelmét”, bejárta az egész országot. Itt van Nádasdy Tamás, aki olyan szerencsésen átevezett – életét mentve – Ferdinándtól Jánoshoz. S jön Perényi Péter is, a korona őre, aki most Sárospatakon olasz mesterrel építkezik. Erősíti a várat, s valami díszes lépcsőt is épít odabent a várudvaron – telik neki arra is –, szépet, újmódit. Csakhogy ő egész haddal jön, négy-ötszáz fegyveres kíséri, s mikor végre belép a templomi tanácskozásra, behúzott nyakkal súgnak össze mögötte a felvidéki urak.

– Tavaly a tisztjei felverték a falvaimat. Erős fiúkat, szép lányokat válogattak, s vitték őket. Az én jobbágyaimat!

– Nálam is próbálkoztak – így a másik –, de egy legény hírt adott. A csatlósaim úgy hozták vissza szegényeket őkegyelme kocsiján. Nem is merte a kocsit kérni tőlem.

– A töröknek küldi le őket, mert a fia fogoly, váltságdíjként.

– Küldje a maga jobbágyait, vagy azt se! Mi jogon? Küldje az aranyait!

– Mikor a szultán Bécset szorongatta, csak úgy nyüzsgött a sok szemét rabszolgakereskedőtől Pest városa. Azt mondják, egy meszely mézet ha adtak egy fogoly német zsoldosért.

– Nem is ér az többet. Roggendorf alatt negyvenezer jött Buda alá. Feléltek, felprédáltak mindent, s ugyan mire mentek? A vár János úré maradt, pedig igencsak megáhították. De ha a török jön, abba nem akaródzik nekik beleharapni!

A kezdetben fojtott hang érdesen felcsattant. S egyszerre az urak egész kis gyűrűje fogta körül a beszélgetőket.

– Tudják kegyelmetek, mit tettek a bitangok? Szegény jobbágyaimat parázson sütögették, hogy hol van a vermelt gabonájuk. Az menekedett meg előlük, aki bebújt családostul, marhástul a pilisi rengetegbe.

– Hajaj, uraimék – szólt bele az egyik úr a gyűrűből –, jó annak, aki Erdélyországban vagy a Felvidéken él, talán még nem is látott törököt. De bezzeg nézzék meg az én szép lacházai birtokomat, ami a pogány útjába esett! Az udvarház rom és üszök. A hatvannégy jobbágycsaládból nyolc ha előkerült. Mert az bebújt a szittyós közepibe. A többi sehol.

– Azért kell olyan király – vágott egy másik a szavába –, aki már a déli végeken megveri, visszaűzi őket. Nem dibdáb ember, aki a kezét csókolja! Ha nyom valamit is a latban János úr a töröknél, kérje vissza tőle a Délvidék várait!

A Jánost fitymáló szóra ketten is a középre nyomultak.

– És Ferdinandus – heveskedett az egyik –, aki csak meghátrál, kivonul, visszakozik. Bécsben üldögél ölbe tett kézzel. Az jobb kegyelmeteknek?

– Legföljebb követet küld – vágta bele a másik.

– Úgy bizony, követet – kapott a szón az előbbi –, azt mondja a követ a szultánnak: Ferdinánd békét akar. Adja vissza a szultán Nándorfehérvárt, Szendrőt, az egész Szerémséget. Tudják kegyelmetek, mit felelt rá Ibrahim, a nagyvezér? Elmosolyodott, s úgy kérdezte: „Magát Konstantinápolyt ugyan ne adjuk-e?” S vágta ki őket, hogy félúton csúszva jöttek! Ez király,

ez a tyúkeszű?! Most aztán készülődnek megint, minap jött a híradás: nyárra ismét nyakunkon a török.

– És ha Perényi uramat megtennénk? Megtennénk legalább főkapitánynak?

– Perényi uramat, ugyan! – Halkított a hangján a szóló, s körülnézett, hogy vajon nem állnak-e a közelben a nagyúr hívei. – Aztán mit tenne, ha áhítozik is a koronára? Ide százezer fegyveres kell. Hogy ő veri meg a törököt? Amikor fegyveres szolgái élén a török elé vágtatott, hogy ő Ibrahimmal tárgyalni akar – mi lett? Tudja mindenki. Szolgáit levágták, maga az édes egy fia fogsága árán szabadult. Az eszement!

– Pszt! Hallgasson kegyelmed!

A templomajtóban hirtelen kiáltozás támadt. A szó visszhangosan zúgott, de nem lehetett érteni. Csak az indulatos nagy mozdulatok látszottak. Valaki jött, hírvivőféle lehetett, azt vették körül, és taszigálták. Végre Aggházy uram odaráncigálta az érkezőt az oltár elébe.

– Mondja kend jó hangosan – parancsolt rá a fegyveres legényre –, hogy az urak is hallják!

A legény a lovaglástól még fulladt hangon beszélt:

– Kendy uram őkegyelme tiszteletét jelentem. Meghagyta őkegyelme, megmondjam, hadak jönnek a gyűlés ellen. Győr városából kiindult Landsknechtek.

– Micsoda! – A hirtelen hangzavarban egy további szót sem lehetett hallani. Akik elöl voltak, körbefogták a legényt, s egymást túlkiabálva faggatták. Ki látta? Hányan vannak?

Perényi Péter felkapaszkodott a szószék lépcsejére. Tollas süvegét a kezében lobogtatva jelezte, hogy szót kér.

– Uraimék – kezdte –, ha lesz itten országos gyűlése hazánk rendjeinek, ha nem, holnapra elválik. Ha tudunk dönteni a töröktől való szabadulásunk dolgában, ha nem, egyet mégis nagy és erős szövetséggel megfogadhatnánk. Megfogadhatnánk – emelte fel a hangját –, és szent kötelékkel magunkat kötelezhetnénk, hogy mind, akik itten vagyunk, a két király között dúló háborúban egymás birtokait, jószágát, várait, ha el is foglaljuk, magunknak meg nem tartjuk, hanem visszaadjuk annak, akit illet tulajdona szerint. Ok a harcra, pusztításra ezzel is kevesbedik.

Perényi hirtelen hagyta abba. Gondolatfordító, nehéz csend lett. S a nagy csendbe akkor egy rekedt hang belekiáltott:

– Megtartjuk a gyűlést! Mit beszél… Királyválasztó gyűlés ez!

De másnap hajnalban mégis megapadt a gyűlés népe. Néhány dunántúli úr lóra ült s ment, búcsút se igen mondva. Mert a hír a Landsknechtekről addigra bizonyos lett. És ami gyűlés egyszer apadni kezd, az hirtelen apad.

Azért egy elfogadott és jóváhagyott felirat mégis indult Berenhidáról Ferdinánd királyhoz (az Erdélyben tétlenkedő s a gyűlés miatt híveire igen megorrolt Jánossal nem volt mit kezdeni). S nem is azon a hangon íródott, amellyel az alattvalók királyukkal szólni szoktak, nem is azon a hangon, amelyhez Ferdinánd szokva volt. Fogalmazni legalább józan, politikus elmék fogalmazták – csakhogy nekik módjuk, hatalmuk több cselekvésre nem volt.

„A királyi felség legyen meggyőződve afelől, hogy ha az országot meg akarja tartani – írták –, hadakat kell küldeni és kimutatnia készületeit. Ha ezt megtette volna, a magyarokat mind megnyeri, és az ellenséget elijeszti. Ha ezt nem teszi, Magyarországot biztosan elveszti. Ezt az országot már nem lehet többé levelekkel, követek vagy bármi fényes ígéretek által megtartani és oltalmazni, hanem csak tettekkel…” És ez is benne állt: „Fogadjon fel felséged az ország védelmében húszezer magyart zsoldjába.”

A spanyol udvarban

1532 nyara. A követ már négy napja várt. Ott ült a fogadásra felöltött díszruhában, csak éppen a prémgalléros, hímes dolmányt vette le magáról, s bújt egy kényelmesebbe. Máskülönben készen állt, hogy a felség elé vezessék. Csakhogy nem vezették, s ettől olyan volt, mintha fejbe verték volna. A nap déltől odatűzött a szokatlanul ívelt, mór ablakokra, hiába húzatta be a függönyöket a szolgáival, odabent fojtó meleg volt. S ő ki sem mozdulhatott, mint egy fogoly. Ez a hirtelen meleg, ez is lankasztotta. Granadában nyár van már, amikor Bécsben még csak kezdődik a tavasz. Útközben az osztrák hegyek között még hóban bukdácsoltak a lovak, el-elakadt a nehéz kocsi. Pedig hat lovat fogtak elébe.

Hogy sietett! Kelés még éjszaka, szürkület előtt, rázkódás az utakon egész álló nap, s még fáklyafény mellett is a korai estékben. De az egyenes

utat a francia király, Ferenc birtokain át, meg kellett kerülnie. Hajó hozta végül Spanyolországba.

Hogy sietett mindig. És Károly őfelsége nem fogadja.

De most! Hallja az ajtó előtti lépteket, s mégis összerezzen a halk kopogásra. Agya diktálni kezdi az ezerszer elismételt üdvözlő mondatokat.

– Őfelsége a császár ma Cortezt, Új-Spanyolország főkapitányát kérette – sima udvariassággal közli a spanyol. – Talán az esti órákban lesz ideje. Hacsak nem kéreti a mexikóiakat vagy a pápa őszentsége követét, az még excellenciád előtt érkezett.

Ötödnap este volt, hogy Károly fogadta. Két udvaronc spanyol jött érte, félhomályos márványtermeken siettek vele végig, a gyertyafényben is látta, hogy minden csupa kárpit meg aranyozás, több, pazarabb, mint odahaza Bécsben. Aztán szinte betaszították egy ajtón. Ott állt a császár dolgozószobájában. Úgy fogadták hát, ahogy kérte. Károlyon s kívüle nem volt senki a teremben.

A nagy ébenfa íróasztal mögül sápadt, viaszos arc fordul felé. Károly feketében van, csak a fehér nyakfodra világít.

Fél térden kezdi az üdvözlő szavakat, s akkor a császár feláll, s kinyúl feléje; nem, nem kezet nyújt: a pecsétes levelet kéri. Átadja, s nem mer felegyenesedni. Tudja, Károly előtt még Ferdinánd király is, a saját édes öccse, állva és levett kalappal szokott szólni. Úgy mondja tehát, ahogy kezdte, fél térden.

Károly nem figyel rá, olvas.

– Felséges öcsém nem ismeri a mi gondjainkat – hallja egyszerre csak maga fölött a császárt. – Nem ismeri.

Károly leült, s a követet nagy kegy éri, a császár int, hogy az egyik zsámolyon maga is helyet foglalhat.

– Pénzt kér hadakra, építésre – folytatta a császár –, meg hadakat is kér. De a békekötés, a diplomáciai térnyerés nehezebb útját nem járta végig. A fegyver csak az utolsó eszköz, ultima ratio, de az ész minden lehetőségét előbb meg kell próbálni.

A követ egy fejmozdulattal elárulta, hogy szívesen szólna, de a császár jelezte, hogy ne szóljon.

– A mi célunk, mondja meg excellenciád öcsémnek, legeslegelsősorban a francia király hatalmának visszaszorítása. De hát ezt őfelségének éppoly jól

kell tudnia. Ha a francia király, kivel én készen állnék akár egy szál karddal is megverekedni, nem volna, mi lennénk a keresztény világ egyedüli urai. Akkor hatalmunkban állna a betolakodó ozmán erőket a keresztény seregek összefogásával egész Európából kiűzni. Úgy, ahogy ezt a pápa őszentsége többször is javasolta. De addig, amíg a szultán hadai koronánk itáliai birtokait is fenyegetni tudják, míg kalóz gályái Tripolisz földjéről kiindulva hajóinkra rátörnek, tengerparti városainkat rabolni merészelik, addig tartományaink határain túl a szárazon hadakat vezetni ellenük esztelenség.

A császár lélegzetet vett, s a pillanatnyi csendet használta ki a követ.

– Felség – mondta –, nem a tartományok határain túl. A török vezet háborút tartományainkra, valamint a magyar királyságra.

A császár türelmetlen, elhárító mozdulatot tett.

– Erről később. Jelentse meg őfelségének, hogy saját tartományaink maguk is elegendő gondot okoznak. A német rendek területén elterjedt eretnekség pártolására az északnémet birodalmi grófok Schmalkalden városában összeszövetkeztek, s mivel Krisztus urunk igaz követői ellen szövetkeztek, ellenünk is tették. Miattuk is a mi gondjaink szaporodtak.

Károly kutatva nézett végig az aktákkal teli nagy íróasztalon, s egy nagyobb ívet maga elé tett. A követ azonban az előbbi visszautasítás miatt nem mert megszólalni.

Az ívet most a követ elé tolta.

– Tudós férfiak által rajzolt térkép ez a török szultán birodalmáról. Elég rátekinteni, nagy kiterjedésű, roppant birodalom ez. Ereje hadtudományban jártas férfiak számítása szerint vetekszik a miénkkel. Vízen igen, de a szárazon nem helyes vele az összecsapást kockáztatni. Minden hadierőnket egy lapra tenni fel.

– Felséged látta – vett magának mégis hirtelen bátorságot a követ –, vagy hírt kapott róla, hogy a múlt őszön, Bécs alól milyen rendezetlenül vonult el. Akkor a rácsapás talán tönkre is tehette volna.

A császár ajka megrándult.

– Én tiltottam meg akkor az üldözést, Ferdinánd öcsém makacs ragaszkodásával szemben! Túl nagy kockázattal járt volna azon az ismeretlen senkiföldjén.

– A magyar királyságban!

Károly neheztelő hangsúllyal javította ki:

– Őfelsége magyar tartományában.

– De felséged jól tudja – merészkedett el az illem végső határáig a követ –, hogy ott, azon a területen egyetlenegy kis vár, ha szabad emlékeztetnem, Kőszeg vára maga feltartotta a szultánt. Az ostrom idővesztesége miatt tört meg a szultán hadiereje. A várra költött pénz tehát busásan kamatozott, méghozzá az összes tartományoknak.

A császár felállt, s ez a kihallgatás végét jelentette.

– Jelentse excellenciád felséges öcsémnek – mondta megkeskenyedett szájjal –, hadra ne gondoljon, csatába ne bocsátkozzék, míg a békekötést meg nem próbálta. Ez annál inkább Istennek tetsző és alattvalói boldogulását szolgáló dolog lesz, mert hathatós segítséget úgysem várhat sehonnan. A pápa őszentsége ugyan oda fogja adni az egyházi tizedeket az uralkodóknak törökellenes segélyként, de mi jól tudjuk, egyik uralkodó sem fogja azt a török ellen fordítani. Elbocsátjuk hát excellenciádat azzal, hogy válaszunkat őfelsége levelére kancelláriánkon majd kellő időben átveheti.

A válaszban pedig, mellyel a követ sietve indult vissza Ferdinándhoz, ez volt:

„Minél tovább gondolkodom az Ön szükségei, helyzete és az én helyzetem felől, annál inkább meggyőződöm, hogy az én ügyeim rendezetlensége miatt Önnek érdeke, hogy minél előbb békére lépjen.”

A béke és a béke ára

1533. Hosszas békealkudozások után Szulejmán szultán ünnepélyes nyilatkozatot tesz: fiává fogadja Ferdinánd királyt, leányává az özvegy Mária királynét (a mohácsi holt király feleségét), s adó nélküli hűbér gyanánt kegyesen meghagyja Ferdinánd kezén Magyarország nyugati országrészeit. Ferdinánd ugyanúgy, ugyanolyan jogon birtokolhatja hát a maga részét, mint ahogy öt évvel előbb János király kapta az országot. Török szempontból ő se több, mint János – mindkét magyar király Szulejmán vazallusa. (Csakhogy Ferdinándnak ezért be kellett küldenie Konstantinápolyba Esztergom várának kulcsait, ez volt a fegyvernyugvás ára, melyet Ibrahim nagyvezér „a kielégült hiúság mosolyával” adott vissza a Habsburg-követnek, vagyis hogy a vár tényleges átadására nem tartott igényt.)

Dubois francia hadtudós jelentése a szultánnak

1538. Fényességes Padisah, Leghatalmasabb Uram!

Kegyelmességed kitüntetett a feladattal: tárjam fényességes tekinteted elé mindama gondolataimat, melyekkel csekély, de a haditudományokban járatos elmém Bécs városának elfoglalását segíteni képes. Boldoggá tesz, Uram, hogy bölcsességed lehajlik hozzám, és az én tapasztalatokban gazdag, de Hozzád mérten szegényes bölcsességemre figyelmez; boldoggá tesz, hogy az ozmán birodalom hőn áhított célját a magam szerény módján szolgálhatom.

Vizsgálódó tekintetem, mely Felséged parancsa szerint behatolt az ozmán hadiszervezet és hadviselés titkaiba, és ugyanakkor ismeri a keresztény uralkodók hadiszokásait és erejét is, nem látja a feladatot megoldhatatlannak – hatalmad és bölcsességed, Uram, mit meg ne tudna oldani! –, ha jól is látja a nehézségeket. Ezek a nehézségek – mint ahogyan a hadvezetés művészetében is lángeszű elméd jól tudja – nem a hadierők egymáshoz való viszonyában, sem nem a hadifelszerelés különbségében, hanem a csaknem lebírhatatlan távolságban és a hadiellátás és utánpótlás kérdésében mutatkoznak. Mert ami a haderőt illeti: birodalmad hadserege, Uram, olyan erős, oly felülmúlhatatlan, hogy nemhogy a magyarok magukban (még ha a kettős királyság meg nem osztaná őket), hanem a magyarok összes szomszédaikkal egybefogva sem tudnának vele sikerrel szembeszállni. Nem a hízelgés, hanem a tényeket vizsgáló tudós szem és elfogulatlan száj mondatja ezt velem. Békében is fegyverben tartott hadsereged, mely háború idején megkétszerezhető, nagyobb, mint amit például a leghatalmasabb keresztény király, a francia, háborúba indulva egybe tud gyűjteni. Dicső őseid és Te magad is, Uram, birodalmadat úgy rendezted be, hogy az teljes egészében hadsereged erejét szolgálja. Ezzel szemben ellenfeleid hadaikat a háborúk alatt is nehezen vonják egybe, alattvalóik lassan, húzódzkodva gyülekeznek, zsoldoscsapataikat hosszadalmasan toborozzák, kiképzésükre, hadifegyelmük begyakorlására pedig elegendő időt fordítani nem tudnak. Bátran állíthatom, hogy nagyságban, kiképzésben, felszerelésben seregeddel egész Európa együttes ereje sem vetekszik.

Nagy fölényeddel szemben Bécs városát a távolság és az időjárás védte mind ez idáig. Hadakozni Európa hideg éghajlata alatt az ozmán sereggel

mintegy száz napon át, az ősz beálltáig lehet. A június 1-ével Drinápolyból elindított seregnek szeptemberben már vissza kell fordulnia. Kilenc esztendővel ezelőtt, a mi számításunk szerint 1529-ben, magad is tapasztaltad, Uram, hogy október hónapban Bécs alatt havazott, rettenetes szenvedést és rengeteg nehézséget okozva még a visszavonulásban is. Száz nap alatt kell tehát Magyarországon át felvonulni, Bécset körülzárni és ostrommal elfoglalni. Szűkös idő a roppant feladatra. Viszont tágas, nagy idő a seregek élelmezése és utánpótlása szempontjából. Ily nagy hadsereggel hadakozva ugyanis, 120–150 ezer fővel, az élelmezés terén az útba ejtett országokból, kivált Magyarországból semmire sem számíthatunk. Az a terület, melyen a seregek végigvonulnak, ekkora embertömeget el nem tarthat; puskaporral, lőszerrel, igavonó barommal el nem láthat. Bölcsességed előrelátó gondoskodása jól tudja ezt, minden keresztény királyoknál jobban, akik botorul reménykednek abban, hogy seregeik háborúk idején magukat élelmezik, s így legalább annyira tartózkodnak a szűkösebb vidékek felkeresésétől, mint amennyire kerülni kívánják a döntő csatákat. Bízvást állíthatom, hogy Magyarországon átvonulva egészen Bécs vidékéig nagyobb erőkkel összeütközni nem fogsz – bölcsen kerülik azt a felvonulással járó éhínség és a kockázat miatt a Habsburg-hadvezérek. Különösen most, hogy Ferdinánd király egyetlen támadó kísérlete Eszék városánál oly csúfosan megbukott, nem is az ozmán hadierő, hanem a zsoldosok éhsége miatt. A felelősségre vont hadvezér, Katzianer sorsára jutni egyetlen más hadvezető sem akar. Magyarországon tehát a szűk idő miatt gyorsan kell átvonulnia az ozmán hadnak, és át is tud az vonulni, ha az élelmezés-utánpótlás egyetlen biztos és sima országútjáról le nem tér. Ha a sereg mindig is megmarad a Duna vonala mellett.

Az én bölcsességemtől, mellyel figyelmeddel kitüntetsz, jobb tanács nem telik: a hajók számát kell növelni, rájuk kell alapozni mindennemű szállítást a nagy drinápolyi raktárakból a mozgó seregig. Ez az egyetlen módja, hogy szükséget ne szenvedj. A hajók folyamatos vontatása a part mentén néhány rendelettel könnyen biztosítható. A Duna menti várak: Buda, Visegrád, Esztergom és Győr elfoglalása és lerontása a legsürgősebb feladat.

Mielőtt még észbe kapva, komolyabb megerősítésükbe bele nem kezdenek.

Hatalmas sereggeddel, Uram, mellyel megütközni a szerencsétlen és hebehurgya Lajos királyon kívül egyetlen összegyűlt nagy keresztény had sem merészelt, ily módon biztosan eléred célodat. Az erős és okos oroszlán,

ha kell, két ugrással éri el zsákmányát. Első legyen a várak, és a második lesz már maga Bécs.

A szultán megjegyzése a jelentésen

Dubois ismert dolgokat mond. Az ozmán erővel a gyaur királyok egyesített ereje sem vetekszik; a sereg szervezete, felszerelése, a katonák hadijártassága, fegyelme felülmúlja az övéket. Támadni csak én tudok. Helyesen méri fel: a terjeszkedésnek egy gátja van – a távolság. A roppant út alatt a sereg romlik, az élelmezés gondja szorongató, mert az elfoglalt területre nem számíthatni. Buda elfoglalása után ezért is vonultam ki Magyarországból. Ezért nem hatoltam be Erdélybe. A szekéren való szállítás kudarcba fullad. Nándorfehérvártól Bécsig 20 ezer szekérre volna szükség és 100 ezer igásállatra. S állandóan úton kellene lenniük. Ekkora felvonulás fenntartása túl nagy erőt köt le, s túlzottan ingerel a rajtaütésre. Ha a hadakozás száz napjára Nándorfehérvárott felhalmozott élelmet hajóval szállíttatom, igaz, könnyebb. De a Dunát követni mégis könnyelműség, mert akkor a gyaurok, az útirányt tudva, déli hadseregüket is Bécs alá vonják. Ezért vonultam két ízben is a Dunát elhagyva, Magyarország nyugati tájain át Bécs felé. De Bécs, akárcsak Buda, megtarthatatlan. Dubois ostoba, ha azt hiszi, be akarom kebelezni az ozmán birodalomba. Nem. Elegendő cél: mint János királyt (bár volna hívebb és szilárdabb), oly függővé tenni Ferdinándot is. Csakhogy Ferdinánd felfuvalkodottságában erősebbnek hiszi magát, mint amilyen. Kár volt fiammá fogadnom, fegyverszünetre méltatnom, hogy aztán ő rugódozhassék ellenem. Bécs elfoglalásával majd belátja az esztelen, hogy kezem a torkán van.

Arany „Török Bálint” című verse, és ami mögötte van

1541. augusztus. Török Bálintnak, a törökverő és fogolyként a Héttoronyba zárt Arany János-hősnek körülbelül annyi köze van Török Bálinthoz, a XVI. századi magyar főúrhoz, az Újtorony rabjához, mint Toldi Miklósnak, a Nagy Lajos korában valójában élt híres-nevezetes Tholdi Miklós vitézhez, kinek történetét elsőként Ilosvai Selymes Péter dolgozta

fel 1574-ben. Sőt, mintha Török Bálint esetében még közelebb állna egyik a másikhoz. 1541-ből több adat maradt fenn, s Arany az adatokhoz mindig is hűséggel ragaszkodott. Egyet azonban megváltoztatott alapjában: az emberi minőséget. Tholdi, a valódi hős emberi minőségét nem ismerjük, de a valódi Török Bálintét nagyjából valószínűsíteni tudja a tudomány, s kissé szomorúan tépdesi meg a költő által adományozott babérokat. Pedig a dráma megtörtént, úgy, ahogy Arany megírta. Kövessük is nyomon némi kiegészítéssel:

Izabella királyné Budában
Azt se tudja, hova lesz buvában:
Két ellenség kétfelől szorítja,
Szivét a gond százfelől borítja.

De hát legelőször is ki ez az Izabella királyné? Keveset mondunk azzal, ha ideírjuk, hogy Zsigmond lengyel király lánya, és János király özvegye, akit vagy másfél évvel a halála előtt, vagyis 1539-ben vett el Szapolyai. Még messzebbre kell visszamennünk. Oda, arra az igen kínos pillanatra, amikor Ferdinánd a magyar tanácsban hívei elé tárta a törökkel kötött szerződést, azt, amelyben a szultán nagy ünnepélyesen fiává fogadta, és a nyugati országrészeket – a hatalmában tartott területet – adó nélküli hűbérként nekiadta. Nem mondhatni, hogy a magyar tanácsosok jó képet vágtak volna a dologhoz, szó nélkül lenyelték volna a békát: hogy most már ők is – uruk révén – a török szultán alattvalói. Hanem inkább azt bizonygatták a derűlátó királynak, hogy semmit se higgyen az alakoskodó töröknek, erősítse hadait, szabadítsa meg az országot, mely védelmét várta tőle, amikor királlyá fogadta. S azt is megmondták: a törökellenes harc feltétele a Jánossal való béke, a polgárháború lezárása.

A két király hosszú huzavona után, V. Károly és a pápa nyomására, 1538 februárjában békét is kötött. Ez az úgynevezett nagyváradi béke Ferdinánd részére még mindig rendkívül kedvező volt. Szövege kimondja, hogy akár lesz utódja a nőtlen Szapolyainak, akár nem, halálával országrésze mindenképpen Ferdinándra vagy örököseire száll. De addig is, míg a kettős királyság fennáll, János hívei a béke kihirdetésekor Ferdinánd híveivel tartott közös gyűlésen leteszik a hűségesküt Ferdinándnak. Ez az együttes gyűlés pedig közös nádort választ, mely mindkét király területén egyformán a király helyettesítője. Az utóbbi cikkely óriási lépés előre, vagy helyesebben vissza az egységes Magyarországhoz! Mert a kettős királyság

idején is gyakorlatilag egyetlenegy nádor vezethette volna az országot mindkét királyságra kiterjedő hatalommal.

De hát joggal kérdezheti az olvasó: hogyan függ össze ez a békekötés Izabellával, János Buda várában búsuló özvegyével? Egyszerűbben, mint gondolnánk. A nagyváradi béke titokban tartott béke volt. Titokban kellett tartani, mert a török soha, semmilyen körülmények között ebbe a békébe, vagyis Magyarország Habsburg-egyesítésébe bele nem ment volna. A nagyváradi békét csak akkor lehetett volna kihirdetni, nyilvánossá tenni, ha már a Habsburg-hatalom elegendő katonai erőt vont volna össze az országba a várható török támadás kivédésére. Méghozzá a felvidéki és az erdélyi részekbe is.

Az elsősorban veszélyeztetett ugyanis János király volt. Az ő uralkodását igazán csak néhány jól-rosszul védhető magánvár és néhány száz fegyveres biztosította a szultán szaván, kegyén kívül. S most lép be ebbe a történetbe megint Lasky Jeromos lengyel nemes, akire talán emlékszünk még: János követeként ő vágta magát hasra a szultán előtt, ő kiáltott fel a dívánban: „Tiéd az én uram, Magyarország királya, mindenével.” Ennek éppen tíz éve. Lasky most is követ. Most is a szultán előtt van, csakhogy Ferdinándot képviseli. És Lasky új megbízója parancsára feladja a szultánnak régi megbízóját: pontról pontra ismerteti a nagyváradi békét. Jókora vermet ásva – remélte, síri nyughelyül szolgálót – János királynak. Hogy Ferdinánd miért rúgta fel a békemegállapodást, milyen indokok alapján, és mit remélt János elbuktatásától, ma is rejtély. Mindenesetre János életében már második alkalom ez, hogy a Habsburg-diplomácia titkos megállapodásukat a töröknél följelenti. (A későbbiekben is gyakorolt fogás ez, János Zsigmond, I. János fia, majd Bethlen Gábor is visszakapja Bécsbe címzett titkos leveleit a szultántól vagy követétől.)

Tény, ami tény: János király még a „beárulás” évében megházasodik: a Habsburg-ellenes politikát folytató Zsigmond lengyel király lányát veszi el, Izabellát. Utódot akar – későbbi tetteiből kiderül: uralkodóházat akar alapítani. 1540-ben a házasságból fiúgyermek születik. A gyermeket apja már nem látja, noha születését még hírül veszi, maga meghal Budától távol még az év nyarán. Csakhogy halála előtt Martinuzzit, királyi hatalmának legfőbb intézőjét és birtokosát még megesketi: fiát, János Zsigmondot megkoronáztatja, számára a királyi hatalmat megőrzi. A váradi szerződés végrehajtásáról tehát szó sincs, sőt éppen az tesz esküt végre nem hajtására, aki azt minden igyekezetével és diplomáciájával létrehozta. Ez a pillanatnyi

ellágyulás ura halálos ágyánál, ez az eskü Martinuzzinak majd az életébe kerül.

A váradi béke elárulása cselekvésre ingerelte a törököt. (A későbbiekből világos: minden egyesítési kísérletre törvényszerűen új háborúval felelt.) Mindenesetre a csecsemő királyságát a János számára átengedett országrészekre elismerte, gyámjait: Martinuzzit, Török Bálintot és Petrovics Pétert meghagyta a hatalomban, de most már évi adó ellenében, sőt 1541-ben maga jött „megsegítésükre”. Izabella Buda várában valóban azt se tudta, mit tegyen, mert a várat egyfelől Ferdinánd hadai ostromolták, másfelől közeledett alá a török sereg. Ha beengedi az ostromlókat, Ferdinánd hadait, vége fia királyságának, de a fiát elismerő szultán közvetlen közelsége éppúgy nyugtalanította. Bár a „törökös” János király felesége volt, a korra jellemző rettegés és irtózás a töröktől az ő idegeiben is ott élt.

Összegyűjti budai tanácsot:
„Jó emberek, adjatok tanácsot:
Boldogasszony temploma keresztjén
Török zászló lengjen, vagy keresztyén?”

Izabella nem tudott dönteni, igaz, de hatalma sem volt hozzá. Hadainak, a vár védőinek a gyámok parancsoltak. Összehívni nem merhette Buda polgárainak tanácsát, de titokban felbiztatta a derék magyar polgárokat, akikben éppen úgy élt a félelem a töröktől, mint benne. Ők aztán Török Bálint és György barát, vagyis Martinuzzi háta mögött megegyeztek az ostromló német tábornokkal, Roggendorffal, hogy kinyitják a Mátyás-templomi temetőkert kis vasajtaját, amit senki sem őrzött. Egy kikötésük volt csak: a beengedett fegyveresek magyarok legyenek. Ezeknek kellett volna az éj leple alatt lefegyverezni a kapuőröket, kinyitni a kapukat. A magyarok pedig ismerték Budát – sötétben is. És a magyarokat inkább ismerték a várbeli magyarok. Csakhogy a magyarokat Roggendorf is ismerni vélte. Tehát német katonákat küldött. A magyarok iránti nagy bizalmatlanságában magyar vezértársát, Perényi Pétert, a korona őrét mindkét koronázás idején, nem is avatta be a tervbe. Ebből lett a tragédia, elsőnek a német katonák és a magyar polgárok tragédiája. A belopakodó németek nem értettek szót a magyar tanácsurakkal, s amint kisereglettek a temetőből a templom elé és a környező utcákba, nem tudták a magyar jelszót. A vár pillanatok alatt megbolydult, az őrség rájuk tört, s aki nem

tudott közülük átjutni, visszabújni azon a tűfoka ajtón, azt levágták. Fráter György a polgárokon véres bosszút állt.

De hát – kérdezhetné valaki – nem képtelen esztelenség ez? Egyfelől ott áll a vár alatt Ferdinánd meglehetős nagyságú serege, akkora, hogy Buda megvédésére képes. Másfelől közeledik és augusztus 22-ére meg is érkezik a vár alá a szultán – miben bízhattak a csecsemő király gyámjai, s miben a várat védő katonák? Abban, hogy a korabeli szokások szerint nekik a török előtt nem kellett volna a vár kapuit megnyitni, a vár tartása a szultánnal szemben nem lett volna barátságtalan lépés. Persze ha a szultán orra előtt átjátsszák Ferdinánd kezére, az a Szapolyai-párt azonnali végét jelentette volna. A teljes eltöröltetést a föld színéről – ezt jól tudta Fráter György. Jelentette volna a török bosszúját egyfelől, másfelől kényre-kedvre való kiszolgáltatottságot a gyanakvó, a bosszús, a nagyváradi békeszerződést semmibe vevő Ferdinándnak. Meleg helyzet volt ez mindenképpen, és valószínű, hogy a gyámok választásába a hatalomféltés is belejátszott. Arany János Török Bálint szájába adja ennek a politikának a szavait:

– „Áruló az, áruló a neve,
Verje meg a magyarok Istene,
Aki Budát – gyilkolom a fattya! –
Kettő közül egynek is feladja.”

Bár valószínűbb, hogy ezt a politikát a Török Bálintnál sokkal eszesebb Fráter György találta ki. De Arany Istvánffy Miklós latin nyelvű történeti munkája alapján írja a verset, s ő is, mint Istvánffy, céloz arra, hogy a barát a törökkel összejátszott. Hogy volt, mint volt igazából, nem tudjuk; Istvánffy is jó ötven évvel az események után írja, amit ír. Arany az ő nyomán Buda török kézre kerülésének tragédiáját olyan drámaian adja elő Török Bálint című művében, alig lesz mit hozzátennünk:

Győzedelmes ütközet elmulván,
Izeni a Szolimán nagy szultán:
„Fiam Bálint, magyarok vezére,
Jöszte hozzám ebédre, ma délre.
Jöszte hozzám az ország nagyával,
Izabella királyné fiával:
Atyja után én vagyok az atyja,
Árvaságát meg sem is siratja.”
Gondolkozik a Bálint magában

Nem lesz-e jobb maradni Budában?
Mintha sugná, valami azt mondja:
Ne menj, Bálint, a török táborba!
Király-asszony ellenben azt mondja:
„Török Bálint, te segíts bajomba:
Gyermekemet nem adom barátnak,
Szivében nincs érzelme apáknak.”
„Neked adom hűséges jobbágyom!
Neked is van két fiad Torbágyon:
Mintha egyik volna most öledbe’,
Viseld gondját, úgy adom kezedbe.” –
Hosszas ebéd a török szultáné,
Hátra van még a *fekete kávé;*
Török Bálint tétova tekintget:
„Körülfogott a jancsár bennünket!”
„Nézz ki, fiam, gyenge kis apródom!
Látsz-e nagy port a budai úton?”
– „A *szombati* kapuja kitárva,
Ott megyen a sok török Budára.”
„Nézz ki megint, édes kis apródom;
Jaj Istenem, be szörnyen aggódom.”
– „Izabella királynét csalárdul
Költöztetik kifelé a várbul.”
„Harmadszor is nézz ki még, apródom;
Oh! hogy erről tenni már nincs módom…”
– „Boldogasszony tornya tetejében
Félhold ragyog a kereszt helyében.”

Nem sok az, amit ezen kívül tudunk. Szulejmán nem adta jelét annak, hogy el akarná foglalni a várat; ahogy 1529-ben és 1532-ben is, nagy, kényelmes sátortábort veretett Pest alatt. Majd a mohácsi csata évfordulójának napjára meghívta sátrába a csecsemő királlyal a királyság főembereit. Maga nem kívánt a várba látogatni, az vészesebb lett volna. Igaz, Török Bálint valóban nem akart a szultán elé járulni, de nem csupán vitézi tettei, hanem a török rabokon elkövetett kegyetlenkedései miatt. A vendégeskedések alatt – ma sem tudunk többet annál, amit Istvánffy ír – „a város megtekintésének ürügyével” a janicsárok beszivárogtak a várba, s az őrséget lefegyverezték. Furcsa, nagyon furcsa, mert nem lehet egy várba

valami ürüggyel csak úgy beszivárogni, és volt azért ott fegyveres elegendő.

A szultán aztán nyomban intézkedik, kész terve lehetett, Török Bálintot elfogatja (az ő szempontjából a gyámok közül Török Bálint volt a legveszélyesebb, hadakhoz értő, vitéz nagyúr), a csecsemő királyt pedig Fráter Györggyel visszaküldi Izabellának, és kijelöli hűbérként juttatott birtokaik határait: Erdélyt és nyugati előbástyáit Lippával és Temesvárral, valamint a tiszántúli részeket. János király országának többi részét birtokba veszi Buda székhellyel, és megszervezi török közigazgatásukat. Werbőczit megteszi a Budán maradt magyarok bírójává. Maga három nap múlva, szeptember 2-án megjelenik a budai Nagyboldogasszony-templomban a *kutbé*n, a pénteki istentiszteleten, hol a kalifa nevét imába foglalják. A mohamedán szent törvény szerint ilyen várost nem szabad többé a hitetleneknek visszaadni.

Addigra már Izabella királyné a csecsemő királlyal és Martinuzzival útban van új országuk: Erdély felé.

A szultántól kapott ökrök húzzák a királyné kocsiját, mert a lovakat a németek ostroma alatt a katonák megették.

Gyászos, nyomorúságos végpillanat volt ez, egyben a 150 éves török megszállás kezdete.

Vajon mikor és miért döntött úgy Szulejmán, hogy Magyarország egy részét a török birodalomhoz csatolja, s hogy ebben a döntésben mi része volt az egyesítési törekvésnek: a váradi szerződés elárulásának, csak találgathatjuk.

Maga a tény a fontos: Buda, az ország székvárosa, egyre növekvő területekkel a török birodalom része lett.

Martinuzzi éjszakája

1551. december. Az alvinci várkastély tele volt fegyveresekkel. A hidegben fáztak az olasz és a spanyol zsoldosok, s az éjszakában most szorosan egymáshoz bújva aludtak a szobákban és a folyosókon. Szakállas puskák és dárdák mindenütt a falnak támasztva, s alattuk lélegző, hortyogó rongycsomók, Castaldo cassanói őrgróf csapatának java. Martinuzzi a maga seregeit előre is küldte a következő napi szálláshelyre, hogy a kifagyott zsoldosoknak több helyük legyen. Nem szokták ezek az erdélyi telet s a

hegyek közti vonulásokat. Azért is hagyta, hogy beszállásolják magukat vajdai várába, s ne a környék falvaiban éjszakázzanak. Mert ezek félnek a falvakban hálni, meg reggel ki is rabolják a népet. Jobb így, Castaldo is nyugodtabb, ha körülötte vannak az emberei. Ez az újonnan érkezett tiszt, ez a Sforza Pallavicini az olaszaival meg szereti a kényelmet. De akkor miért jött ide, és hogy védi majd meg Lippa várát a töröktől?

A belső udvaron a kastélyszobák már sötétek. De az erkélyes díszszobában még egyre dereng a fény. Két gyertya ég az öreg tölgyfa asztalon, s előttük könyököl Martinuzzi. A fény éppen csak a gyötrött arcot világítja be, s a barátcsuha kámzsás nyakát. Ahogy meg-meglobban a gyertya, a szálában kavarog a sötét.

„Az udvari bolond azt mondta: áruló vagyok. És én hebegtem zavarodottan, hogy én nem, s hogy nem miattam veszett el Buda. Jó mulatság volt Izabella asszonynak s az udvarnak. Nevethettek, hogy a bolond, neki szabad, kimondta, amit gondolnak. De hol volna ez az udvar, hol volnának ezek az urak nélkülem?”

Az inak megfeszültek a töprengő karján, olyan súlyosan szorította könyökét az asztalra. „Az ostobák! – mondta ki hangosan. – Kettőig már nem tudnak gondolni. Számukra csak egy van: a jelen. De hogy mi volt és mi lesz belőle?

Az én árulásom, hogy Buda odaveszett – így mondják. – Hogy az ország három részre szakadt! Nem az ő bűnük, hogy két királyt választottak, s nem a két királyé, hogy egyik se védte meg az országot. Milyen egyszerű a szemükben minden: Fráter György áruló, mert nem adta át a várat a vén, tehetetlen Roggendorfnak, aki meg se tudta volna tartani a szultánnal szemben. De ha meg is tartja, ki védte volna meg a keleti részeket, Erdélyt a szultán haragjától? Ám a budai tanács, az igen, az hitünk és nemzetünk mártírja, mert a hátam mögött összepaktált a némettel, és ezért rájuk csaptam. A bűnösöknek lakolniuk kellett. Hogy átkozódott, hogy üvöltött az a menyecske, a fiatal bíróné, mikor az ura bűnéért a szultán rabszolgájának elhurcolták. Erre igen, erre tíz év után most is emlékeznek. De hogy merészeltek ők, a polgárok dönteni ilyen országos dologban? Mi vér folyt volna miattuk!… Csak a kapukra… a kapukra gondolnom kellett volna!…”

Az arc kivonta magát a gyertyafényből. Martinuzzi felemelkedett, s nagy léptekkel róni kezdte a szobát.

„Isten előtt minden tettünkről számot adunk, neki tudni kell. De mit számít ezeknek Isten? Tele vannak fertelmes eretnekséggel. Az Úr tudja, amit tettem. Tudja, mennyit könyörögtem a pápa őszentségének, a császárnak, az összes keresztény fejedelmeknek, küldjenek elegendő erőt a török ellen. Az ország egyesítésének ez az egyetlen módja. Minden más lépés, minden elhamarkodott tett a nép nyomorúságát szüli, városok égését, vidékek pusztulását. Én kész voltam mindig mindenre, ami lehetséges volt. Még Buda elestének évében aláírtam és Izabellával aláírattam a gyalui egyezményt, mely János Zsigmond részét megint csak általadja Ferdinánd királynak. Mi kimentünk volna Erdélyből, ha ők be tudtak volna jönni. De az a sereg, amelyet a keresztény fejedelmek teljes összefogásából szerveztek, nemhogy Budát visszavette volna, de még meg se merte ostromolni. Pesttel gyürkőzött, s szétzüllött a rossz palánk alatt. Nyolcvanezer ember!”

A gyertyák gyenge fénye meg-meglobbant, ahogy fel s alá járt a fehércsuhás barát.

„Mit értünk el a gyalui egyezménnyel és mit Pest ostromával? Annyit, hogy Szulejmán, a vén róka ráébredt, hogy Buda megtartását biztosítania kell. Maga jött ismét a hadakkal, és széles sávban kitolta a bekebelezett területek határát. De a bécsi haditanács nem tudja, nem érti, mert talán rá sem néz az atlaszra. Pedig csak be kellene karikázni az 1543 nyarán elfoglalt várak neveit. Így szépen: délen Valpó, Siklós, Pécs; s észak felé: Simontornya, Palota, Székesfehérvár, Tata, Esztergom. És most össze kell kötni őket egy vonallal. Ezt elértük! És csak Székesfehérvár, az egyetlen állt ellen, de azt is végül a polgárok föladták. Ki is végeztette őket a szultán. Ez semmi nekik. De az én kegyetlenkedésem a budai polgárokon, az igen, az égre kiált.”

A töprengő most megállt az ablak előtt. Odakint holdfény világította be a tájat. A benti fénytől opálos ólomüvegen át, ridegen, egy metszet keménységével rajzolta ki a havas földeket.

„Bolond, vén bolond! – mondta magamagának. – Sok mindent tudni kellett volna. Hova lett az a nagy eszélyesség, amellyel magadnak hízelegtél? Nem vagy benne most nyakig vágyaid csapdájában? Micsoda hiúság, micsoda őrület, hogy te, a senkifia, a barát, akit az urak félnek, de le is néznek, te egyesíted majd Magyarországot! Mit hittél? Hogy majd Ferdinánd nevében visszaszerzed az országnak, ami belőle elveszett? És

amikor Izabella nem akarta, mert a képzelet nélküli asszony úgy tartja: jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok, te fegyverrel kényszerítetted. És most is fegyverrel vitted ki országából, hogy általadjad Erdélyt, egyezség szerint, Castaldónak. De által tudja venni? Nem. Nincs ezeknek se seregük, se pénzük. Csak ígéret lakozik bennük. Üres ígéretek soka.”

Odakint ködöt kavart a szél. Nagy, szürke foszlányai óriási alakokként vonultak el a szeme előtt. S ahogy az ólomüvegre meredt, odabent már hallotta is a szavukat, a szitkot, a gyűlölet őrjöngését, a fogcsikorgatva mondott meghunyászkodó beszédet. Feláldozottak, megkínzottak, legyilkoltak, kifosztottak szavát. A sorsuk mind általa telt be, az ő keze, akarata által.

„Nem – kiáltott fel a fehércsuhás –, nem igaz! Vagy mégis éppen így igaz, így? Másképp kellett volna? Castaldo a legszívesebben megüzenné a szultánnak, hogy ezentúl már ő az úr Erdély földjén. De mi lesz az ő hatezer spanyoljával, ha egyszer a szultán megmozdul? Küldött volna Ferdinánd nagyobb sereget! És ne ilyen kapitányt, aki majd megőrül félelmében. Aki még az én huszárjaimtól is úgy tart, hogy vonulásuk idején lovon, fegyverben virrasztja át az éjszakát a vérteseivel. Aki egyre azt szimatolja, mikor hozom a nyakára a törököt.”

Lecsillapultan elmosolyodott, s kiült arcára az elégedettség.

„Persze hogy lehazudtam a beglerbégnek, Szokoli Mohamednak, hogy én engedtem be a király katonáit a határmenti várakba. Persze hogy szabad elvonulást adtam a Lippában benn szorult Ulemán basának, akit Castaldo le akart vágatni. Majd ily gyenge erővel magam ellen ingerelem a törököt. Ha új, nagy erők nem jönnek, ha a keresztény hatalmak össze nem fognak, tavaszra amúgy is nagy böjtje lesz annak, ami mostan történt. Az évi adót és ajándékot is rendre beküldettem a portára – hiába nézett rám, mint bolondra vagy árulóra Castaldo.”

„Tavaszra…” Egyszerre olyan szorítást érzett, mintha valaki herkulesi karral a bordáit ropogtatta volna. „Tavaszra minden kiderül. S a török többé már nem fog velem alkudni.”

Két kézzel kapott a homlokához, a kétség olyan erővel fogta el. „Hiába lett légyen hát minden szolgálatom, törekedésem! A magam ügyét elhibáztam? Az ország dolgát rosszul szolgáltam? Síri vermet ástam csupán magamnak is, másoknak is? Nem a két királyság egyesítése lett volna a cél?

Hanem Erdély? Az erős Erdély, a töröknek adózó, köpönyege alatt virágzó?”

Pattanásig feszülten állt az életét megtagadó nagy felismerésben.

„Igen. Így. Így kellett volna. De Erdély vajdája én vagyok mostan. Még nem veszett el minden.”

Odakinn az ajtó előtt egy zuhanás. Kiáltás, a vas csattanása. Előrelépett. Vele szemben felpattant az ajtó kettős szárnya. Kivont kardokon villan a kinti fáklyafény. Felé meredő kardokon.

– Áruló kutya! – kiáltotta Sforza Pallavicini. – Most meghalsz, törökök szolgája! – És leszúrta.

A barát halála után

Történt pedig ez tíz évvel Buda eleste után, 1551. december 17-én. Magyarország esztergomi érsekének, a római egyház bíbornokának, a Ferdinánd által csak nemrég kinevezett erdélyi vajdának, vagyis Martinuzzi Fráter Györgynek a teteme pedig hónapokig temetetlen feküdt az erkély alatt az udvaron, hova gyilkosai kihányták. A szultán Erdély átadása miatti haragjában 1552-ben a békét semmisnek tekintve, megint egész országrészeket hódoltatott meg, mint a váradi egyezség után is. Elveszett Erdély nyugati széleinél Temesvár, az egész Temesköz, Arad, Lippa, Karánsebes, Csanád vára. A budai basa bevette Veszprém, Drégely, Szécsény, Hollókő, Ság, Gyarmat, Buják várát. A palásti csatában megverte és elfogta Teuffel Erazmust, a királyi főkapitányt (a gyilkos Pallavicini is fogságba esett). Az egyesült török sereg (mintegy százezer fő) elfoglalta Szolnokot, és sikertelenül megostromolta Eger várát, melyet Dobó István mintegy kétezer emberével oly hősiesen védett. Akkor beállt az ősz, és a török téli szállásra vonult. Ferdinánd felmentő serege csak október végén gyűlt össze Győrnél, majd – ahogy ez már több ízben is történt a nagy kínnal összetoborzott keresztény haddal – harc nélkül feloszlott.

1555. február 14. A pápa felmenti bűnük alól Martinuzzi gyilkosait.

1571. május 25. János Zsigmond halála után az erdélyi rendek összegyűlnek, és fejedelemmé választják a legtekintélyesebb erdélyi főúri család fejét, Báthory Istvánt. A választás után felbontott szultáni fermán is –

tartalma nyilván nem volt titok – őt jelölte ki a töröknek adózó, önálló Erdély fejedelmévé.

II. A három részre szakadt ország élete
Néhány szó a világosság kedvéért

Mi történt eddig? 1526-ban a török megverte a magyar sereget, odaveszett a magyar király; 1541-ig az ország két, egymással háborúskodó király uralma alatt élt; 1541-ben idegen kézre került Buda, Szulejmán Buda székhellyel az ország középső részét bekebelezte a török birodalomba. Martinuzzi halálával meghiúsultak a megmaradt részek egyesítésére való törekvések; I. János fiának, János Zsigmondnak fejedelemségéből kialakult az erdélyi fejedelemség, Báthory István az első választott erdélyi fejedelem.

Az immár közel hatszáz éve fennálló egységes magyar királyság most hosszú időre darabokra hull szét.

Nyugati és északi karéját, vagyis (a tengertől a Kárpátokig haladva): Szlavónia, Horvátország és a Dunántúl megszabadult területeit, valamint a Felvidéket Erdély határáig a Habsburgok uralma alatt álló *királyi Magyarország*nak hívják; dél felől tekintve a belsejét, a Pécs, Székesfehérvár, Nógrád, Hatvan, Szeged beszögellést *hódoltság*nak; ez a folytonosan növekvő terület a budai pasa igazgatása alatt a török birodalom része; Erdély pedig, az Alfölddel határos területekkel, az úgynevezett Partiummal a töröknek adózó s a török hatalmi befolyása alatt álló önálló *fejedelemség*. Ez a három részre szakadt állapot 150 évig, a felszabadító háborúkat lezáró karlócai békéig (1699), sőt bizonyos mértékig annál is tovább tart.

Durva számítással öt nemzedék váltotta egymást a magyarság életében ezalatt a hosszú és félelmetes emlékű korszak alatt.

Hogy az események sokaságának arányát némileg érzékeltessük: az eddigiekben mi nagyjából egy nemzedék életét, mintegy harminc évet kitöltő eseménysort mondtunk el. A továbbiakban azonban nem fogunk ötször ennyi eseményről tüzetesen számot adni, inkább arról lesz szó, hogyan élt ez az öt nemzedék a 150 éves török kor mindennapjaiban.

Mielőtt azonban nekifognánk, és hosszabb-rövidebb karcolatok, életképek vagy elmélkedések sorában vázolni próbálnánk az eljövendő korszakot, oszlassunk el egy közkeletű tévhitet, azt, hogy a 150 éves török kor örökös háborúban telt el. Ez a tévhit a legtöbb ember fejében megfordul, pedig a tények cáfolják. Hiszen említettük, hogy eddig is már

hány békekötés volt. (1533: a szultán Ferdinándot fiává fogadja, fegyverszünet; 1545: fegyverszünet; 1547: ötévi béke; 1559 és 1562: újabb és újabb béke Ferdinánd és a török között. 1568-tól 93-ig pedig megint béke van, s a következő század első fele, 1606-tól 1664-ig teljes egészében úgynevezett béke.) Csakhogy az is igaz, hogy ezek a kínkeserves és hosszan elhúzódó diplomáciai tárgyalások nyomán létrehozott békekötések vagy fegyverszünetek ritkán jelentették a harcok vagy legalábbis a határ menti csetepaték és rablások végleges elnyugvását. A határok örökösen sebes vagy üszkösödő területek maradtak – hosszan elnyúlva az ország legközepén –, és a béke idején is pillanatonként lázba hoztak egész nyugodalmas országrészeket.

A közhiedelem tehát nem egészen indokolatlan. Ám annak az életében, aki harminc-negyven évet – ennyi volt az átlagos életkor – ért meg, pergetett le ennek az időszaknak valamelyik szakaszán, a béke és a háború viszonylata másként oszlott meg. Az megért reményekre jogosító, tervekre ösztönző, a mindennapok gondjaival és örömeivel telített fegyvernyugvásokat vagy békés időszakokat is. Az ember örök sarkallója, a jóreménység becsapta legalább annyira, hogy élte a maga mindennapi életét, hogy megtette, amit kellett. Az élet nem állt meg. Ne gondoljuk, hogy a XVI. századi Magyarország, akár a hódolt részeken, ugyanaz a puszta ország, mint ami lesz majd, és ahogy bennünk él, a XVII. század végére, a felszabadító harcok befejezésével. Sőt nagyon is lakott, nagyon is elevenen élő ország ez még. S mert az 1541 utáni Erdélyről ízelítőt adtak már Martinuzzi vívódásai, most előbb a hódoltsági jobbágysors, majd a dunántúli végvári világ egy-egy történetét, jellemző pillanatát keltjük életre a következő lapokon. Az új fordulópontig, 1566-ig ezek rajzolják ki az események madártávlatképét.

Buga Mihály Duna menti jobbágy története, avagy a hódoltsági falvak sorsa

1541–1560. Azt, hogy Bálint urat a török elvitte, hamarost megtudtuk. Egy lovas legény jött Torbágyról, az mondta. A falu népe még odabent volt a szénás szittyók mögött az öregerdőben, csak az tudott oda bemenni, aki ismerte a járást. De a legény járt már ott, tudta. Hinni nem hittük ugyan neki, hogy egy ilyen nagyurat csak úgy elvigyenek. Váltig erősködött pedig,

hogy odahaza Torbágyon nagy a gyász. Hogy a török kiment-e, nem tudta vagy nem akarta mondani. November hava volt már, nyakunkon volt a hideg, kellett volna tudni. Ideje lett volna visszaköltözni a faluba, ami megdőlt, tönkrement, megcsinálni. Rendesen, szépen berendezkedni télire. Csakhogy még egyre itt volt a török. Nem értettük. Máskor november havában már egy fia törököt sem lehetett látni. Folytatni lehetett az életet. Lehetett szántani meg vetni tavasszal, mert aratás előtt sosem ért a mi földünkig a sereg. De most az öreg látófákról kitetszett, hogy a budai úton, a falunktól nem messze, mindig van valami mozgás. A vén nyakas Csuhás Péter azt mondta: „Nem jönnek azok be mihozzánk!” És vissza is ment az özvegy menyével meg a két kis unokájával a házába. De az útról mégis észrevehették őket vagy a kéményük füstjét. Később láttuk, amint az öreg egy lovas török mellett fut, csuklóval volt a nyeregkápához kötözve.

Harmadnap aztán a szittyós legelőn ott állt egy kis csapat lovas. A vén Péter meg jött befelé hozzánk a rejtekúton, nagy kiáltozva, hogy jöjjön ki a bíró. Annyi tisztesség volt benne, hogy az utat szándékkal azért elvétette, bele is merült a vízbe derékig.

Kimentünk elébe a bíróval. Vitt egyenest a törökökhöz. Nem volt mit tenni, menni kellett.

A törökök közül elénk léptetett az egyik lovas. Törve beszélt magyarul, de érteni lehetett. Azt mondta, hogy az úr, a falu urasága, nincs többé. A mi urunk most már az a szpáhi úr, a lovasok közepén. Vessük le magunkat elébe a földre.

Nagy bajszú, nagy orrú ember volt a szpáhi, sokkal többet nem láttunk belőle. Jó kis török lovon ült, pirosra volt festve a ló sörénye, farka. A nyeregből bámészkodva keresztülnézett rajtunk, mint aki meg sem lát. A tolmács deák meg egyre mondta a magáét, hogy költözzünk be a faluba, de nyomban, meg ne próbáljunk még egyszer ide a víz közé elbújni. Hogy ő jön majd, mindnyájunkat összeír név szerint. Most már a szpáhi úré a tized, ami az úré volt. Az adót a kapuk után fizetjük. Jó lesz, ha máris gyűjtjük rá a pénzt.

Mondtuk, hogy pénz, az nincsen, szegény jobbágyok vagyunk. Sötéten nézett. Jó az aranyforint is – mondta – meg a német király ezüstgarasa. Ha jönnek az úton kereskedők, adjunk el nekik mindent, de gyereket nem, őket is számba veszik. Baj lesz, ha nincs pénz. Neki is külön jár az összeírásért.

Még hosszan beszélt, hogy miért mit kell fizetni, lakodalomért, temetésért. Tilos kardot viselnünk, színes papucsban, csizmában járni, színes ruhában pompázni. Ilyesféléket. Azzal elmentek.

Mi meg visszaköltöztünk, meglehetős félelemben attól, ami ránk következik.

Aztán jött az adóíró deák. Addigra már a szomszéd falvakból megtudtuk: meg kell kenni a kezét. Aranycsilingeléstől okosodik a tolla. Hát jó. Nem voltunk mi még akkor földhözragadt szegény emberek. Volt mit eladnunk. Különösen hogy Bálint úr tisztjei az idén nem jöttek se tizedért, se adóért. Isten tudja, hogy maradtunk ki, mi gátolta őket. Mi meg a török érkezésének hírére nem hagytuk úgy, ahogy minálunk szokás, keresztben a földeken a gabonát, hanem bíró urunk okos szavára kicsépeltük, elvermeltük. Újmódi dolog ez, de hasznos. Aztán amikor a török árusok jöttek, titkon kivermeltük, eladtuk. Az árusok adtak pénzt, török pénzt is. Amikor jött az adóíró deák, és számlálni kezdte a kapukat, vagyis hogy hány ház van a faluban, mindjárt kitetszett, hogy őkelme duplán lát. De bíró uram behívta, és megigazította a látását. Jól megigazíthatta, mert olyan házat is lakatlannak vett fel nem egyet, ahol kint száradt a karón reggelről a tejesköcsög.

Nem is tudtuk még akkor, milyen nagy haszonnal szolgált nekünk ez a derék ember. Szépen éldegéltünk volna, ki tudja, meddig, ha a szpáhi úr egyszerre csak a kádiánál, a török bírónál be nem panaszolja, és az a fejét nem véteti. Akkor új adóíró deák jött, s azzal már nem lehetett okosan beszélni.

A baj csőstül szakadt ránk. Az új deák nem maga jött, hanem az adószedő defterdárral. Az nem sokat teketóriázott: a legényeivel levonatta a bírót, s megverette. Azután kezdte csak kérdezgetni. Minden házhoz odament, ha lakták, ha romba volt, meg kellett mondani, ki a gazdája, mi lett vele, hova lett. Bizonygatta, hogy ha nincs a föld alatt, akkor ő visszahozatja. Hogy a szpáhi úr jobbágyai nem dolgozhatnak másnak, ha egyszer a fényességes szultán a szpáhi úrnak adta őket. És hogy Mehmet szpáhi majd eligazítja a dolgukat. Ebből tudtuk, hogy közben az urunk is megváltozott, nem az már, akit a szittyós legelőn szemtől szembe láttunk. Aztán a legényei, ami pénzt s élelmet találtak, szekérre rakatták, s elvitték. Ott maradt a falu csúnyán megkopasztva. Csak a marha maradt hibátlanul odakint a legelőn. Az már nem érdekelte őket, még adózni sem kellett utána.

Ez volt az én szerencsém.

Egy este, nem sokkal ezután, a látófán a gyerek igencsak tutulta, hogy lovasok jönnek. Mire ezt-azt eldughattuk volna, már nyakunkon is voltak. Nem az úton jöttek, hanem a rétek felől. Nem törökök voltak, hanem hát magyarok, Bálint úr szolgái. Egyiket-másikat ismertük. Azt mondják, az adóért jöttek – azt is az uraság szedte be akkoriban –, no meg a tizedért. Elő hát a pénzt, de íziben! Merthogy a mi késlekedéseink miatt ők nem szegik a nyakukat. Bíró urunk nagyon buta képet vágott, dörzsölni kezdte a szakállát.

– Pénz, az nincs – nyögte.

Ez kellett csak nekik! Kétfelől estek a szakállába, s úgy tépték. Mi meg térden kapdostunk a lábuk után, s húzogattuk őket vissza, és könyörögtünk, hogy a bírót ne bántsák. Jajgattunk, hogy most járt itt a török adószedő, amink volt, elvitte.

Nem hitték. Mi itt tollasodunk, míg ők odaát a vérüket ontják. Így mondták. És istenes emberhez nagy méltatlanul káromkodtak hozzá. A bíró akkor már a földön volt, ketten is térdeltek rajta.

Valamit mondhatott nekik, mert egyszerre csak fölengedték. Úgy kellett lábra támogatni. Elcsoszogott, s hosszan turkált a nádtető megfeketedett kévéi között. Egy kis bőrtarsolyból tíz aranyat számolt le. Annyi volt benne. Ettől a legények tisztje egy kicsit megengesztelődött. De azért nem hagyta a dolgot annyiban, a bírót még nem eresztette.

– Hát a többi? – kérdezte.

– Nincs több.

– Meglátjuk! – Intett egy legénynek, s fáklyát gyújtatott vele. S odatartatta egy arasznyira a száraz, öreg nádhoz. – Mostan mi a tetőt meggyújtjuk. Ha van még benne rejtekpénz, reggel majd meglátni, de akkor kendet itt akasztatom fel a ház romjai előtt. Utoljára mondom, most még előadhatja.

De a bíró csak letottyant a földre, s elsírta magát.

S mikor a tiszt fölébe hajolt, belekiabált az arcába:

– Gyújtassa fel kegyelmed! Nosza, gyújtassa!

A tiszt fölegyenesedett, s úgy kiabált a fáklyát tartó legényére:

– Arrébb azt a fáklyát, te barom! Tüzet fog az a rozzant tető, s nyakunkra hozza a törököt. Oltsd el, de tüstént!

Aztán a pillanatnyi csendben megint csak elbődült:

– Lóra!

S ahogy jöttek, még a sötétedés előtt nekivágtak a szittyós réteknek.

Azon az éjszakán bíró urunk eltűnt.

Reggel a kisunokája jött el hozzám, s azt mondta, öregapja tiszteltet. Vén ember ő már, az életből elege van. Ami még kell neki, azt a víz megadja. Halat, sulymot, madártojást. Ne is keressük. A falu gondját pedig rám testálja, úgymond, én bírom magam a legjobban.

A népek is mind azt akarták, amit ő. Rá kellett állnom, nem volt mit tenni.

Lovas legényt küldtem hát még ugyanazon a napon a szpáhi tisztjéhez. Ahhoz a félszeműhöz, akit már láttam többször. Jól szájába rágtam a legénynek, hogy mit mondjon. Rabló emberek jöttek, így szóljon, magyarok-e, törökök-e, nem tudjuk, beszéltek így is, úgy is. A bírót megölték. Be is küldtem a legénnyel a halottért járó pénzt.

Aztán sírt ásattam, friss sírt, hogy jól lássák, s még fejfát is ültettem rája. Nyugodni persze ebben az új sírban nem nyugodott senki.

Velem ne hajkuráztassák végig a vizet az öreg bíró után!

Egy másik legénnyel a szomszéd falvakat szaladtattam végig. Ha van a környéken marhavásárló tőzsér, ide irányítsák. A fiú szerencsével járt, hozta is magával a tőzsért, derék magyar volt Győr városából, aki a budai pasa írásával járta a hódoltságot.

Volt akkor már nekem a szittyós legelőkön egy egész kis gulyám. Tartottam is rideg pásztort hozzá, se földje, se háza, se családja ember volt, odakint élt egész éven át a szárnyék mellett a kontyos kunyhóban. Behajtattam vele öt pár barmot, vagyis öt bokrot a legszebbekből. Mondtam a tőzsérnek, ha az árukat megadja, máris elhajthatja őket. Estig alkudoztunk, akkor mégis megadta. Kékesszőke, villás szarvú barom volt mind, a legjobb magyar fajta.

Tele zacskó pénzt kaptam értük. Ide is, oda is dugtam belőle, fa odvába, ól alá, fal mélyébe. Csak a nádba nem, mert azt már túl sokan tudhatták. Jól megjegyeztem, hol mennyi van, hogy ha kell, bizton tudjam. Engedni tudjak harácsszedőnek, tizedvivőnek, úgy ne járjak, mint az öregbíró.

Aztán sorra jártam a portákat, s embernek is, asszonynak is mindenütt megmondtam: ha bíróvá tettek, hallgassanak is a szavamra. Perlekedés,

civakodás, huzavona a mi falunkban nem leszen. Tőlünk senki nem megy se elhajtott marháért, se jussáért, se birtoksérelméért, se bármi miatt az orra vérét panaszolva a szpáhi kádiájához. Az semmi jóra nem vezet, csak a kádia pénzmagját szaporítja. A töröknél a bíráskodás is adó. Hanem az leszen itten a törvény, amit az öregek szava nyomán én magam mondok. Menyegzőért, temetésért amúgy is fizetni kell, más bajunkért ne fizessünk.

Nem huzakodtak, ráálltak. Akkor még azt mondtam: a szpáhi úr nem azon gazdagszik, amit a defter az adókönyv szerint megvesz rajtunk, arról őt is elszámoltatják. Hanem azon, amit a járandóságon felül belőlünk kiszorít. És ő alkalmatosan szorít is rajtunk, mert hogy megélünk-e, neki édesmindegy; ma itt van, holnap ott. Hány szpáhi urunk volt eddig is. Ha a tisztje látja, hogy az asszonyok szorgalmatosan dolgoznak, látja a falu alatt a veteményeskerteket, hagymát, fokhagymát, káposztát, lencsét, borsót, alma- és körtefákat; lát kecskét, juhot, méheket, örül a mája. Mert akkorára becsüli azoknak jövedelmét, hogy az adóra sem futja az igazándi jövedelem. Hiába minden igyekezet, jobb sorsra mi imigyen nem jutunk. Mást kell csinálni. Az asszonyok tartsanak baromfit, mi férfiak tartsunk barmot. Egyik sem adózik. A szittyós legelő még aszályos évben is jól füvell, a barom kevés bajjal nagyra nő rajta. Az ára meglehetős. Ha tavasszal, ami pénzünk csak van, mindenért üszőborjakat szerzünk, őszre, jövő tavaszra jó haszonnal eladhatjuk. Az öreg makkos erdőben a víz közepén meg tartsunk disznót. Megél ott télen is ridegen, feltúrja a makkot a hó alól is. Eladni ugyan nem lehet, de lesz zsírunk, húsunk egész álló évben.

S így is lett, megcsináltuk. A kertek tavaszra eltűntek. A gyümölcsfákat kivágtuk. Nem mondom, fájt nekem is értük a szívem. Jött az adószedő, felütötte a defterkönyvet, lapozta s bámult, megint lapozta, megint bámult.

– Hol vannak a veteményeskertek? – kérdezte.

– Az idén nem vetettünk.

– Hát a gyümölcsfák?

– Egy szálig elférgesedtek, kivágtuk.

Hümgetett.

– A fényességes Allah törvénye, hogy ami nincsen, az után ne adózzunk – mondtam, és ajándék dénárokkal erősítettem a szón.

Vállat vont, s valamit odaírogathatott, mert több szó csakugyan nem esett se kertről, se gyümölcsösről.

Ez meglett volna. És a baromtartás is bevált. Nemcsak a budai tőzsérek, de a dunántúliak is tudták már, hogy hozzánk érdemes baromért jönni. Hallottam magától a kecskeméti bírótól, hogy a győri nagyvásáron megvolt a mi marhánk becsülete.

A kevélykedő ember persze nem sejtheti, mikor teszen az Úristen egy fagallyacskát elébe, amin majd elbotlik. Ez a fagallyacska, ami a vesztünket okozta, istenes dolognak tetszett, az is volt. Nemhiába mondja a zsoltár: „Azt bünteti, kit szeret.” Bennünket az Úr temploma miatt büntetett, a kevélységünket miatta alázta porig.

A mi falunknak, amely tudj’ isten még a honszerző Árpád idejéből való, ez tett pontot a történetére. Elmondom, hogy volt.

A nép itt minálunk mind a reformáta hitet vallotta, mert urunk, Bálint úr is azon élt. A templomunk öreg templom volt, még a pápista időkből, de az első égéskor – még az édesapám emlékezett rá – megdúlták, éppen csak a tornya maradt. Ha kijött olykor a kecskeméti prédikátor, hát a lábánál gyűltünk össze, ott dicsértük az Urat. Azt mondja egyszer a prédikátor, hogy nem olyan rossz rom ez, meg lehetne építeni. Istennek tetsző dolog volna. Bár ne mondta volna, bár ne kapott volna a szón az én kevélységem!

Egy őszön aztán nekifogtunk, megépítettük. A régi követ raktuk vissza – valamicske új kellett azért –, meszes habarccsal megkötöttük, s a tetőt is rendben megácsoltuk hozzá. Az asszonyok már odabent meszeltek, amikor bevetődött hozzánk egy török. A szpáhi egyik embere. Nézte, nézegette jó hosszan, odaállt az asszonyok mellé, s incselkedett velük. Tudott pár szót magyarul. Kezével mutogatta a feje körül, hogy bolondok. És mondogatta hozzá: „Nem szabad! Nem szabad!”

Másnap ott volt két fegyveressel a szpáhi tisztje. Az az egy szerencsém volt, hogy nem találtak a faluban. Szétszalajtotta persze a népet, hogy tüstént teremtsenek elő, de annyi eszük, bátorságuk volt nekik, hogy oda nem jöttek, ahol tudták, hogy vagyok. A tiszt átkozódott, dárdával döfködte, verte a friss vakolatot, bele is tört a dárdája. Isten ujja ez – akkor este még azt hittem. De nem az volt. A budai kádia elé visz – azt kiáltozta, még megkeserülöm, az egész falu megkeserüli. Jaj lesz nektek, hitetlen gyaur kutyák!

Még akkor éjszaka a hold sápadt fénye mellett belovagoltam Kecskemétre. Szittyóson, ereken át meg végig a gyér-füves homokon. Sosem az úton, amerre a török cirkál. A járást már ismertem, de éjszaka

minden más. Prédikátor uramat hajnaltájt vertem fel. Elmondtam, mi történt. Fogta a fejét, nyögött, hosszan nyögött. Hogy ő nem úgy gondolta. Hogy írás nélkül nem szabad. Hogy a budai pasa írása kellett volna. Hogy ő szegény tehetetlen prédikátor, az Isten átka törökkel szemben csak az Isten kegyelme segít. Bízzak az ő végtelen kegyelmében.

Sok jóval hát nem biztatott. Összeszűkült a szemem, ha nagyon méregbe hoznak, mindig összeszűkül.

– Ide figyeljen kegyelmed – mondtam fojtott szóval –, ha már ilyen nagy bajt hozott a fejemre, jobb tanácsot nem tud?!

Ettől kicsit észhez tért. Azt mondta: menjek futton-futva a budai kádiához. Sok pénzt ígérjek, nagyon sokat. Talán ad írást, talán nem. De ha nem is ad, akkor is eszébe veszi, hogy az ügyemben pénz van. Akkor, ha elébe állít is a szpáhi, nem ütteti el egyenest a fejemet. Mindene a pénz.

Nem volt ez rosszul kigondolva. És én sem tudtam jobbat. Prédikátor uram imigyen hát megemberelte magát, s még friss lovat is adott alám. Bántotta a lelkiismeret.

Másnap értem fel Budára, sok bajjal, törődéssel. Instanciáztam a kádiánál, no de szemtől szembe vele nem beszélhettem. Az is csudás szerencse volt, hogy a tolmácsoló deákja meghallgatott. Magyar lehetett az is, ügyünket pártoló, keserű kis ember. Vonta a szemöldökét, ráncigálta a bajuszát, amíg elbeszéltem. Azt mondta, megjelenti a nagyságos kádiának, ha majd jókedvében találja. Ha hoznak is vasban, jöjjön a faluból bízott, igaz emberem, s hozzon magával pénzt. S csak vele traktáljon. Vele beszéljen. És hogy mennyi pénzt? Hát úgy ezer arany azért elkelne.

Úgy szédültem ki tőle.

Mire visszaérkeztem, fel volt bolydulva a falu. A népek rólam már letettek. Ráerőszakolták a bírói süveget az öreg Ambrus reszketeg fejére, neki úgysincs sok hátra, érte már nem kár. A szpáhi fegyveresei naponta ott jártak közben, körbenyargalászták a falut, senkit sem engedtek a földekre, engem követeltek. S ha nem, hát eleven férfi nem marad a népből. Majd megismerjük még Allah haragját. S nem volt kétség, hogy bizony megismertetik. De ez még csak a kisebbik baj volt. A nagyobb baj akkora volt, amitől még az én fejem árán sem szabadulhattak. Ezt, míg oda voltam, addig csinálták eszement félelmükben. Még szerencse, hogy a török egyelőre nem jött rá. De hogy előbb-utóbb rájön, bizonyos volt.

Tudtam, hogy elvesztem. Nemhogy a bíróságnak, a csendes tollasodásnak – mindennek befellegzett. Nem segíthet rajtunk a kádia tolmácsdeákja, sem ezer aranyért, amit honnan vegyünk, sem többért. Isten minden csapásával egyszerre látogatott meg bennünket.

Amíg én oda voltam, betoppantak megint a falunkba Bálint urunk csatlósai. Megfordultak ők nálunk azóta is, hogy én vagyok a bíró, évente egyszer-kétszer. Amit a tisztesség diktált, no meg a békesség kedvéért, mindig is megadtuk nekik. Sok jajgatás, panaszkodás meg sóhajtozás közepette, hogy nagyon azért ne szokjanak ránk. Ők csinálták most a bajt. A síró-rívó, kezüket tördelő asszonyokat meg a tehetetlen öreg Ambrust látva ráébredtek, hogy ez az ő nagy alkalmuk az önkéntes, kockázat nélküli jobbágyszöktetésre. Hogy ezzel milyen bajt hoznak az itt maradt községre, nem bántotta őket. A legényeknek nagy titokban fülükbe sugdosták, hogy ne hagyják magukat a töröktől veretni, más bűnéért halálra korbácsoltatni. Ők általviszik őket a Dunán, át a királyi területre szegény úrasszonyuk birtokára. S tizenkét legény ráállt, aki csak házas nem volt a községben. Ambrus úgy tett, mintha nem tudná, nem mert ellenkezni. A legjobb, legerősebb munkáskezek hagyták oda a falut. Itt maradtam vagy harminc családdal, öregek, gyerekek, alig akad meglett korú ember. És persze a magam ellen ingerelt török éktelen bosszújával. Az pedig rám csap le, meg ezekre a nyomorultakra.

A nagy bajban Isten megvilágosította az eszemet. A lehetetlent kellett megkísérelni. Este volt. A török már elment. A férfiakat egybehívattam. Megmondtam, mi vár ránk. Egy szalmaszálba kapaszkodtunk csak, ha az éjszaka minden javunkkal, barmunkkal elérjük Kecskemétet. Az a szultán birtoka, oda nem ér el a szpáhi keze. Ők megállnak a határban, s elbújnak. Én bemegyek, ha a bíró, akit jó komámnak ismertem, befogad, és az ottani kádiával elintézi, hogy az a szemét behunyja, akkor megmenekedtünk. Ha nem, elvesztünk. Nem a budai kádia, a kecskeméti kapja majd az aranyakat. Prédikátor uram is rajta lesz, és segít, mert ha nem, a mi balsorsunk ország-világ előtt foltja lesz az ő becsületének.

Késő éjszaka lett, mire megindultunk. Az asszonyok hajtották a kocsikat, mert a férfiak a gulyát vitték, azt hosszan kellett úsztatni. A szekereket én vezettem, nagy kerülővel, délnek a járt úton, majd a tocsogókon át végig az alacsony vizeken, hogy nyomunk ne maradjon. Nem mondom el, micsoda éjszaka volt. Micsoda kínkeserves vonulás.

Az út mentén, mielőtt letértünk volna róla, van egy kis halom. Az volt a mi földünk határa. Fölkapaszkodtam rá. A hold gyenge felhők között bujdokolt, fehér-feketén mutatta a világot. Visszanéztem. Az Isten háza, melyért egykor Krisztus Urunk s mostan pedig mi szenvedtünk, ott derengett a falu közepén. Körülötte öreg nádtetőkkel feketélltek a viskóink. Odalátszott az udvarom is, a pajtám. A templomdombon a temetőkertünk. Minden sírban ismerős vagy ismerősünk ismerőse. Csak egyik üres, az öregbíróé. Az már nem ide temetkezett.

Leléptem a halomról. Akkor láttam utoljára a falunkat.

Győr várának építése

1560 körül. Francesco Benigno olasz építőmester olyan türelmetlen volt, hogy a várakozás közben több ízben is rajtakapta magát, a kezét tördeli. Annyi gondja-baja van az építkezésen, amelyet meghagyták, cito citissime, a lehető leggyorsabban kell csinálni, s akkor most meg Salm gróf, a várkapitány váratja. Mindenért az ő feje fő, mindenki az ő fülét rágja. És nem megy a munka, dehogyis megy. S ha még a várkapitány netán előhozakodik a Veszprém megyéből jött jobbágyok dolgával – pedig sejtette, hogy elő fog vele hozakodni –, akkor, úgy érezte, itt, ültő helyében megüti a guta. Mert ebben az országban az isten se ismeri ki magát, és az ördög se tud a dolgokon eligazodni. Odahaza, olasz földön a munkáért, aki elvégzi, bért kap. De itt… Ennek jár pénz, de nem kapja meg. Annak nem jár pénz érte. Olyan is a munka! Ha csoda nem esik, holnap a kőmíves mesterei abbahagyhatják a falazást, s állhatnak tétlenül egy hétig. Persze az ő pénzén, mert őket saját maga fizeti. Megdermed a mész, eszi a fene az egészet. S miért? Mert azok a szerencsétlenek az árkot a bástya alatt nem ássák. És még őneki róják fel, hogy megbiztatta őket! Őneki!

Felugrott, hogy legalább az izmain mozdítson.

Az ajtóban ott állt előtte a várkapitány.

– Építőmester uram, tessék – mondta tartózkodóan, de nem barátságtalanul.

Benigno szinte berobbant előtte a szobába, s azonmód rákezdte:

– Várkapitány uram, nézze meg a saját szemével, gondolja meg maga, adjon tanácsot a saját bölcsességével, mit tegyek, mit lehet itt tenni. – Gyors, nagy kézmozdulatokkal beszélt, gondolta, jobb, ha ő támad. –

Megdermed, megmerevszik az égetett mész, nem lehet a falazást abbahagyni. És aztán jön az eső, meglátja, jön az eső, beáll az ősz, ebben az országban nyár végén itt az ősz, majd megtelik vízzel a várárok. Ki fog akkor beleállni, ki fogja mélyíteni addig, amíg kell?

Salm nyomban átlátott az olasz taktikáján, s csaknem elnevette magát.

– Építőmester uram – mondta nyugodtan –, ördögöt a falra?! Szép, derült idő van. És itt hosszú az ősz, nem úgy, mint az osztrák tartományokban. Sose féljen! – De azért meg nem állhatta, hogy a magas hangért vissza ne fizessen. – Persze a tervek, ugye… hogy így mondjam, félelmetesek. Félelmetesen nagyszabásúak. Az aggodalomra, belátom, akadhat ok.

Benigno mintha golyó érte volna, úgy sikoltott:

– A tervek, várkapitány uram! A várépítés tervei! Azok a tervek…

Salm belevágott:

– Nagyszabásúak. Nem mondok mást. Túl sok kő, túl sok mész és túl sok föld kihányása kell hozzájuk.

– De a tüzérség mai állapotában! Az ágyúk falbontó össztüze idején…

A kapitányt most már mulattatta, hogy az olasz milyen szépen ráharapott a horgára. Egy kicsit játszani akart vele. Módjával persze, hiszen a tudós mester buzgalma az ő javát szolgálta, ha most bajt is okozott. Folytatta hát.

– De a kő, Benigno uram – mondta –, gondolja meg, itt Győr városában honnan vegyünk annyi követ?!

Az olasz a fejéhez kapott nagy kétségbeesésében.

– Hát sárvárat akar? Sárvárat! Mert a magyarok kitalálták, hogy a tölgyfacövekek közé döngölt föld állja az ágyúgolyót. Nem is ők találták ki, és nem is állja igazánból.

– De állja. Eger vára is ilyen sárvár, ilyen palánkvár. A tölgyfacövekeket befonták kosárfonással, s kívülről sárral megtapasztották, hogy ne lehessen felgyújtani. Százezer török nem bírt vele.

Benigno szinte toporzékolt.

– Mert nem voltak ott a szultán francia tűzmesterei. Aki ért valamit a haditudományokhoz, tudja, már megbocsásson, az ilyen sáncot rézsút kell lőni. Akkor a sárpakolás leválik, lehull a fatörzsekről. Rőzsét kell alávitetni, sok-sok rőzsét, nagy tűznek valót, és egy éjszaka leég a sánc, a földje pedig menthetetlenül szétomlik. Csak temetkezni való az ilyen!

– Nono, mi sem temetkezésre készülünk! – csendesítette Salm.

– Az én terveim sem arra készültek! Drága temető volna. És nem is azért hagyta jóvá a haditanácsban maga Ferdinánd őfelsége. Ezek a tervek olyan nagysza…

– Drágák! – vágott bele Salm most már maga is bosszankodva. – A nagy bástyaművek rengeteg pénzt emésztenek. Öt vármegye jobbágysága nem győzi a föld kihányását. Pozsony, Sopron, Vas, Győr és Veszprém megye jobbágy népe dolgozik, jól tudja, építőmester úr! Ha senki bele nem szól a munka hagyományos formájába. – És a szeme haragosan villant, hogy az olasz értse a célzást.

Benigno úgy tett, mintha nem értené.

– Sarokbástyák nélkül nem vár a vár. A puszta négyszögvár nem védhető.

– Miért ne volna? – ingerelte tovább szántszándékkal Salm.

– Hogy miért? – kapott a szón az olasz. – Hát tessék! Ide rajzolok, szabad a lúdtollat, egy négyszögvárat. Itt a négy várfala. Az egyiket, mondjuk, öt katona támadja. Itt vannak. Egy lövéssel hányat lő ki belőlük a bástya nélküli várfalról?

A kapitány ránézett a papírra.

– Egyet.

– Na látja, gróf úr, de ha én a vársarkok helyére megépítek egy háromnegyed körívű bástyát, teszek bele két-két ágyút, akkor a sarokból oldalról lőve, egy lövéssel esetleg mind az ötöt eltalálhatom. Nem beszélve arról, hogy az oldaltüzet sokkal rosszabbul állja a katona, mint a szembetüzet.

– Ezt mindenki tudja – mondta szárazon a kapitány. – De Benigno uram tervein, melyeket persze én nem kívánok bírálni, csak a nehézségekről beszélek, nem körbástyák vannak, hanem sokkal nagyobb kiterjedésű olaszbástyák, sőt füles bástyák.

– Azért – vágott megint bele az építőmester –, mert a körbástyáknál mindig marad bizonyos holt tér, hova a szomszéd bástya tüze el nem érhet. Mert a körbástyás és persze az olaszbástyás váraknál is mindig a szomszédos bástyák ágyútüze védi magát a bástyát, no meg a köztük levő várfalat. De a szomszédok tüze ide, amit most bevonalkázok, nem ér el. Itt a bástya esetleg megmászható. Ha viszont – melegedett bele a magyarázatba – a bástyák vonalát szögletesre váltom, és a holt tér végéig kinyújtom, így,

ahogy most a rajzom mutatja, akkor a holt tér eltűnik, a bástyaoldal véges-végig védett. A füles bástya meg az ágyúállást is védi.

– Ez igaz – mondta Salm, miközben érdeklődve követte az olasz mester ügyes kezét. A többit úgyis tudta, de ez újdonság volt számára is. A béke kedvéért sietett elismerni: – Nem gondoltam volna.

– No, ugye?! Ne is nehezteljen érte, gróf uram, van ennek elegendő fortélya. Milyen szöget zárjon a két bástyaél, milyet a bástyanyak a várfallal, az úgynevezett kurtinával. Csupa-csupa számítás, nem is mondom, dehogyis untatom vele. És véges-végig minden számítás, másképp fabatkát sem ér. Csakhogy énelőttem itt mindenki úgy építkezett, ahogy éppen jött neki.

– Benigno uram – emelt egy kicsit a hangján Salm –, azért nem mindenki. A győri püspök úr például és utána Nádasdy Tamás, a nádor őméltósága.

– De magyar módra építkeztek. Az északi oldalon túl magasra vették a falat, abból le kell bontanom. Mert ha a vársíkhoz képest, melyen az ellenséges ágyú áll, a fal túl magas, akkor összedől egykettőre. A régről maradt magyar várak jó részét azért kell most lebontani, mert az ágyúk tűzerejétől úgyis összeomlik, védeni is öngyilkosság. Nem tudom, miért, hogyan történt, de szerintem húsz évvel ezelőtt kellett volna a magyaroknak a várak átépítésébe, korhoz illő megújításába belefogni.

– Csakhogy nem hagyta a török, az volt a békeszerződés ára.

– Ej, szerződni is más, építkezni is más! – legyintett az olasz. – Mindenki tudja.

Salm úgy tett, mintha nem értené.

– No de visszatérve – folytatta az építőmester –, ha lejjebb bontom a falat, védetlen marad ott néhány háztető. Azokat szintén le kell bontani, mert tüzet fognak az ostrom első napján. Az ellenség azon kezdi. Csakhogy az már nem az én dolgom. Kötelezni kell rá a polgárt.

– Nehéz lesz – vetette közbe hangsúlytalanul a kapitány.

Az olasz felhorkant.

– Hogyhogy nehéz? Meg kell lennie!

– A város polgárait én nem kötelezhetem. A város földesura a győri káptalan. Az bizonyos esetekben, és akkor is kártalanítás mellett, kötelezheti őket, ha ugyan úgy tetszik neki. Ha a káptalan rajta lesz, akkor

kártalanítást fog kérni a magyar kamarától; ha a magyar kamara megígéri a kártalanítást, és történetesen tud is fizetni, aminek az esélye csekély, akkor a káptalan majd intézkedik, és talán még a polgár is kap valamicskét a pénzből. De ahogy a magyarok mondják: sok víz lefolyik még addig a Dunán.

Az olasz a fejét fogta.

– Micsoda ország!

– Egyszerűbb sokkal – folytatta Salm –, ha építőmester uram megfelelőleg megerősítteti a fal alját, és belefoglalja a kiadást az előre nem látott költségek regestrumába. Az építkezésre most úgyis van pénz a pápa őszentsége adományából, és megajánlották a költségek fedezését a felső- és alsó-ausztriai rendek.

– Csakhogy nem fizetik – tört ki az olasz –, és építeni csak pénzből lehet! Sok pénzből. És a falat már a székesegyház körül úgyis magasabbra vettem saját szakállamra, mert másképp a gyönyörű templom elpusztul. És ha nem jön az az ausztriai pénz, akkor a jövő héten már a saját költségemből építkezem!

– Benigno uram – csattant fel Salm most már haragosan –, ez az építkezés az ország évi jövedelmének több mint negyedét meghaladja! Mindeddig csak úgy dőlt rá a pénz. Mit szóljak én, és mit a várbeli vitézek, akiknek múlt évi zsoldját is csak ígérgeti a zsoldfizető mester! És akiknek a betevő falatjuk abból a hozomra álló zsoldból jóformán ki sem telik. De Benigno uram a saját kőfaragói konyháján jól tartja a földhányó veszprémi jobbágyokat, így van. Azzal nem törődik, hogy az én vitézlő szolgáim elkeseredésükben, hogy már a földtúró parasztnak jobb sora van náluk, mit beszélnek énnekem. Majd rebellió lett a dologból.

– Ej, éhes ember hogy ásson, hogy hányja a földet? – viszonozta az olasz az indulatot. – Azóta megy a munka a Sforza-bástyánál, hogy enni kapnak. Vannak vagy harmincan-negyvenen. Úgy jöttek, úgy tudták, hogy kenyeret és két tál ételt ad a város, mint Kanizsa építésekor.

– Azt nem Kanizsa városa adta, hanem az építő.

– Én sem sajnálom tőlük! – S Benigno egy nagyúri mozdulatot tett.

– De öt vármegye éhes jobbágyát, portánként egy ember jön, nem fogja tudni megetetni.

Benigno tiltakozva emelte a kezét.

– No, azt nem – morogta, s csaknem a tettenért csínytevő zavarával nézett a kapitányra. Mert ha a hír végigfut a vármegyéken, abból még neki is, a kapitánynak is elég baja lehet.

– Látja, látja – Salm egyszerre barátságosabb lett, ő sem akarta a tudós mesterrel túlfeszíteni a húrt –, a szabott törvényen nem jó változtatni, és azonfelül senkinek sincs tengerbe vetni való pénze. Benigno uramnak sincs. Végezetül annak jeleként, hogy miközöttünk nem maradt harag, még egy utolsó szót: mindenki abból a pénzből gazda, ami már a zsebében van. Mert amit csak ígérnek: ebben az országban az a pénz nincs. Abból nem építkezik.

A mester tétován elmosolyodott, mint aki még nem tudja, mire megy ki a dolog. Salm tovább folytatta:

– A vár, ha felépül itt, megmarad, és Benigno uram szolgálatainak tisztes díja szintúgy megmarad – kamarai adósságnak. Soha nem kerül bele a zsebébe.

Az olasz kesernyés fintorral, de elnevette magát.

– Megértettem, gróf úr! Irántam való jóindulatát még megszolgálom!

S kiviharzott, mert a falazómesterei odakint már lármázva keresték.

Bajvívás Babolcsa alatt

Jó legényök vitézök végházakban,
Vannak gyakran terekkel bajvívásban,
Az körösztyén hitért gyakor harcokban,
És jó hírért, névért sok országokban.

Tinódi Sebestyén

1565. „Köszönetünket és magunk ajánlását a babócsai vitézeknek! Ím, a mostani időben azért tettünk mi egy kopját a kaputok elé, hogy aki felveszi, velünk a viadalhoz is készen legyen. Halljuk mi úton-útfélen, hogy bennünket ti ócsároltok, szidogattok, mert nem hagyjuk, hogy a török császár birodalmában fosztogassátok a népet. Márpedig vagyon nekünk tisztességünk, becsületünk, hitünk, nem vagyunk sem ökör-, sem kecskelopó tolvaj népek, ne szidogasson bennünket senki. Azért, aki közületek a kopját felveszi, álljon ki velünk szál magában, vagy ha akar, szolgáival. De igaz vitéz legyen, próbált, jó hírű. A választ elvárjuk

hozzánk, Verőczére. A vívásban pedig semmi fondorlat ne legyen. Isten éltessen benneteket!

A verőczei törökök”

A babolcsai magyar várkapitány, Ormándy átvette a levelet, s fitymálva böngyörgette.

– No, ki leszen – szólt emelt hangon –, aki majd jól a szakállukba pörköl?

Egyszerre mozdultak többen is, de morgolódva, kedvetlenül.

– Úgyse hagyja a német! – kiáltott valaki. – Két év előtt is mi volt miatta!

Bosszúsan pislantgattak a várudvar túlsó vége felé, ahol szűk plundrában, vastag bőrsüvegben német gyalogzsoldosok rajzottak.

– Feladnak minket megint!

A németek hadnagya máris áttörtetett a vitézek gyűrűjén, s belepislantott a várkapitány válla fölött a levélbe.

– Kell nekik a praktika – szólt a bajusza alatt németül, megvetően.

De a kapitány, úgy látszik, megértette.

– Márpedig ez a viadal megleszen – mondta ércesen, és még a fejét is rárezzentette. – Nincs miért tiltani többé. Vége a békességnek. Maga a császár hirdet a pogányra keresztes háborút.

A vitézek csoportja megbolydult. Egy hórihorgas fővitéz előretörtetett. Mintha a lobogójuk lenne, úgy lengedezett fölöttük őszes, barázdált feje.

– Engedjen engem tekegyelmed – szólt a kapitányhoz. – Engem meg a két szolgámat.

– Káldy uram?! – kiáltott Ormándy. – Ismét Káldy uram? – De a vitézek csak hümgettek: ha akar, legyen. Látszott, hogy nagy a becsülete az öreg fővitéznek.

– Úgy hát írja meg a deák a válaszlevelet – intett a seregdeák felé a kapitány –, de a bajvívás eminnen legyen a Dráván, nehogy cselt vessenek a besték az átkelésnél. Mert ily módon szokták.

Káldy megragadta a fiú vállát.

– No, gyere, öcsém! – Bementek az udvar nagy írókamrájába.

A seregdeák kinyitotta az íróládát. S megfaragott két fehér lúdtollat. Káldy türelmetlenkedett:

– Írjad! „Ti verőczei törökök – diktálta a vitéz –, én a ti vasas kopjátok két derék szolgámmal egyetemben felvettem. Aki vívni akar közületek, készen legyen, s álljon föl Péterhida alatt a Dráva-mezőn, holnap kora reggel. És fegyver legyen nála, egy jó kopja és egy éles kard, semmi több. Páncélban, sisakban. És a viadal mindhalálig legyen. Mert ha Isten nekem adja a diadalt, hát én fejét veszem."

Megszorította a fiú vállperecét.

– Megvan?

A seregdeák buzgón írta a papírlapra.

– „Látom, igen cirkáljátok – folytatta Káldy –, hogy ki légyen az, aki a kopját felveszi. Amikor Nándorfehérvár magyar kézben volt, én tibennetek sokat ismertem. Akkoron Szendrőben Baly bég tartotta a szandzsákot, azon eszetekbe jut."

Káldy kitekintett az ablakon, úgy gondolkozott. A fiú meglepetten nézett fel a fénybe mártott arcra. „Nándorfehérvár? Réges-rég lehetett az! Ez a deres fejű óriás a hetedik évtizedét taposná?!"

– „Akkoron megrablánk a császár földjét, és reánk támadott két vajda: egyik a zonoki, a másik a runiki. Mindkettőnek ott fejét vettük, és a zonoki vajdának én vettem el a fejét. Azért arról meggondolhatjátok, hogy ki vagyok én!"

A fiú most már emlékezett. Nándorfehérvár még Mohács előtt esett el. Ez a fővitéz látta azt a Magyarországot, amelyen nem tapodott még a török.

– „Amikor aztán a végszendrői vajda bosszút állni alászállott a fejérvári mezőre – mondta tollba Káldy érces, nagy hangon, mintha csak a török ott állna előtte –, én kapucsibasa Amhát szenderőinek vettem a fejét. Azért azon is eszetekbe vehetitek, hogy ki vagyok én!…"

Káldy nagyot fújt.

– No, jól van – mondta. – Írd még oda, öcsém, kelt Babolcsán, az Úr 1565. esztendejében et cetera. – Nekiindult az ajtónak. – Eljön érte a kis szolgám. – S már döngött mögöttük a padlat.

Szinte kicsordult nagy tarkaságában másnap napkeltekor a szűk babolcsai várpiac. Zöld, meggyszín, skarlát ünnepi dolmányokon, csillogó dárdavégeken, kapálódzó lovak farán sikonkázott a langyos, vöröses fény. A kapu előtt Káldy fekete páncélban, tollas sisakkal, most emelték rá a

lovára. Az óriás, szőke sörényű állat belerengett. Két másik páncélos vitéz leste az öreg parancsait: két fia, ők vele együtt vívnak. Néhány kiöltözködött legényke sürgölődött körülöttük: az unokái. A címeres Zrínyi-zászlót meglengette a reggeli szél. A várkapitány maga is tollas sisakban a sereg elé léptetett, s felrikoltott a kürt. A kantárszárak megfeszültek. Dörrent a várkapu, s aztán feldobogott a híd, s a fényes sereg a harmatos reggeli csillogásban belelovagolt, egyenesen keletnek, szinte a kelő, óriás napkorongba.

Egy domboldalban megállt a had, hogy bevárja az előreküldött cirkálókat.

Azok jöttek is hamarost, s jelentették: most kelnek át a Dráván a verőczei törökök. Vagy másfélszáz lovas. Úgy tetszik, nem készülnek cselre.

A kapitány erre rendelkezni kezdett. A csapat kettévált. Egy részük ellovagolt keletnek, Istvándi mögé. A többiek még várakoztak kis ideig. Aztán hajrá, megindultak, át a kihalt falun, Péterhidán, s kivágtak a Dráva-rétre.

A jókora füves téren békésen, díszben várakoztak a török lovasok. Vörösre, kékre festett lovaik felbokrétázva, zászlóik kibontva. És a síposaik fújják, egyre fújják. Így távolból csupa rokon meg ismerős. Tömött bajszok, olajos, keleti arcok, széles mongol pofacsontok.

A várkapitány hívatta a seregdeákot. A vezérek tolmácsaikkal előrementek egyezkedni. Lassan közelebb s közelebb vonult egymáshoz a két had.

Munkába kezdtek az igazlátók, kétfelől is kimérték a teret. A sereg a tojásdad rétdarabot óriás, tarka gyűrűjébe zárta. A bajvívók felálltak, a törökök is páncélban, leeresztett sisakrostéllyal.

Aztán a csendben felrikoltott a kürt, szinte csattant a hangja, s a három-három küzdő a súlyos kopjákkal egymásnak rontott.

Micsoda robogás! A nehéz lovak alatt reng a föld. A kopja, mint a nyárs, mered előre.

Körül a nézők lélegzetét mintha láz hajtaná, az erek megfeszülnek, az orcák vörösek. Az ember csak a szemében él. Most, most érik el egymást! A kopják vashegye, akár a kígyófej lengedez, lesi prédáját a levegőben.

A török vívók nem állták, félreugrottak. A lovak a súlyos páncélosokkal úgy robogtak el egymás mellett, mint a nekivadult bivalyok.

De a bajvívók már fordultak is, a dárdahegyek óriás fénycsóvákat írtak a levegőbe. Újra elölről kezdődött a robogás. Már közelebbről. Elérik egymást! Most, most ez a pillanat! Egy reccsenés, sikoly s vad, irtózatos robaj. Zuhog a vas, nyerítenek a felborult lovak. Az egyik ifjú Káldy felnyársalta a törökjét. De a lova veri a füvet, vicsorít, nem tud fölkelni. Maga is lassan tápászkodik. Visszazuhan kétszer is. Végre áll. Néz, de vakon. Akkor végre észreveszi az átszúrt törököt. Mint a részeg, úgy célozza meg, s háromszor is hozzávág, míg felmutathatja a kardja hegyére tűzött, izzadt, törzs nélküli főt.

Bőg az éljen, a taps. A síposok és kürtösök riadója megállítja a viadalt. Hadonásznak, verik a nyeregkápát az öklök. A győztest, lovukról leugorva, közrefogják a társai, s elvezetik. Ingadozva lép. Hátul bontják róla a páncélt, bent iszamos a vértől.

Közben azok négyen újra nekirugaszkodnak. Már harmadszor, már negyedszer. Habosak a lovak, izmuk hullámzik, feszül a nedves, fénylő bőr alatt, nagyokat horkannak. Kígyóznak a kopják, keresik a testet.

Az öreg Káldy felvijjog, úgy döf, hogy szinte áll a nyeregben. A török mellvértje megkondul. Recseg a kopja, kapaszkodik a kéz, a ló két lábra hőköl.

Káldy kiugrat (mestere a lónak), a török ló és lovasa hempereg a fűben. Meghullámzik a gyűrű, kavarog a kiáltás, óriás tölcsér a levegőben, tombol, őrjöng a had.

– Éljen! Éljen! Győzelem! – S túloldalt felmerednek magasra a kopják.

Káldy mint a héja csap a törökre. Leveti magát a lóról. Irtózatos az ereje. Kardja megvillan magasra szökve.

Akkor egy török, mint a nyíl, odapattan, s ráborul a sebesültre. A bátyja, a testvére. Az igazlátók rohannak hozzá. Káldy feléje csap, de az még így sebesülten is, kulcsolt kézzel, térden bukdácsolva, könyörög a másikért. Úgy verik, rúgják, vonszolják odébb. Az öreg magyar megáll, körülnéz, tétovázik. Megölheti, úgy tartja a jog. S ebben a pillanatban borzasztó zajjal zuhan szinte a lába elé a másik fia.

Az öreg feljajdul, hagyja ellenfelét, lép a fiához, de már mellettük a győztes török bajvívó, kezében görbe kard. A Káldy fiú hörög, tápászkodik, de nem bír. A török hozzávág a nyakára.

Az öreg előreugrik, s felfogja a csapást. A török felkiált tiltakozón, vadul s veszekedett dühvel rohan rá. Káldy derekasan állja, de vágják kétfelől is

az igazlátó törökök. Az öreg hátrál a lova felé, de már ott áll a fia, viaskodik ő is. Ketten négy ellen.

Bőszülten, ordítva érkezik a két magyar igazlátó. Csattannak a pengék, valaki lezuhan.

– Árulás! Árulás! – Körös-körül süvítve repülnek ki a kardok, s irtózatos dühvel robban egymásba a két sereg. S a kidagadt ér, őrjöngő izom vág, döf, nyomakszik, öl. – Hitszegés! Bosszút! Bosszút!

Harmadfélszázan viaskodnak ott, ahol az előbb az a négy. Hol vannak már azok? Harmadfélszáz lovas törne, vágna előre, hiszen ha volna hely, mintha két vízesés robbanna össze, csak torlódnak a lovak, le se hull a fűre a halott, s holttá lesz odalent a paták alatt, aki ép. Körül szétcsap a levegőbe a csatamoraj. Reccsen a csont, kondul, csattog a kard. Üvölt a hadakozó had.

A számra nagyobb török sereg megnyomja a magyart, szorítja hátrafelé. Észre sem veszik, már ingoványos a fű, a ló besüpped csüdig. Fáradtan mozdul, nem ugrik el a kard elől. Ebből már nincs menekvés. Későn eszmélnek fel. Oldalt a Dráva, mögöttük a mocsár.

De a magyar kürt szól, egyre szól, sikonganak a hangok vészriadóban. S akkor Péterhida felől megelevenedik a rét, kék, barna, lila dolmányok tarkasága rajzik elő, s vágtat a török hátába. Az elrejtett tartalék had.

Nő, egyre nő a csapat, szinte szállnak a lovak, máris dobog a föld, villognak a dárdák.

A török ocsúdik. Csapdába került. Megfordul, vissza, vissza, s rohan a gázlónak. Egy csapat szpáhi ugyan szembeszáll még a rohammal, de a többi szalad. Egy pillanat csak, a szpáhikat legázolja a roham, s aki még ideát maradt a törökből, elhull, vagy megadja magát.

Vége! Győzelem! Micsoda győzelem!

Távol valahol harang kondul, dél van. A mozdulatlan levegőben hosszan rezeg a messze hang. Szinte csilingel, mint az ezüstcsengő. A színek a gyönyörűséges déli fényben, a zöld s benne a sok-sok piros, belevágnak a szembe, vibrálva szökkennek fel. Milyen harsány tarka is a rét! Vérpárás szablyák (nagy lapulevelekbe törlik őket a vitézek), türkiz kaftánok, meztelen nagy tetemek.

Az öreg Káldyt most kötözik fel a lóra. Már nem él. Két fia igazgatja a köteléket, az unokái tartják.

Körös-körül a mezőben mindenki sürög, szorgoskodik. Vetkőztetik a tetemeket, kötözik a sebesülteket, láncra fűzik a foglyokat, van vagy tizenöt. S mikor már minden együtt van, a zsákmány, a halottak – a magyar sereg sietve elindul haza.

Munkába veheti hát a csatahelyet a feledtető, rendbe szedő természet.

A szultán sátrában

Vérszopó szelindek, világnak tolvaja
Telhetetlenségednek eljött órája.
Isten bűneidet tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra!

Zrínyi Miklós, a költő

1566. augusztus. A szokott időben, ahogy mindennap, bementem a szultánhoz a sátorba. Így parancsolta meg Szokoli Mohamed nagyvezér. A hatalmas, zöld színű sátor a gyaurok által Szemlék dombnak nevezett magaslaton állt, túl a várbeli ágyúk hatókörén, de még mindig jó kilátással a mocsár közepén csakugyan szigetként ülő Szigetvárra. Éles szemnek minden, ami odalent történt, kitetszett, hangyaméretben. Elfoglaltam szokott helyemet a már testemhez igazodó párnán, mely előtt rézsút rögzített asztallap is volt írószerszámmal. Ez a tisztem, itt ülni órák hosszat, és várni, míg dolgom akad. Nesz nélkül, jelenlétemet egy mozdulattal sem mutatva, merev törzzsel, térdben hajlított, keresztbe tett lábbal. Az én arcomon soha senki nem láthatja, hogy mit gondolok, érzek, vagy hogy egyáltalán gondolok-e valamit. Ezért lehettem a szultán titkára, ezért kerültem el mindeddig elődeim végét: a selyemzsinórt. Tisztem csupán az, hogy világosan írásba foglaljam vagy foglaltassam, amit a szultán határoz.

Nehéz szolgálatom alatt csupán egyszer történt, hogy azt a zsinórt már a nyakamon éreztem. A szultán, aki kimért, hideg, de nagy indulatú, már nem tudom, miért, az anatóliai szandzsák béget megfojtani parancsolta. Mikor jött a jelentés a parancs végrehajtásáról, haragra lobbant, s rám tört, hogy miért adtam ki olyan sietve a parancsot. Azt feleltem, kissé ugyan körmönfontabban fogalmazva, mint most, kívánja-e hogy az ilyen természetű parancsait bizonyos késedelemmel, mondjuk, két-három nap után adjam csak tovább.

Rám villant a tekintete, és ott maradt hosszan rajtam.

Éreztem, hogy elsápadok, és a lábam megremeg. A szultán dölyfös nagy esze többet értett a szóból, mint amennyit én belerejteni véltem. Leolvastam az arcáról.

Szárazon csak annyit mondott:

– Bolond nem vagyok, Ferudin. Másnapra mindig meglegyen.

Akkor éjszaka hajnalig hallgattam az ajtóm előtt a lépteket, hogy mikor ér oda az a három néma udvari hóhér. Nem felejtem el neki azt az éjszakát!

Csend van idebent, s ha a lenti ostrom hangzavara, az ágyúk bőgése, a puskák puffanása egy-egy pillanatra kihagy, akkor a szél zúgását, idebent a legyek zümmögését is lehet hallani, mert azok erősen rajzanak. Kivált most, hogy az őrök a bejárat függönyeit felvonták, és a napfény csaknem a szultán lábáig betűz.

Van időm nézelődni, van időm gondolkozni. Lent ég a vár, most már a belső vár is. Ez az események végtelen láncolatában egy részlet végkifejlete, mely a szereplők sorsát eldönti, s új szereplőket hoz. Eldönti nyilván az enyémet is.

Furcsa. Pedig mindig vigyáztam arra, hogy én ne legyek résztvevő. Hogy sem a dolgok alakulása, sem alakítása ne érintsen. A közöny, azt hittem, az én kívülállásom, bensőm szabadsága. Gyanítom mégis, hogy éppen ez a közöny tett tökéletes szolgává. De hogy így lehet, így van, csak most, ebben az utolsó három napban bizonyosodott meg bennem.

Tévedtem, mert elvakított, hogy körülöttem mindenkit szenvedélyek vezettek. Szulejmánt az egyedül üdvözítő hit terjesztése. Öreg napjaiban lefogyva, elgyötörten, ingerülten-áhítatos lett, azt akarta, hogy minden tette a mozlimok dicsőségét szolgálja. Nagy esze volt és nagy indulata, de mintha az esze hiába számította volna ki a kiszámíthatót, valami véletlen mindig közbejött volna. Ezért lett egyre indulatosabb. Így lett kegyetlen is? Nem úgy volt kegyetlen, hogy a kegyetlenkedést kedvelte volna, hanem hogy megszokta: vérrel uralkodik. Sok vérrel. Allah törvényeit azonban jobban a szeme előtt tartotta, mint a gyaur királyok és fejedelmek a gyaur próféta törvényeit. Foglyait például sohasem kínoztatta, akit életben hagyott, arról gondoskodott. Főrangú rabjainak jobb dolguk volt az Újtoronyban vagy a Jedikulában, mint a szegény éhező, láncra vert, falhoz vasalt töröknek Bécsben.

Az esze járását is ki lehetett számítani. Csak oda kellett figyelni. Fölénye ellenfeleivel szemben mindig is az volt, hogy ő figyelt rájuk, míg azok nem

figyeltek rá. Ismerem az összes követi és kémjelentéseket, minden az én kezemen ment keresztül. Jól tudom, hogy ez a gyaur nagyuraság, Zríni, akinek meg vannak számlálva már az órái, a bécsi haditanácsban azt javasolta az új királynak, Miksának, hogy a kötött békével ne törődjön, az elmaradt adót be ne küldje, hanem minden erőt összeszedve indítson ellenünk nagy háborút. Támadjon ő, országa békében is elpusztul, de a csatával nyerni lehet. Ez világos beszéd volt – még Szulejmán is azt mondta, bár Zríni szálka volt a szemében mindig is. Vagyis hogy Zríni a maga módján, a maga tehetősségében rendíthetetlen ellenfele volt. Mikor Katzianerral, Ferdinánd elmenekült tábornokával már a szultán egyezségre lépett, a tábornokot Zríni ölette meg, Buda alatt az ostromló gyaur sereget ő mentette meg. Sziget várát ő nem adta át, pedig a fogoly Török Bálint jogán a szultán minden szerződéskötéskor magának követelte, sőt a tíz év előtti ostromakor Zríni felmentette a várat, Babolcsánál megvervén Ali pasa seregét. Mindezt Szulejmán nagyon is az eszében tartotta; kevés gyaur dicsekedhetett ilyesmivel. De az új bécsi király félt, beküldte az elmaradt adót, és követei, a fülem hallatára, a béke fenntartásáról fecsegtek. Igen, de közben uruk már megtámadhatta János király fiát, János Zsigmondot, tőlünk kapott jussában, az erdélyi fejedelemségben. Ha Bécsben odafigyeltek volna Szulejmánra, tudhatták volna, Erdélyre büntetés nélkül sohasem áhítozhatnak, ezt Szulejmán nem tűrte, és nem is tűri. Ez szemében hadüzenet volt. Mikor a hír a múlt évben megjött, az idei háború már el is határoztatott azon nyomban. S az is, hogy maga vezeti. Az ostobák! Nagy ijedelmükben megpróbálták aztán azzal menteni magukat, hogy János Zsigmondot beárulták. Lássa a szultán: méltatlan az ő védelmére. Mintha az változtatna a tényen, hogy ők Erdélyt el akarták foglalni. Mind itt voltak a kezemben az erdélyi fejedelem Bécsbe küldött levelei, titkos alkudozásai Miksa királlyal. Amikor most, Magyarországra érve, Zimonyban tisztelgő látogatásra jött a szultán elé János Zsigmond úr (ugyanaznap kívánt sok szerencsét az új háborúhoz követe útján a francia király), az egész leveles csomagocskát én magam nyújtottam át neki. Volt bizony abban nemcsak árulás, de Szulejmán személyes gyalázása is elegendő. Az arcán a gyaur főméltóság tudott uralkodni, amikor pecsétjét, aláírását meglátta, de a keze remegésén nem. Azt, aki csak ott volt, észrevette.

Szulejmán azt mondta neki:

– Fiam, ne aggodalmaskodj miatta, egy pillanatig se hisszük, hogy a te leveleid.

S mikor a gyaur a sátorból kilépett, Szokoli Mohamed nagyvezérhez fordulva még hozzátette:

– Persze hogy az ő levelei! De ha a trónról letesszük, új fejedelmet kell a helyébe tenni. Az újra elárul, vagy megpróbálja. Ez legalább most már fél. És tudja, a magyar királlyal ellenünk nem tanácsos szerződnie. Hála a magyar királynak, megnövekedett irántunk való hűségében.

Így ütött vissza rájuk a saját cselük.

Ha jobban odafigyelnek a szultánra, azt is megtudhatták volna, hogy most Szigetváron át készül Bécs ellen. Én magam fogalmaztam a rendeletet, mely eltiltotta hódolt jobbágyainkat a kétfelé való adózástól. Megtiltottuk, nem tűrtük többé, hogy a magyar uraknak is adót, tizedet fizessenek. Miért? Mert Szigetvárt a pécsi vilajet, ahogy a gyaurok mondják, Baranya és Tolna megye jobbágyai tartották fenn. De ezeket a gyaurokat az istenük is el akarja veszíteni, mert az eszüket vette el. Nem értették azt sem, hogy a szultán mostani felvonulása is óvatosan, nagyeszűen és mégis teljes világossággal erre, Szigetre tört. A kémek jelentették: azt hiszik, Eger ellen megy, kiköszörülni a régi csorbát. Hogy lett volna ez célja ily nagy, ily okos hadvezérnek, mikor Buda biztosítására többé Egerre már nem volt szükség! De volt igenis az osztrák tartományok irányában Szigetvárra. És a hadifelvonulás, az is nagyszerűen volt kigondolva. Szulejmán három külön sereget küldött ki védeni magát minden oldalról. Egy Gyulát vette ostrom alá, a másik Székesfehérvár alá ment, hogy észak felől ne érhesse váratlan támadás. A harmadik Károlyváros alá, hogy nyugatról meg ne lephessék. A fősereg pedig nagy nehezen átkelvén a megáradt Dráván, a gyaur naptár szerint már augusztus 6-án körülfogta és ostrom alá vette Szigetvárat. Ha az a nagy gyaur sereg, közel 90 ezer ember, amely ma is Győr és Komárom között táborozik, elébünk jött volna a Dráváig, soha a roppant áradásban, mely két hidat is elvitt, át nem jöttünk volna. Hat napig tartott így is a szűk hajóhídon a puszta átvonulás.

Akkor már ott, a vízáron megbukott volna, amit oly nagy ésszel Szulejmán előre kitervelt. Pedig hogy értett hozzá! Micsoda lázas szenvedéllyel tervezett. Az én tisztem legfőbb gyönyörűsége mégis az volt, látni szótlanul és közelről ennek a nagy észnek és ennek a kíméletlen

hatalomnak állandó bukásait. Mert a magában gondolkodó ember egyedüli reménye az élet kiszámíthatatlanságában leledzik, a szolgáló ember önbecsülése a kényszerítő erő összetörettetésében. Nem sok elégtétel, de valami.

Micsoda ésszel el nem gondolható, képzelettel meg nem jósolható helyzeteket teremt az élet. Előttem a völgyben huszonötezer hulla fekszik. Vagy kint rothad a füvön, vagy már elkaparták. Mert mi törökök eltemetjük a holtakat, s nem bánunk oly kegyetlenül velük, mint a gyaurok, akik egymásra rakják őket, akár a fát az erdőn, körülfonják valami sövénnyel, s így csinálnak tetemhalmot, vérhalmot, tetemvárat, étkeül adva mindet a madaraknak. Itt a sátor körül csak gyaur fejek vannak a póznákon. Előttem a bejáratnál négy janicsár őr, lecövekelt dárdával, mozdulatlanul, s most nemsokára jönnek a zenészek, hogy játsszanak a dicsőséges szultán tiszteletére, ahogy naponta szokták. Előttem a völgyben folyik az ostrom, ég a vár, buffognak az ágyúk, aki él, rohan, izzad, tusakszik, öl, míg itt nyugalom és árnyék. Csak a legyek ne zavarnának. Ezek a fényes zöld legyek, szemmel követni tudom, ahogy a fénysávon átrepülve egyre gyűlnek. És mozognom, hajkurásznom őket nem illendő.

Különös is ez a világ. A kiszámíthatóból hogy lesz kiszámíthatatlan. Nyolc napja volt a mohácsi csata negyvenéves évfordulója. Szulejmán ezt az évfordulót sosem felejti el. Előhozatta a díszlovát, felsegítették, s végiglovagolt a táboron. Utána indult az első nagy roham. Hitte, a végső. Azért indíttatta azon a napon.

Soha még ily sok leleménnyel, ily mindenre gondoló megfontolással nem láttam előkészítve ostromot. Mennyi okosság és mennyi áldozat! A tavat, mely a vár három szigetét körülvette, a gát elvágásával már előbb lecsapoltuk. A víz alól előtűnt pállott, síkos tófenéken át három töltés épült a vár megtört bástyáihoz. Palánkkal védett töltések, melyeknek erős végállásai fölébe emelkedtek maguknak a bástyáknak. Épülésüket, lassú nyújtózásukat a bástyák felé, gyakran néztem innen Szulejmán oldalán. A környék erdeiből az egyberótt fakötegeket és zsákokban, fonott kosarakban a földet a nagyvezér a várig gyaur jobbágyok ezreivel hordatta, kiket persze Zríni ágyúval, puskával, íjjal halomra lövetett. De így parancsolta Szulejmán, hisz Allah törvényeinek ily sarkalatos megszegése, a ráják harcba küldése, nélküle nem eshetett volna. Öreg szeme már nem látott jól. Én mondtam el neki Zríni bosszúját: ő, aki a szultánt érkezésekor bástyáin véges-végig piros szőnyegek kirakásával üdvözölte, most rab törökök

felkaróztatásával válaszolt. Szulejmán fel sem szisszent rá, csak megszámoltatta, hány fő. Volt csaknem háromszáz. De a töltések rendre felépültek, ha jobbágy ott is pusztult több ezer. A töltés vége és a bástya között persze még mindig volt egy kis rés – ott volt legmélyebb a tó –, amelyet nehéz lett volna földdel, gyapjúzsákkal, hordóval oly magasra hányni, hogy az ostromlók a bástyára egyenesen átszaladhassanak. S itt remekelt Aliportug, a portugál főtűzmester, ki Málta ostroma óta nemhiába volt egyike Szulejmán kedvenceinek. Rúd nélküli parasztszekeret, széltében hármat, hosszában tizennégyet fatörzsekkel összeboronáltatott, s föléjük sima pallót építtetett. A negyvenkét szekérből álló, kerekeken gördülő egyetlen alkotmányt odatolatta a bástya és a töltés összekötésére. Még az én edzett közönyöm is nehezen tűrte, hogy mi volt ott, míg ez az alkotmány a helyére került. De parancs volt, hogy nézzem s jelentsem. Hulláktól dagadozott a mocsár, s aki lépett, holton taposott. Mert persze a bástyáról ágyú, puska, nyíl lőtte a szekértolókat. S a töltésről tüzéreink a bástyát. Puskásaink azt, aki megfutott. De mégis a helyére került ez a szekérhíd, s akkor indult meg a janicsárroham. Aliportug nagyszerűen kigondolta. A nagy eszével persze azt ő sem sejthette, hogy maga ott pusztul a hídján még ezen a napon. Sem a janicsáraga, aki az ostromtól már megtizedelt janicsárokat vezette, nem sejthette, hogy a berohanók egyszerre csak mégis megszaladnak, s maga fogolyként ott marad a gyaurok bástyáján. És Szulejmán se képzelte, hogy estére három-négyezer legjobb katonájának halálát gyászolja, s őhelyette Zríni gyújtat örömtüzeket, és fúvatja meg a győzelem trombitáit.

De hogy a kiszámíthatóban mennyi a kiszámíthatatlan, a valószínűben a valószínűtlen, azt most odalent a gyaur Zríni is tapasztalhatja. Az ő közeli veszte is ezen fordult. Innen föntről az éles napfényben a lángok nem látszanak eléggé, csak a széltől elkapdosott füst. De az azért kitetszik, ahogy felkavarog a belsővárból s végigsuhan az üszkös, kiégett alsóvár fölött. Neki szerencsétlensége ez a napok óta tartó erős déli szél, nekünk meg szerencsénk. Én kivált hálás vagyok érte Allahnak, mert gyenge gyomrom rosszul bírná a mindenünnen előszivárgó édeskés hullabűzt. De Zríni számításait nemcsak az a kiszámíthatatlan szél húzta keresztül, hanem a szárazság is. Gyaur naptár szerint egész július havában nem esett eső. És utána nemhogy egy gyors zivatar, harmat nem hullott az ostrom teljes egy hónapja alatt. Ha bő az Almás patak vize – még a duzzasztógát átvágása ellenére sem tudtuk volna soha a várat elfoglalni. A tó szétmosta volna a mi

földtöltéseinket. És ha még sokkal több bajjal ezt Aliportug meg is oldja, sohasem tudtuk volna víz alól kiásni a Hegybástyát, földjét kikaparni, jól égő holmival megtölteni, és az egész bástyát lőporral felvetni. A déli szél az erdőtűzként lobogó bástyáról gyújtotta fel az alsóvárat, s űzte ki onnan a gyaurokat. Ez két napja volt. Akkor vonult fel két-háromszáz megmaradt emberével Zríni a belsővárba. A tüzet még a mi seregünk is csak nagy bajjal oltotta el. S íme, lőporzacskós nyílvesszőinktől már a belsővár is ég. Már nem is oltják, nem lehet. Mit gondolhatnak odabent a gyaurok, mit remélhetnek, jó volna tudni. Jó volna ismerni, mi lakozik annak fejében, aki biztos abban: várja a halál. Utolsó pillanatig csalja-e vajon a remény? Mi fegyelmezi őket, vajon a hit istenükben, hogy nem könyörögnek térden állva az életükért? Az is olyan fegyelem, mint a mi janicsárainké? De hát hányszor láttam a díván előtt a gyaur foglyokat, ha felkínálták nekik hitük megtagadását vagy a gályarabságot, gyakran – ha nem is többnyire – megtagadták hitüket. Mi lehet a hitben, mi az istenükben, az istenben, hogy az életet is megkövetelheti? Most elpusztulnak az ő nevében, ahogy elpusztult már itt a vár alatt Allah nevében Szulejmán parancsára 20–25 ezer jó török is. Holnapra, holnaputánra már itt is lesznek róluk a kimutatások.

Valami készül odalent. Jobb, ha felállok, jobban látni. A belsővár egyetlen kapuja előtt rajzik most a gyaurok egész népe. De micsoda tarka kép ez! Nem páncélban, hadiruhában, színes díszruhában vannak, és a fejükön sincs sisak, hanem tollas kalpag vagy süveg. Velük szemben, a kapuárok túlsó oldalán, sötét folt janicsáraink tömege. Most a felvonóhíd lezuhan, a kapu kitárul, egy ágyú dörren bele a hídon át a mieinkbe. Füstje lassan oszlik el. Kitörnek! A gyors halált választották.

Vége hát. Meghal ott, aki fegyverre képes. De vajon mi végre hal meg, miért? Hitükért, istenükért, hazájukért? Vagy birtokaikért, nőikért, akikre jobb el nem gondolni, milyen sors vár; gyermekeikért, akik ha szerencsések, janicsárok lesznek? Jobban értem őket, a gyaurokat, mint magunkat, mint Szulejmán szultánt, aki Allah dicsőségéért cselekszik. Vajon Allah a vizek hullákkal való fertőzését, a föld emberrel való trágyázását kéri az ő dicsőségére? Miféle isten az, akit vérrel és vassal kell szolgálni? Vagy nem az isten, hanem csupán hatalomimádó próféták terjesztik így – nem a hitet, dehogy a hitet, a saját hatalmukat! Világos, mint a nap vagy a szövétnek fénye. Isten, a hit, a hívők boldogsága csak ürügy. Ki boldog itt? Senki! És az isten nem dögkeselyű!

Csak néztem kifelé, és iszonyatos utálat kelt bennem. Magam ellen is, hogy bár közönnyel, de ezt szolgáltam én. Közönnyel meg kívül maradva? De mondtam, hogy „nagyeszű”, meg „nem is oly kegyetlen”. Dehogyis maradtam én ki ebből a történetből! A gyomrom megémelyedett, szájamban meggyűlt a nyál.

– Vén, megveszekedett gonosz, milliók gyilkosa! – mondtam fennhangon, és kiköptem. Ki, az aranyos díszruhában trónoló szultán lába elé.

Hogy mertem, hogy tehettem? Inam, izmom egy villámcsapásra meglazult, minden ízem, porcikám egyszerre vibrált félelmemben. Vártam a vas suhintását, láttam magam előtt véres fejemet a porban.

Pillanatok teltek el vagy tengernyi idő? Nem tudom. Erőm megfeszítve lassan az őrök felé fordítottam a tekintetemet, vajon megláttak-e? Álltak a sátor előtt, ahogy kellett, kővé meredve.

Hirtelen elsötétült a bejárat. A végigfutó vastag bíborszőnyegen besietett a nagyvezér.

A kezében, hajánál fogva, egy vértől csöpögő fej. Zrínié. Jött, hogy a kinti világ szeme láttára bemutassa a nagy titokban dísztrónusára kötözött, három napja halott Szulejmánnak.

III. A magyarság harca a Habsburgokkal. A török kiűzése

Hogyan válik a Habsburg-hatalom ellenségessé?

1566–1606.

Szigetvár elestével elérkeztünk az egész török kor egyik nagy fordulópontjához.

Ez az év, 1566 fordulópont nemcsak azért, mert most huszonöt évre béke lesz – no, inkább csak formális, nagy háborúk nélküli béke –, hanem mert belülről átalakul mindkét egymással szemben álló hatalom. Új nemzedék is nőtt fel közben, és történetünk eddigi szereplői sorra kihaltak. Meghalt János király (1540), Török Bálint pár évi, nem a legrosszabb fogság után az Újtoronyban, Martinuzzi (1551), Izabella királynő (1559), Nádasdy Tamás (1562) és maga Ferdinánd király is (1564).

A szereplők halála közül persze Szulejmán szultáné a legfontosabb. Mert ez hozza a fordulót: utódai alatt a török birodalom veszít katonai erejéből, hódító szándékából. De ahogy a török veszedelem csökken, vagy megállni látszik – megelégedve azzal, hogy az ország jó egyharmadát-felét a kezében tartja –, úgy növekszik meg és fokról fokra bontakozik ki a másik veszedelem, mely a töröktől még érintetlen területeket dúlja szét, pusztítja végig, éli ki éppoly kegyetlenül, mint a török, hogy mire felszabadítja, siralomvölggyé is teszi Magyarországot. Ez a veszedelem az abszolutizmusra törő Habsburg-hatalom. Az a Mohács utáni (és korántsem oktalan) politikai elképzelés, hogy a török ellen a Habsburgok ereje képes csak védelmet adni, fordul most a visszájára, s válik a magyarságra nézve végzetessé. Ferdinánd és utóda, Miksa balsikerű hadi vállalkozásai után kétségtelenné válik, hogy a Habsburg-hatalom a törökkel szemben tehetetlen; ám amilyen mértékben maga is belátja a tehetetlenségét, oly mértékben lesz magyarellenessé. A magyar politikai intézmények félrevetésével, központilag, idegen, császári tisztviselőkkel akar kormányozni, s közben csaknem annyit pusztít, annyi kárt okoz, mint a török. A csalódás a Habsburgokban tehát kettős: megszabadítani az országot nem tudták, alkotmánya szerint kormányozni nem akarták.

Szulejmán halála után a török elgyengült, de a magyarság a Habsburgokban „törököt fogott”. (Legalábbis a szólásmondás értelmében: „Törököt fogtam, de nem ereszt.”) A nemzet most már a korszak végéig egy roppant hatalmi mágnespatkó erőterében élt, melynek pólusai azonban nem vonzottak, hanem taszítottak. Aki az egyik sarokhoz túl közel került, az kénytelen volt megindulni a másik felé, melyhez közelebb érve megint csak ellökődött. Reménnyel, az ország helyzetének valamelyes rendezésével egyik hatalmi pólus sem biztatott, a magyarság különböző osztályai vagy politikusai a pillanatnyi hatalmi helyzet és a pillanatnyi érdekek szerint erre-arra taszítódtak ebben az ellenséges erőtérben.

Talán az eddigiek során is feltűnt az olvasónak néhány különös jelenség. Például: a legjobban megerősített magyar vár, Győr kapitánya, Salm Eugen gróf miért német ember? És hogyan kerültek német gyalogosok Zrínyi várába, Babolcsába, s a haditanácsra hivatkozva miért mertek szembeszegülni a magyar várkapitánnyal? Vagy hogy új tényeket is mondjunk: miképpen lehet az, hogy Szigetvár magyar lovasságát éppen 1565-ben, az ostrom előtt nyolcszázról négyszázra leszállította egy német hadbiztos javaslatára a bécsi haditanács? Vagy amikor Zrínyi segítséget

kért, ezer német zsoldost kínáltak neki fel, amit nem fogadott el? Miként lehet az, hogy amikor a magyar katona havi zsoldja 2, lovasé 3 forint, akkor a németé 9 és 12 forint között van? Ne háborodjunk fel mindjárt, mert a dolgok azért elég összetettek. A magyar védővonal (várrendszer) kiépítése és fenntartása rengeteg pénzbe került. Ezt a sok pénzt a különböző törökellenes segélyek révén az alsó-ausztriai, a stájer, a cseh, a morva és a német rendek ajánlották meg. (Más kérdés, hogy többnyire kis töredékét fizették meg annak, amit megajánlottak.) Ennek ellenében azonban elvárták, hogy az ő embereik, tisztjeik és zsoldosaik üljenek a várakban, ők kapják a pénzüket. Az idegen kapitányok és zsoldosok jelenlétéből rengeteg bonyodalom lett.

A zsoldos akkor is szívesen rabol, ha megkapja a bérét, hiszen azért megy zsoldosnak, azért viszi vásárra a bőrét, hogy megszedje magát minél gyorsabban. Hát még ha nem kapja meg! Ha évekre visszamenőleg tartozik neki a kamara, vagyis a zsoldfizető mester, akinek érkezését várja, várja, mint a zsidók a Messiást. Egy kis adat a Habsburg pénzügyi gazdálkodásról: szokás volt, hogy ha a zsoldos egy összegben előre megkapta évi zsoldját, akkor a 12 hónapból egyet elengedett. Az esedékes zsoldnak ezt az egytizenketted részét az udvari kamara évi költségvetésében minden évben felvette a remélt jövedelmek tételei közé. Mintha csak magától értetődően számíthatott volna az egész országban erre az elengedett egy hónapra mint biztos bevételre. Igen, de nemhogy előre tudott volna fizetni, hanem örökös hátralékokkal küszködött. A hitelező persze úgy segített magán, ahogy tudott, de minden esetben a magyarság kárára. A harácsolások, rablások jegyzékét nem próbáljuk ideiktatni. Egyházi kincsek, templomok, sírok kirablásán kezdve a jobbágyok kifosztásáig a végtelenbe nyúlna. Nézzük inkább az idegen zsoldos jelenlétéből fakadó bajokat. Az idegen zsoldosnak nem parancsolt csak a tisztje, tisztjének meg nem parancsolt egyetlen magyar hatóság sem, csak a király. Gyakorlatilag a helyzet valamivel bonyolultabb volt – nem tagadjuk –, de amikor 1556-ban Ferdinánd felállította a bécsi haditanácsot, és az országot hadi szempontból öt védelmi övezetre (öt főkapitányságra) osztotta, akkor a katonai igazgatást kivette a magyarok kezéből. Olyan ez, mintha egy csapásra megszüntette volna a magyar honvédelmi minisztériumot. Az ország katonai igazgatását, a védelem irányítását ezentúl Bécsben, bécsi adminisztrátorok végezték. Amikor pedig a király a már emlegetett központosító törekvések érvényesítése során megszüntette a magyar kancelláriát, és az ország ügyeit

a bécsi udvari kancelláriával intéztette, ez mai fogalmaink szerint a magyar miniszterelnökség megszüntetését jelentette. S továbblépve: a magyar kamarának az udvari kamara alá rendelése pedig a magyar pénzügyminisztérium megszüntetésének felel meg.

A központosítás tehát egy-egy tollvonással felszámolta a magyarság önigazgatásának évszázados intézményeit, kizárta a magyarokat a saját országuk igazgatásából. (A magyarság csak vármegyei szinten intézte saját ügyeit; s visszahatásul a központosításra a vármegye önállóságát igyekezett erősíteni.) Ebből a némileg történelmietlen párhuzamosításból azonban világos, hogy az új közigazgatás elleni tiltakozásban nemcsak rendi érdekekről van szó, hanem általános nemzeti érdekről. Egyetlen országnak sem lehet közömbös, hogy saját népességéből kijelölt testületek igazgatják-e, vagy távol az országtól a helyi viszonyokat nem ismerő idegenek.

A Habsburg központosítás, amely Ferdinánd utódai, Miksa és Rudolf alatt tetőződött, csaknem olyan helyzetet teremtett a királyi Magyarországon, mint amilyet teremtett a hódoltságnak a török birodalomba való bekebelezésével a török. Persze az igaz, hogy a Habsburg központosítás nem volt olyan radikális, mint a töröké, amely a birtokos osztály elűzésével, a földbirtokok lefoglalásával kezdte uralmát, de később – a helyzet elmérgesedésével – a bécsi, majd a Bécsből Prágába költözött Habsburg-udvar elég ürügyet talált a birtokos osztály tönkretételére, a birtokok megszerzésére. De ha a központosítás a feudális uralkodó osztály visszaszorításában és letörésében nyilatkozott is meg, a nyugati fejlődéssel szemben mégsem szolgálta a társadalmi haladást a korszerűbb árutermelés fejlesztésével. Ehhez ugyanis – mint Nyugat-Európában az abszolút uralkodóknak – a városi polgárságra kellett volna támaszkodnia, a városokat kellett volna fejlesztenie. Nálunk azonban a városi fejlődés már Mátyás korában elakadt, mesterségesen elakasztatott. Az elmaradt fejlődést a Habsburgok nem siettek pótolni, sőt a polgárok német földről átszivárgott lutheranizmusa miatt az ellenreformációt tűzzel-vassal erőszakoló udvar inkább ellenszenvezett a városokkal, mintsem segítette volna őket. Béke idején központosító kereskedelempolitikájával, a háborúk alatt pedig fizetetlen zsoldosai beszállásolásával időről időre tönkretette őket. Javarészt itt a magyarázata, az elmaradt városi fejlődésben, hogy a Habsburg-központosításnak nem volt egyetlen magyar osztály számára sem betakarítható gyümölcse, s amikor a feudális uralkodó osztály a rendi jogok védelmében harcot kezd ellene, többnyire nemzeti létérdeket véd. A

feudalizmus talajáról harcol a magyar állam kérdésessé tett fennmaradásáért. Sokkal-sokkal később, csak a reformkor után, 1848-ban jutunk el oda, hogy korszerű önigazgatási formáért folyjék a Habsburgokkal a küzdelem.

Élet a „békében”

1568–1593.

De térjünk vissza az eseményekre! 1568-ban új béke születik, és huszonöt évig most béke van. Mit jelent ez? Semmi igazán jót. Tény persze, hogy most egy negyedszázadig nem vonulgatnak földünkön országrészeket nyomorító és egymással soha meg nem ütköző nagy csapattestek. Hol van még az első valódi csata Mohács után (a mezőkeresztesi 1596-ban) és az első keresztény győzelem (Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem és hadvezére, Bocskai István gyurgyevói győzelme Szinán nagyvezér felett)! De ha nagy seregtestek nem vonulnak is fel, azért végig az ország közepén a hosszan elnyúló török határ mentén a kard egy pillanatra sem nyugszik el. Ám nem puszta vitézkedésből forgatják, mint ahogy szeretünk emlékezni reá, esetleg lovagi bajvívásokon, mely után a török és magyar vitézek áldomást ittak, és együtt mulatoztak (ez is megesett), hanem sokkal-sokkal inkább a rablást, a pénzszerzést és a fogolyszerzést, magyarán emberrablást szolgáló hadi vállalkozásokon. (Az uraságok és fővitézek mellett, kikért nagy váltságdíjat kértek, különösen értékes rab volt – és soha ki nem váltható! – a fiatal nő és az egészséges gyerek.)

Ennek a béke alatti hadakozásnak a betakarítás megdézsmálásán és a marhák elhajtásán túl legfőbb célja a hódoltatás volt. Mit jelent ez, hogy hódoltatni? A szó csaknem világosan elmondja. A határmenti vár bégje ráírt ilyenkor (méghozzá szép magyar nyelven, mert magyar íródeákja volt) a kiszemelt és természetesen már magyar területen levő falura vagy városra, hogy adózzon neki, fizessen ennyit és ennyit. Mert ha nem, hát kiszáll rá, felgyújtja, felégeti. Ilyenkor a község vagy megegyezett nagy titokban a törökkel, s akkor már csak a magyar határvár vagy földesura bosszújától kellett tartania, vagy elrohant a szomszédos magyar végvárhoz védelemért. Az persze rögtön, szintúgy kemény fenyegetés mellett, megtiltotta a fizetést, de biztos védelmet adni nem tudott. Az ilyen hódoltató levélnek fele sem volt tréfa. Az érdekesség kedvéért idézzük annak a hódoltató

levélnek egy részletét, amelyet a Szonditól elvett kis Drégely vár bégje írt Bakabánya városának:

„Jól tudom, hogy ti azzal beszélitek ki magatokat, hogy most a hatalmas császár és a király közt békesség vagyon; mi is elismerjük, és tudjuk, hogy békesség vagyon, de ti ne bizakodjatok ebben, mert a hatalmas császár fizetésem helyett titeket adott énnekem. (Magyarán zsoldját nem kapta meg, már akkor a török is anyagi gondokkal küzdött, s így akart pénzhez jutni.) Most várom tőletek, mit adtok énnekem, s mennyiben alkuszunk meg.” A bakabányaiakat történetesen a lévai magyar kapitány az alkutól eltiltotta, az, hogy Bakabányához a bégnek joga lett volna, arcátlan kitalálás volt. De a bég nem volt tétlen, aratás és szüret idején meg-megrohanta a városka környékét, s elragadta a földeken dolgozókat. Majd így írt: „Hitünkre fogadjuk, hogy reátok megyünk, és a várost reátok égetjük, és reátok rontjuk, mert immáron az oda fel való utat jól tudjuk.” Ez a gondolatritmustól feszülő, gyönyörűen formált magyar mondat azt eredményezte, hogy a város lakói félelmükben szétszéledtek, ki hogy tudott, menekült belőle.

De hogy jól megértsük, hogy a török uralma alatt élő magyaroknak a hódoltságban sem volt arany az életük, lássuk egy levelét Zrínyi Györgynek, Zrínyi Miklós fiának, melyet az egész Baranyaság és a soklyósi tartomány török urainak küldött, követelve, hogy a király és az érsek adóját a népen behajthassa:

„Ha – írja Zrínyi 1574-ben – kegyelmetek ellentart (ellenállnak), nyilván az falukat és városokat megégettetöm, és gyermeköket, feleségöket, önmagukat levágatom, hogy sem tinéktek (törököknek), sem minékünk ne legyenek.”

Látni való az iménti idézetekből is, hogy a határvidék csaknem száz-száz kilométeres sávban, szabad rablásnak kitett terület, sőt ha a gyakori lesvetéseket, török–magyar összecsapásokat tekintjük: mozgó hadszíntér. Az anyagi veszteségről, a felprédált, tönkrement javakról most ne is essen szó, elég, ha csak az ország vérveszteségét vesszük számba. A békeévek alatt ezt úgy 200 ezerre taksálják a másfél milliónál alig több akkori lakosságból. Ami persze eltörpül a békét felváltó tizenöt éves háború szörnyű pusztításához képest.

Balassi Bálint és a tizenöt éves háború

1593–1606.

Az óvatos Habsburg-adminisztrációval szemben, melynek a magyarság lassú pusztulása nem fájt, a háborút most is a török kezdeményezte.

Egy rablókaland volt a közvetlen előzménye, melyben Hasszán boszniai basa Sziszek vára elfoglalására tört, de seregét az egyesült krajnai–stájer–magyar csapatok szétverték.

Lehetett persze török részről más nyomós indítéka is, éspedig: a Habsburgoknak béke idején mindig megújuló igénye Erdélyre, Erdély bekebelezésének vágya. Ez már jó korán, Báthory István uralmának kezdetén is újra jelentkezett.

A Báthory István-ellenes első Habsburg-kísérletnek 1573-ban van egy nagy érdekessége. Miksa király (I. Ferdinánd utóda) biztatására magyar urak fegyveres segítségével a fejedelemségre tört akkor Békés Gáspár. Báthory a trónkövetelő Békés seregét a kerelőszentpáli csatában megverte, segítőit elfogta. A foglyok között ott van egy fiatalember, akinek nagy bajszú, mélabús arcképét mindenki ismeri az iskolai tantermek faláról, csakúgy, mint a kissé rokon vonású II. Rákóczi Ferencét. A fiatalember nagyúr fia, a török által gyűlölt nagyúré, aki a budai basának tett fogadalmát megszegte, s a török rabokat igen kínoztatja. S ezt jól tudják, s nem felejtik neki, a konstantinápolyi dívánban sem.

Apja híre most ennek a fogoly fiatalembernek csaknem az életét szegi. Pedig akkor nemcsak a XVI. század volna szegényebb, hanem mi és mind a jövendő magyarok szegényebbek lennénk a XVI. század ránk maradt talán legnagyobb értékével. Akkor csak azt tudnánk, hogy Zólyom várában felnevelkedett egy fiatalember, aki nagyszerű tanítója, az első magyar nyelvű dráma szerzője: Bornemisza Péter tudós prédikátor biztatására 1572-ben írt-fordított egy kis könyvecskét. *Beteg lelkeknek való füves kertecske* a címe. Ha ebben a szoros helyzetben Báthory István a sarkára nem áll, és meg nem védelmezi a töröktől foglyát, akkor a magyar költészet csillagos egén egy nagy csillaggal kevesebb volna. De a fiatal Bálintot Báthory megvédte. Így számol be erről a fejedelem egy ránk maradt levelében:

„Achmat csausz Mehemet nagyvezér nevében követelte Balassa fiának s más raboknak kiszolgáltatását. Kértem Mehemetet, mondjon le a követeléséről, mert ha teljesítem, az egész kereszténységet ellenségemmé teszem… Inkább a saját fejemet küldöm a portára, mint a foglyokét.”

Érdemes a kérdésbe egy kissé belegondolni, hogy mi minden múlott akkor Báthoryn. Talán Ady Endre bibliás hangjának gyönyörű előzménye, az ő szavát visszhangosan mélyítő magyar régiség tűnt volna a semmibe.

Valami, ami költészetünket ma is át- meg átjárja:

Kegyelmes Isten, kinek kezében
életemet adtam,
Viseld gondomat, vezérld utamot,
mert csak rád maradtam.

És hova tűnt volna a Júlia-énekek ostromló epekedése, a Célia-dalok bája és érzékisége, a „végek” (a végvári élet) kikeleti szépségének zengése, az „öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul” hazafiúi helytállás századokra szóló megdicsőítése? Mi múlott Báthoryn, és mi pusztulhatott a magyar XVI. században, hogy nekünk csak egy Balassink van végig az egész korban, egy megrendítő nagy költőnk, míg, mondjuk, a franciáknak, egymást váltó jobbnál jobb költői köreik! És az az egy költő is vitézként, harcban esett el Esztergom ostrománál 1594-ben, a hadak indulásának hírére, lengyel bujdosásából hazasietve, a tizenöt éves háború kezdetén. És micsoda hányódó sors után! Nemhiába indítja, majd zárja Balassi, még kibujdosása idejéből való, híres búcsúversét imigyen:

Ó én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki kereszténységnek viseled paizsát,
Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlő oskola immár Isten hozzád!
Ti penig szerzettem átkozott sok versek,
Búmnál kik egyebet nekem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjetek, vesszetek,
Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.

A költészet meglepő ellentmondása rejlik abban, hogy íme itt, Balassi versben rendelkezik versei elégetéséről. Eggyel szaporítva a jót nem érdemlő haszontalanságok, a tűzbe vetendő kéziratok sorát. Versre késztető nagy keserűsége, mely versei ellen fordítja, abból fakad: ebben a vérző, vitézlő iskola Magyarországban – ahogy kortársa, verseinek későbbi közrebocsátója, Rimay János megfogalmazta – „elméje gyümölcsének nem volt piaca”; bármilyen nagyszerű, századokra termett volt is az a gyümölcs.

De visszatérve a tizenöt éves háborúra: fellobbantja a török kiverésének nagy reménységét, s aztán szörnyű következményeivel kilencven évre

(csaknem egy teljes századra!) elapasztja. A Habsburg-politika az első három év nagy európai összefogásának eredményeit, a sikereket nem tudta kihasználni. A rengeteg arany, amit külföldről kapott, kézen-közön szétfolyt az udvarban, alig csurrant-cseppent a seregeknél, melyek lezüllöttek, tönkrementek. Az elgyöngült, békét kérő törökkel az elmebeteg Rudolf uralkodói hiúságból előnyös békét nem kötött, hanem még tizenkét éven át húzta a háborút, az erők teljes kiapadásáig, Magyarország teljes felmorzsolásáig. Aztán az egész XVII. századon át saját tehetetlenségétől elborzadva a Habsburg-politika már csak akkor mer a török kiverésébe belefogni, amikor a török birodalom összeomlását, magától való szétrohadását oly közelire tette a közhangulat, hogy a magyar nemesség mélyen benn a Hódoltságban levő, esetleg száz vagy százötven éve nem látott, papíron levő birtokait jó áron adta-vette. De addig, míg ez eljön, három nemzedék éli le az életét, építi újra azt, ami a Habsburg-tehetetlenség és -erőszak következtében újra és újra elpusztul.

Mert a tizenöt éves háború pusztítása iszonyatos. Jóval felülmúlja az eddigieket. Miért? Mert az ország tizenöt, pontosabban tizenhárom éven át ide-oda vonuló, ölő, fosztogató seregektől tele haditerület lett, vagy rablásból élő zsoldosok senkiföldjévé vált.

Ennek az időszaknak a története évről évre a következő: mindkét részről májustól augusztusig 30–40 ezer zsoldos összegyűl, van év, mikor 70–80 ezer, augusztustól késő őszig egymást kerülgetve várakat ostromol, majd a tél beálltával a zsoldoscsapat vagy feloszlik, és akkor rablóbandákba tömörülve, fosztogatva kivonul, vagy ami még rosszabb, benn is telel az ország különböző vidékein. A Hódoltságban több éven át benn telelnek a tatárok – kő kövön nem marad azokon a területeken –, a Magyar Királyságban benn telelnek a vallon (belga, olasz) zsoldosok – üszkös falumaradványok, megostromolt és kirabolt városok jelzik békés jelenlétüket. „Oly nép ez – írta róluk a szász krónikás –, hogy ha egy országot el akarnak pusztítani, csak vallont küldjenek oda.” De nem is a telelőhelyek, hanem a hadi vállalkozások széles területei szenvedték el a legnagyobb pusztulást; elsősorban a Hódoltság, melynek Mátyás főherceg, Habsburg részről a hadakozás irányítója, teljes felégetését rendelte el a török területre mélyen behatoló „keresztény” csapatoknak; másodsorban Erdély, hol Báthory István virágzó fejedelemségét könnyelmű utódja, a beteg Báthory Zsigmond, s annak legfőbb tanácsadója, Bocskai István pénzéhes és vérszomjas hadak prédájává tette. Az egymást váltó török,

tatár, német, moldvai csapatok városait, székvárosával együtt felégették, falvait megdúlták, a székelység közt vérfürdőt rendeztek, Basta és Belgiojoso császári generálisok a nemességet megtizedelték, vagyonukat elkobozták. Az *Erdély veszedelméről* szóló korabeli ének így szól erről az urat és jobbágyot egyaránt sújtó romlásról:

Erdélynek kincses városit,
Elpusztiták szép templomit,
Levágák szép ékességét,
Benne való szép csillagit.
Nem szánák ők a véneket,
Levágák a gyermekeket,
Mostan serdült szép ifjakat,
Megrútéták szép szűzeket.
Hóhérmódra velünk bántak,
Kíméletlen minket vágtak,
Kik bennünk megmaradtanak,
Bujdosásra jutottanak.

„Higgye meg felséged – írja Erdélyről Rudolf császár egyik teljhatalmú biztosa s egyben titkos tanácsosa –, sokfelé jártam, de ekkora nyomorral még a legutolsó bulgáriai vagy szerbiai török rabszolgánál sem találkoztam, pedig ezekről azt tartják, hogy náluk rosszabb sorsa senkinek sem lehet.” Vagy idézhetnénk Szamosközi István krónikáját az erdőkben bujdosókról, makkból, fakéregből készített kenyéren tengődőkről, a tavasszal állat híján magukat az eke elé, „Básta szekerébe” fogó jobbágyokról, az ínség, éhség olyan bűneiről, melyek rémálomnak is hihetetlenek.

De elég. Az egész ország állapotáról ad képet a velencei követ, amikor azt írja: „A magyarok elmondhatják: csak volt Trója, s csak voltunk trójaiak!”

Ez kellett, a folytonos háború során az ország nagyobb részének felégetése, a mindenéből kifosztott jobbágy rablóbandákba tömörülése, a nemesség és a főurak sokának legyilkolása, bebörtönzése, birtokainak konfiskálása (kitalált perekkel való elragadása), a magyar állami intézmények megszüntetése, s végül a prágai udvar eszeveszett és minden tettéből sugárzó magyargyűlölete – igen, mindez együtt kellett ahhoz, hogy a magyarság ráébredjen arra: a török kiűzésére indított háború nagyobb

vészt hozott rá, mint maga a török, s tennie kell ellene – ha másként nem lehet, török támogatással.

A már emlegetett mágnespatkónak Habsburg-sarka olyan erővel hajtotta, űzte el magától a magyarságot, hogy nem lehetett mit tenni, mást csinálni, oda kellett tapadni ahhoz a szintén taszító másik sarokhoz: a törökhöz. Az adott pillanatban az volt a kisebb, az elviselhetőbb veszedelem.

Rettenetes lassú felébredés volt ez, mert a gyurgyevói törökverő csata győztes hadvezérének, a Habsburgok leghívebb erdélyi hívének kellett felébrednie és szembefordulnia egész régi énjével, s élére állnia a róla elnevezett és végül általános békére vezető Bocskai-felkelésnek.

Bocskai István

Ahhoz, hogy Bocskaiból, a leggyűlöltebb Habsburg-párti erdélyi főúrból Bocskai lett, az, aki érdemei révén bennünk él, a végső lökést egy véletlen adta. 1604-ben Erdély a császári biztosok, majd Mihály román vajda, Basta és Belgiojoso zsoldoskapitányok kezén már az a siralomvölgye volt, ahogy leírtuk, s amit igazából le sem lehet írni. A Habsburgoknak ellenállók vagy a gyanúba került nemesek ki is menekültek belőle, s a török védelme alatt éltek Temesvár környékén bujdosóként. Köztük volt a fiatal Bethlen Gábor is, a későbbi nagy fejedelem. A bujdosók táborát meglepte hajdúival egy császári ezredes, menekülniük kellett. Bethlen Gábor dolmánya ott maradt, s benne lelték egy Bocskaihoz írt levelének a másolatát. Fölszólítás volt ebben, hogy ő mint váradi főkapitány, a leghatalmasabb főúr, ne tétovázzon tovább, hanem „hazájának utolsó veszedelmét látván elközelíteni”, álljon a felkelés élére. Elég volt ez a levél ahhoz, hogy Belgiojoso gróf, kassai főkapitány a prágai udvarból csak nemrég visszatért Bocskaira rátörjön. Bocskai azonban nem várta be tétlenül. Választhatott: vagy gyors lovakon kiszalad az országból, mint ahogy tette a Felvidék leggazdagabb ura, a perbe fogott Illésházy, vagy ellenáll. Hadakhoz értő ember lévén, az utóbbit választotta. Pedig nehéz választás volt ez. Nemcsak azért, mert teljes múltját kellett vele megtagadnia, hanem mert a bujdosók kétséges erején kívül senki segítségére sem számíthatott. Különösen nem az őt okkal gyűlölő erdélyi magyarokéra. Önerejére volt hát utalva és arra, amit ehhez közvetlen közelségében még szerezni tudott. A kényszerhelyzetben akkor egy nagy horderejű új lépést tett. Megnyerte magának a hajdúkat. Bocskai

kereki vára körül, Kölesér falu romjai között tanyázott éppen belőlük vagy háromszáz – méghozzá Habsburg szolgálatban.

Kik voltak a hajdúk? Nem ez a háromszáz, hanem az a több ezer, akiknek átálláslavináját ez a kis köleséri mag elindította? Sok jót nem mondanak róluk a korábbi országgyűlési határozatok, s ez érthető is. Mert a hajdúk kívül éltek a korabeli társadalmi renden: kezdetben a török elől menekült délszláv hontalanok voltak, rideg pásztorkodásból, marhahajtásból élő, bármi rablásra, harci kalandra, hódoltsági jobbágyok adóbehajtására felfogadható szegénylegények. Annyi bajt, dúlást, sarcolást, békebontást okoztak, hogy az 1557-es országgyűlés egyszerűen elrendelte a „baromnál is alábbvaló bestia hajdúk” kiirtását. A harcok során, a tizenöt éves háborúban számuk hatalmasan megnőtt; tönkrement magyar jobbágyokkal és kisnemesekkel töltődött fel. Többnyire az elvadult, elvizenyősödött alföldi széleken tanyáztak, a Tisza és Erdély hegyei között – bárki bérbe vehette kardjukat. Basta generális erdélyi büntető háborújában elöl jártak a nemesi udvarházak és a magyar jobbágyfalvak égetésében. Most is, hogy egy részük Bocskaihoz állt, a velük szembejövő császári zsoldosseregnek, a német lovasok mellett, ők adják a zömét. Csakhogy Bocskai hajdúi megegyeznek a túloldali hajdúkkal, „lest vetnek” a császári lovasoknak, s megnyerik az első csatát. Megállíthatatlanul nekilódul ezzel a hajdúk átállása, mert az okos Bocskai a bizonytalan életű kóborlóknak birtokot, jogot s szabadságot ígért.

Belgiojoso, a kassai főkapitány (tőle származik Bocskai elveszejtésének a gondolata) hatalmasan megrémült a felkelés első sikerétől, és túlerejével, 20 ezer zsoldosával nem mert rácsapni a Debrecent elfoglaló háromezer fős Bocskai-seregre. Sietve visszavonult inkább székhelyére, Kassára. Vagyis hogy vissza akart vonulni. De Kassa alatt érte a másik meglepetés a hajdúátállás után. Ott a polgárok fordultak vele szembe, és kizárták a városból. Okuk nekik is elég volt, hogy gyűlöljék a Habsburg-uralmat és személy szerint Belgiojosót. Még az év elején, 1604 januárjában, Rudolf parancsára a főkapitány katonai erővel ragadta el a Luther-hívő polgároktól nagytemplomukat, s adta át az Eger eleste miatt (1596 – ez is, mint Kanizsa elvesztése, a tizenöt éves háború „eredménye”) odatelepített egri érseknek. A hajdúk átállása után (kiktől mindenki félt) a polgárság szembefordulása volt talán a komolyabb jel arra, hogy az idő az általános felkelésre megérett. Mindenesetre a siker pillanatok műve volt, az egész tiszántúli terület Bocskai birtokába került, Belgiojoso serege a visszavonulásban tönkrement,

Kassa pedig kitárta Bocskainak kapuit, és ő 1604. november 12-én nagy ünnepségek között bevonult a városba. Ekkor már hajdúkból, jobbágyokból s mindazokból, kiket „a fejedelmek alatt való tisztviselők, urak vagy a nemesség valaha megháborétottak vala”, tízezerre növekedett a serege.

Kassáról Bocskai kiáltványban fordult a nemzethez, felsorolta benne a sérelmeket, s kinyilvánította, hogy a nemzet alkotmányos és lelkiismereti szabadságáért, vagyis a Habsburg-ellenreformációtól elfojtott szabad vallásgyakorlatért vont kardot. Már fejedelemnek nevezi magát, mivé nem az erdélyi országgyűlés (honnan száműzve volt), hanem a bujdosók választották, s Bethlen Gábor a török szultán megerősítését is megszerezte számára.

Mindez azonban kezdeti siker csupán, mely ahogy lett, pillanatok alatt eloszolhat. Még nem csatlakozott hozzá a nemesség, még Basta generális nagy hadserege érintetlenül áll vele szemben. Bocskai gyakorlati politikai bölcsessége abban nyilatkozik meg, ahogy két év alatt sorra legyűri, megoldáshoz juttatja a végveszéllyel fenyegető összes kül- és belpolitikai nehézségeket; a sok-sok szakadék között mindig meglelvén a célravezető egyetlen ösvényt. Csakugyan tanult elhibázott múltjából, kijárta a valódi államférfi iskoláját. Basta seregét „csipkedéssel”, nyugtalanítással, zaklatással tönkre tudta tenni, holott kétszer is csatát vesztett vele szemben. A hajdúk miatt bizalmatlan nemességet meg tudta nyerni, hadait főúri vezetés alá helyezve, s a szerencsi országgyűlésen (1605 tavasza) a nemesi panaszokat a hajdúrablások miatt hosszan és türelemmel hallgatva, de ugyanakkor telepítéssel és azzal, hogy csoportosan nemesi rangra emelte őket, meg tudta tartani a hajdúkat. Sőt a hajdúkapitányok és hajdúhadnagyok befogadását ki tudta kényszeríteni a nemesi országgyűléstől.

Bár a török kapva kapott a vele való szövetségen: jól vigyázott, hogy együttműködése ne a török terjeszkedését, hanem a gyors békét szolgálja. A koronát is a töröktől, feltehetőleg Habsburg-ijesztésül kérte (vagyis a béke siettetéséül), s mikor megkapta, a béke okából utasította vissza – elvágta volna a megegyezés útját. Nagyot nézhetett a török nagyvezér, amikor Bocskai, az aranykoronát a fejéről letéve, így szólott: „Van Magyarországnak már koronás királya!” S bár legfőbb célja az általános és gyors békekötés volt – a kivérzett, elnyomorodott országban ez volt a legfontosabb –, tudta feszíteni a húrt, míg a prágai udvar meg nem adta a béke józan biztosítékait: általa és közvetítésével a törökkel is béke

köttessék; Erdély és a „Részek” birtokában a saját kezében olyan komoly hatalom maradjon, mellyel a békefeltételek megtartására mindig is kényszeríteni tud.

Vagy másfél éves diplomáciai küzdelem árán – miközben Érsekújvár erős vára is a kezébe került anélkül, hogy a töröknek át kellett volna adnia, s hajdúi „rábeszélésként” az osztrák tartományokat égették – végül elérte, hogy Prágában Rudolf makacs ellenállásával szemben a készülő palotaforradalom rákényszerült feltételeinek elfogadására: megkötötték vele 1606-ban a bécsi és még az év végén a törökkel a zsitvatoroki békét, s ezzel a tizenöt éves háború a magyarság nemzeti jogait letipró Habsburg-adminisztráció teljes vereségével zárult. A magyar alkotmány s benne a szabad vallásgyakorlat biztosításán túl, a társadalmi fejlődés szempontjából is biztató volt ez a végeredmény: a hajdúk letelepítésével, új életformájuk törvénybe iktatásával a feudális nemes–jobbágy viszony merev kötöttségei kikezdődtek.

Bocskai éppen csak megérte sikerét. Már a tárgyalások vége felé nagybeteg, s azt beszélik: maga is azt hiszi, hogy a császári udvar megétette, vagyis megmérgeztette. (Basta a felkelés alatt tett is az udvarnak ilyen irányú javaslatot.) Politikai végrendeletében az egész századra érvényesen fogalmazza meg harcának irányt szabó tanulságát: „Valameddig az magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, az németnél lészen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, az nekik is oltalmukra, javukra leszen.” De ha a „…korona Magyarországban magyar kézhez kelne, egy koronás király alá, úgy az erdélyieket is intjük, nemhogy attól elszakadnának, vagy abban ellentartanának, de sőt, segéljék tehetségük szerint és egyenlő értelemből az korona alá az régi mód szerént adják magukat”.

A kicsit távoli, régies fogalmazáson is átüt: a kor törvényszerűségeit világosan áttekintő elme pontos meghatározása ez Erdély szerepéről. Amíg nincs magyarok közül való magyar király, addig az idegen uralkodó elnyomó törekvéseivel szemben a töröknek adózó, önálló erdélyi fejedelemség a nyugati magyarság állami intézményeinek, nemzeti létének biztosítéka. A két ellenséges hatalom között a magyarságnak ez a megosztottsága egyben fennmaradásának záloga.

Bocskai ennek a felismerésnek a jegyében, amit fiatalon, a török gyengeségében bizakodva, Habsburg-hívőként elpusztított vagy elpusztítani segített, most újra – éspedig komoly biztosítékokkal – megteremtette. Létrehozta ismét, területileg is megnövelve, a szerepét betölteni tudó erdélyi fejedelemséget. Csakhogy meghalt 1606 decemberében – s nem egy kerülő út után, Bethlen Gábor fogja majd politikai felismerésének és sikeres harcának a köz javára betakarítani a gyümölcseit.

Bethlen Gábor írnokai

1619.

András, a kancelláriát vezető deák, hóna alatt egész paksaméta irattal lépett be az írnokok tágas szobájába.

– Fejedelem urunk megint egész éjszaka dolgozott – mondta.

– Hajaj! – mérte fel a másolandó iratok sokaságát Dienes, a deákok között a legifjabb. – Lesz mit megint betűzgetni. Pedig késő éjszaka, még tíz órakor is szólt a muzsika a fejedelmi palotában. Az olaszok citeráztak meg énekeltek hozzá. Gondoltam is, ma végre jó napunk lesz.

– Hiába reménykedsz, öcsém – intette le a fiút András –, akkor is akad feldolgozni való restancia. Csak rajt ne fogjon fejedelem urunk, mi minden maradt el, mert lekap a tíz körmömről.

Dienes elnevette magát. Élénk képzelete láttatta a jelenetet.

– Csak sose nevetgélj rajtam – indult fel a főkancellista deák –, mert ha egyszer én kaplak le, rosszabb lesz neked, mint ha engemet fejedelem urunk. Mert én nem sajnálom a pálcát a te tíz körmödtől. Nem én! Itt van la – vett fel egy pergamentet az iratpolcról –, hogy mi minden hibát ejtegettél az Alvincra letelepített morva mesteremberek privilégiumlevelében. Nem győztem javítgatni, kapirgálni. Hol járt az eszed, azt mondd!

Dienes leszegte a fejét, nem úgy, mintha mindenáron felelni kívánkozott volna. De a fiú jobbján Gergely bá’, az öreg másolódeák nem állta meg, hogy bele ne szóljon:

– Egy kis spiritusszal, András uram, azt is tudni lehet. Csak kérdezze meg, hogy ugyan mit keresett Dienes úrfi a fejedelmi palota környékén éjszaka tíz után. Tán a mennyezet olasz stukkóit számlálta? Isten bocsá’, dehogy a csillagokat!

András elnevette magát.

– No lám. No lám. A citerás lányok. Csak a fejedelemasszony közibe ne durrantasson egyszer a sok tekergő kandúrnak. Mert akkor kitelik a becsület, öcsém. Hiába másolgatod őnagyságának Geleji Katona uram prédikációit, még a palást se véd meg.

– Hova gondol, András úr?! – nyögte Dienes megpirosodott füllel. – Hova gondol?!

De a főkancellista már nem törődött vele. Az iratokat válogatta, silabizálta a fejedelem nagy, szálkás betűit.

– Lám, lám – nevetett fel egyszerre –, kire hogyan hat a citerahallgatás! Dienes öcsénk a lányok iránt érzett utána buzgóságot, fejedelem urunk Erdélyország lélekben való fölemelésére. Ő annak gondjával töltötte el az éjszakát. Itt van a régóta hányt-vetett gyulafehérvári főiskola alapítólevelének a fogalmazványa. Hogyan, mely birtokok, mely jövedelmek tartsák fenn. Mily testület álljon az élén. És figyeld csak, öcsém, azt írja: „Ne magyar iskolákban való hitvány szokás szerint tanítsanak, hanem ahogy a jezsuitáknál gyakorolja magát a gyermek a beszédcsinálásokban.” Ahogy a hírneves akadémiákon. Ezt nekem kell majd megszerkesztenem. De ezt – lépett az öreg másolódeák írópolcához –, Gergely bá’, ahogy szokta, formulázza meg. Gyűlés elé kerülő törvény arról, hogy a földesurak a jobbágyfiakat nevelésükben, iskolában járásukban meg ne akadályozzák. Sőt a fejedelem példáját követve, ne vonakodjanak az élesebb eszűeket magasabb iskolába segíteni. Meg itt van egy másik is – tett egy újabb árkus papirost az öreg elé –, a reformáta vallás lelkészeinek és azok leszármazottainak egyszer s mindenkorra való megnemesítése. Ez is a gyűlés elé. No öcsém – vágott Dienes felé, mert a fiút módfelett szerette csipkedni –, pár év, és lesz itt annyi jótollú deák, hogy aki hibázik, egykettőre szélnek eresztjük. – S Dienes elsavanyodó képét látva, már fél mosollyal folytatta: – De ezt azért még előbb szépen, gonddal megcsinálhatod. – S elébe tett egy papirost.

– Látod – bökött a papírra András –, kéri fejedelem urunk, hogy köszönőlevél írattassék Szepsi Csombor Márton prédikátor uramnak Varannóra *Europica varietas* című könyve elküldéséért.

– Egyszóval bélelt levél lesz.

– Ejha, de nagyon ismered a dörgést! – nevetett megint András. – Nem, ez nem lesz pénzzel megbélelve. Csombor uram fejedelem urunk aranyaival

indult ki idegen országba, megjárta fél Európát, még áthajózott az angliusokhoz is. Amit tapasztalt, látott a két esztendő alatt, gonddal, szép sorjában megírta. A kassai nyomtatás költségeihez már kapott bélelt levelet. Most fejedelem urunk azt a lelki élvezetet köszöni meg, melyben lapjait forgatva része volt. Kihoztam a könyvecskét urunk polcáról, s úgy írj, hogy urunk igazi öröme a szavakból kitetszedjék. Igyekezz, mert amikor aláírja, által is olvassa.

Dienes könnyen színtváltó arca megint piroslani kezdett, ezúttal örömében, mert az ilyen leveleket nem akárki, hanem csak András deák szokta volt megírni.

De a főkancellista, mintha nem is venné észre, úgy lépett tovább.

– Gergely bá’ – vett le egy újabb árkust a paksaméta tetejéről –, ezt megint a gyűlés elé terjessze. Marhára, lovakra, bőrökre, mézre, viaszra való kiviteli tilalom. Nagy tűz lesz belőle a gyűlésen. Sokak tyúkszemére hág. Mert urunk egymaga akar kereskedni az idegen országokkal. Kell a pénz. S idebent ő szabja majd az árakat. – Lenézett az iratokra. – No, a többi már az enyém.

Leült az írópolcához, s ami még a kezében maradt, azt rendezgette a beállott csendben.

– Öcsém – nézett fel egy kis idő múlva –, még itt árválkodik egy neked való. Nagynevű tudós embernek írhatsz urunk nevében. Szenczi Molnár Albert kéri urunk támogatását Kálvin János teológiai munkájának magyar nyelvű közrebocsátására. Urunk idejegyezte: küldendő húsz arany. Meg azt is: a lélek mily épülésére szolgál az általa magyarított Dávid zsoltároskönyv meg a javításai által megjobbított Károli-biblia.

Dienes már ugrott is érte.

– Ha fejedelem urunk – kockáztatott meg egy mondatot, mert a kancellárián nagy csendnek kellett lennie – ily sokat törődött a lélek dolgaival, akkor nem igazak a hírek.

– Miféle hírek? – kérdezte meglehetős idő múltán András, mint akihez elmerültségében csak sokára ér el a szó.

– Hát a hírek a háborúról. Nénémasszony a szálláson sírva keltett ma reggel, hogy néki a kútnál hajnalban megmondták.

A főkancellista nem válaszolt. Hümgetve forgatta a papírokat. Két levél is volt közte, a fejedelem enkezével írt, lepecsételt boríték. Egyik a pfalzi

választófejedelemhez, másik a cseh rendekhez. Mit rejtenek, nem lehet tudni. De hogy azok egymással szövetségben már harcban is állnak a Habsburg-király ellen, az valóság. És a csehek követével Bethlen Gábor napok óta tárgyal. És itt van, nyitva, a parancs a hajdúkhoz, hogy készen álljanak és felüljenek, ha szól, de tüstént.

– Ma reggel is hadimustrára lovagolt ki fejedelem urunk – vetette oda válaszul.

– Nénémasszony azt mondta – igyekezett Dienes többet kitudni –, maga a fejedelemasszony sírva ébredt valamelyik reggel. Azt álmodta, idegen zsoldoshadak dúlják ki csak imént elkészült olaszos palotájából.

A főkancellista hirtelen felindult.

– Mit hallgatsz, öcsém, asszonyi siránkozásra! Mit jajveszékelsz magad is! Ez nem olyan háború lesz.

S ha már egyszer kimondta, nem tudta megállni, hogy végig ne mondja:

– Nem ide jönnek a seregek, öcsém, hanem mi megyünk idegenbe. Fejedelem urunk nagy eszével kimódolta: a kétfejű sast, mely eddig Erdélyt csak rablotta volt, mostan mi tépjük meg – a saját fészkében! Láss csodát – villant a szeme –, nemcsak Erdélyország és nemcsak a magyar nemzet, hanem a felkelt cseh nép jogát és szabadságát is, mostan a mi kardunk védi!

Buga Lőrinc böszörményi hajdúhadnagy története – avagy a hajdúság további sorsa

1633. Én már öreg, kivénhedt ember vagyok, elmúltam vagy negyvenéves. Jobb karom béna, a kardot ballal emelem. De ha balog lettem is Bécs körültáborozása idején, Bethlen Gábor szolgálatában, senki jóravaló emberfiának nem kívánom, hogy az én bal karom ütését magán kipróbálja. Mert ez a balogütés ugyan megismerszik, hogy mostan is a rakamazi csatatéren a tetemek közt járva vagy három ízben is rám kiáltottak a vitézeim:

– Hadnagy uram, ezt is kelmed cselekedte!

És igaz is volt.

Én már pelyhedző bajusszal, kardosan jártam az édesapám oldalán, s vele verekedtem végig Bocskai István nagy jó urunk háborúját. Pedig nem több, tizenhét-tizennyolc esztendős ha voltam akkoriban. De már gyerekfővel

megtanultam: akinél a kard, annál az igazság. S ennél nagyobb bölcsességet teljes életemben találni nem találtam. Öregapám ugyan azt tartotta, hogy ésszel, furfanggal irányítani kell a kardot forgató kezet. Nemhiába volt ő Kecskemét városának bírája, tekintélyes, messze földön ismert ember. Jól emlékszem ma is a hangjára, ahogy mondogatta: az ember ésszel él. No, sokra is ment végül az ő nagy eszével. Amikor a tatár bent telelt Gyulán meg Békésen, ő közülük való tatár vezetőket tartott a város pénzén, hogy a rabló népek a saját nyelvükön hallják, ha jönnek, török császárnak a várost védő kemény parancsát. Ez jó volt, bölcs dolog volt. Ha be is jöttek, ki is mentek tőle a hadak, legföljebb ha a határban kint legelő gulyát ragadozták. Csakhogy az ész hatalmának kimért a határa, egy cöveknél vagy határdombnál egyszerre csak volt-nincs, vége van – vége van, ha nincs mellette kard. De kardja se öregapámnak, se Kecskemét városának nem volt. Hogy is lett volna!

Egy nap aztán megint rázúdultak a városra valami rabló népek. Én nem láttam őket, csak már a tetteik nyomát. Lovakat akartak, úgy mondták. Akkoriban minden kardos, fegyveres ember lóért jött mihozzánk, alig akadt jó nyereg alá való ló az egész Alföldön. Mi úgy vigyáztunk a magunk méneseire, hogy tereltük őket a roppant határban pusztáról pusztára, ha híre jött, hogy hadak közelednek. Engem akkor az öregapám kiküldött azért az egyik ménesgazdához, hogy kerekedjen föl, s tüstént vigye a ménest el a város alól. Mire visszatértem – két napba tellett –, nem volt már minálunk egy fia idegen sem. De hogy az idegenek miféle népek voltak, az kitetszett nyomban. A város szélén, az út közepén ott feküdt vérébe fagyva a három tatár-vezető. A lelkük fenn időzött már Allah paradicsomában. Végig az úton egy ember se, de a sövények megdúlva, a kapuk, az ajtók feltépve. A mi portánk se másképp. Odabent az udvaron az édesapám taposta a köszörűkövet.

Elkerekedett a szemem: egy öreg, ki tudja, hol rejtegetett, rozsdás kardot köszörült. Egy másik meg már ott feküdt a fészeroldalnak támasztva, fényesen.

Odamentem elébe, látott, de mintha ott se volnék, csinálta.

– No, Lőrinc – mondta, amikor befejezte, s közben hüvelykujjal vizslatta a kard élét –, ott az a kopott hüvely, kösd fel. Mától fogva kardos emberek lettünk. Öregapádat eltemettem az én öregapám mellé. Ő, Mihály hozott be minket Kecskemétre, az egész falujával. Mi meg megyünk tovább.

– Hát édesanyám?

Suhintott egyet a karddal, mintha próbálná.

– Ketten maradtunk. – S egyszerre gorombán rám kiáltott: – Mit állsz?! Ugorj ki a tanyára, hozd a lovakat!

Még aznap este átúsztattunk a Tiszán, tűz nélkül megháltunk, s délre beértünk a Berettyó füzes-nyárfás rengetegébe. Embert vagy házat nem láttam egész úton. Édesapám elöl lovagolt, nem szólott többet hozzám, s kézzel hajtott vissza, ha melléje léptem, mintha engem is ütni akart volna.

A Berettyó nagy lápjában kezdődött aztán a mi hajdúéletünk. Ember el nem mondhatja, milyen keserves élet volt az, örökös hadban hol ezzel, hol azzal; hol itt tanyázva, hol ott – ha a szomszédos nemesség haddal reánk jött, télen is a vizek közt, sárral tapasztott hitvány nádkunyhókban.

Ha Bocskai István jó apánk meg nem fordítja a mi sorsunkat, írmagja nem maradt volna az egész hajdúságnak. Az ő nagy jótette révén vagyunk, amik vagyunk, közös nemességen élő szabad birtokosok. Bár ne hunyta volna le a szemét oly korán, bár megoltalmazhattuk volna a német méregtől. Nemhogy jobb karom hajlását, mint Bethlen Gáborért, teljes jobb karomat rááldoztam volna.

Mert alighogy fejedelem urunkat kiterítették volt, máris szálka lett az urak szemében a hajdúszabadság. Szabolcs megyei városaink közül, miket az ország előtt, német császár jóváhagyásával nekünk adtak, Kállót és Hadházát nem megrohanták nyomban! Fölkelt akkor mind az egész hajdúság Nagy András hajdúkapitány vezetésével Rudolf császár ellen, Rákóczi Zsigmond ellen, kit az Erdélyiek Bocskai végakaratával szemben fejedelemmé tettek, mert titkon német hiten volt. Megmondtuk, írásos szóval kinyilvánítottuk, szabadságunkért, jó keresztény hitünkért ülünk fel, s azért, hogy végre nemzeti király legyen, saját vérünkből való.

Az én apámuram akkor már megfáradt ember volt; sebe miatt, mit a Bastával való vesztes ütközetben kapott, nehezen is mozdult, így hát a maga desperált hitében az Írás szavaival tartóztatott bennünket, mondván: „Ha mind az világ ellen fegyverre kel, eltöröltetik az egész hajdúság, ahogyan Dózsa keresztesei eltöröltettek.” De a hajdúk a tanácsban igen görbén néztek rá, úgy kellett szégyenszemre elkullognia, hogy meg ne szabdalják. S magam is megmondottam neki: jobban cselekszi, ha már csak odahaza őrzi a házat. Mert hogy mit ér a kard, ha erős kéz és eltökéltség forgatja, csak akkor tetszett ki igazán.

Azonmód, hogy mi Kassa városa iránt megindultunk, jöttek hozzánk alkudni, barátkozni sokféle hatalmasságok. Elsőnek jött a török, ahogy fejedelem urunk idején, de nem akaródzott senkinek sem vele parolázni. Prédikátor uraimék is, akik a hadban velünk voltak, igen fűtötték a népet, bele ne csapjunk a pogány kínált kezibe, csalárd szövetséges az.

A török után olyan jött – láss csudát! –, akit még legmerészebb álomban sem reméllettünk. A német jött, a német udvarolt nekünk, az fogadott fel bennünket. Mátyás főherceg, akivel fejedelem urunk a békéért alkudott, üzent értünk, és ígérte ismét a hajdúszabadságot meg Kállóért, Nádudvarért kárpótlást. És ki ellen? A felséges bátyjaura, Rudolf császár ellen. Az ő kezeit aztán a fölkelt hajdúság nem is ütötte félre – a magyar urak is igen ajánlgatták, hogy csapjunk bele, pedig elébb még hadakkal jöttek ellenünk. Így jártam én meg aztán Mátyás főherceg hajdúseregében a cseh tartományokat, s jutottam el egész Prága városáig. Ott a sereg megállt, Habsburg őfelségéék egymás közt csata nélkül nagy sebesen megegyeztek. Mátyás főherceg így lett a hajdú kard erejével Mátyás király, második a magyar trónon. Nagy egyezség volt ezután a király és a rendek között: megerősítették ismét Bocskai békéjét, a magyar uraságok sok minden rangjukat, méltóságukat visszakapták, kimondották, hogy „külföldi nemzetbeliek” az ország kormányzásába bele nem avatkozhatnak, még az idegen katonák kivonulását is megígérték nekik. Rosszul csak a jobbágy járt, mert róluk törvénybe tették, hogy „inkább csökkenteni és letörni, mint kiterjeszteni és növelni kell szabadságukat”. Bennünket hajdúkat is emlegettek, tudva vagyon, hogy az országgyűlésen szabolcsi városaink szabadságának megerősítése is szóba került, de végül mégiscsak a régi törvényt újították meg, a kóbor hajdúk kiirtásáról. Vagyis hogy a nagy békülésből a jobbágyok mellett mi is kimaradtunk.

Régen volt ez, van már egy negyedszázada. Mátyás is meghalt közben, s ma már II. Ferdinándus a király, de ami történt, nekem mégis mindig az eszemben van. Mostan is, hogy a szomszédos vidékeken összeszövetkeztek és felkeltek a parasztvármegyék, s Császár Péter parasztkapitányt főkapitányukká választották, mellettük én böszörményi hajdúimmal hadba szálltam. Mert a keserves sors a jobbágynépet igaz, nálunk is jobban sújtja, de – megtanultam – utánuk következőleg mindjárt bennünket sújt az. Mert miért fogtak fegyvert a jobbágyok? Esterházy Miklós nádor fizetetlen zsoldoskatonái rablásai miatt. De hát ugyancsak e zsoldosok miatt fogtunk

össze csak egy év előtt mi, szabad hajdúk is, és vertük őket szét Rakamaznál.

De hát a hajdúhadnagyok és -kapitányok gyűlésén beszélhettem én, hiába beszéltem. Pedig teljes lélekkel rajta voltam, hogy a parasztkhadak megsegítésére rávegyem őket.

„Mi közünk nekünk a földtúró paraszthoz?” „A hajdú kardjával szerzi a becsületét. Vére és nem verejtéke hullásával!” – vetették bele az én szavaimba.

Kevélyen szóltak a kapitány urak. Pedig hát mi a hajdú? Földtúró, ha nemesember is. Szánt, vet, arat – ha adót, tizedet, kilencedet nem is fizet utána.

Kivontam hüvelyéből akkor a kardomat, és a meztelen pengét magasra emeltem. Vártam, amíg elül a hangos megbotránkozás, mert fegyvert vonni a gyűlésen senki soha nem mert. Azt ott levághatták azon nyomban.

– Ezt a kardot – mondtam emelt hangon – egy parasztember adta a kezembe, aki török császárnak volt jobbágya Kecskeméten. Azóta forgatom immár, tudják kendtek, bal karommal, hogy gyermeki koromban általvettem. Az a jobbágyember pedig az apámuram volt, kendtek is ismerték, míg ereje engedte, derék böszörményi vitéz hajdú. Én tőle azt tanultam, hogy kard nélkül semmi az ember, leszúrják, mint a disznót, letaglózzák, mint a barmot. De hajdúként, a hadak útját járva megtanultam azt is, hogy a sok vitézi kard együttesen olyan erő, mellyel a fejedelmek és császári felségek a maguk és népeik sorsát írják. Megtanultam, hogy nemcsak ők, de az eszünkkel élve, mi is azzal írjuk a mi sorsunkat. Mi is s még a szerencsétlen jobbágyok is.

Leeresztettem a hangomat, hogy újra emelni tudjam. A hajdúfőkapitány akkor epésen rám kiáltott:

– Hátrább az agarakkal! Még a balog Buga sem beszélhet a tanácsban kivont karddal. Még ha olyan nagyon büszkélkedik is előttünk jobbágyi vérivel!

Visszadugtam azonmód kardomat a hüvelyébe.

– Megkövetem a hadnagyok és kapitány urak tanácsát – mondtam kicsiny hangon. És még ugyanilyen szerényen vágtam oda a legvastagabbat: – De sehogyan sincs az jól, hogy a hajdúság fegyvere pusztán csak a pénzért, forintokért mozdul! Ha az vásárolhatja meg, aki többet kínál érte.

Akárha robbanó golyóbis vágódott volna közéjük, úgy ugrottak fel. Mintha én azt állítottam volna, hogy a markukat sorban, titkon, ez-az arannyal kibélelte.

Kieresztettem hát a hangomat, nehogy nekem ugorjanak tüstént.

– Senki tisztességét nem tapodom. Lassabban a testtel, uraimék! Nem mai dolgokról beszélek. De az a nem csekély idő, mit a böszörményi vitéz hajdúk között megéltem, azért nem egy tanulsággal szolgál. Sok baj és szánom-bánom rá a bizonyság; nem mindegy, mikor, kiért indul meg a hajdúnép, ha megindul! Lám, Báthory Gábor is hogy elvette arannyal, ígéretekkel Nagy András józan eszét. Bevitette magát a hajdúkkal Erdélybe fejedelemnek, de a hajdúnép sorsán bizony nem segített Nagy András erdélyi generálissága. Báthory mégis általadta a németnek a hajdúmegyéket. Tudják kegyelmetek, ha Bethlen Gábor be nem jön Erdélybe török segítséggel, és ki nem tessékeli a fejedelmi székből Báthoryt, nemcsak Erdélynek, de a hajdúszabadságnak is befellegzett volna. S ha akkor mi az aranycsörgés hívó szavára Bethlen ellen megindulunk, ahogy a német kívánta, egyetlen védelmünket magunk égettük volna fel.

A nagy erőlködésben, hogy a hadnagyok és kapitányok közberikkantásait lebírjam, elfulladt a hangom. A köhögés meg, amely tavasz idő óta ugyancsak kínoz, úgy elfogott, hogy egész testem rázkódott bele. Bajnak baj volt, mert a szót azon nyomban elragadták tőlem, pedig még éppen elegendő szólnivaló volt a tarsolyomban. Méghozzá nem csip-csup dolgokról.

Legszívesebben azért a saját fejemet vertem volna az öklömmel, hogy szólás közben elfogott az indulat, s nem a dolgok velejét mondtam. Mert a dolog veleje ez: Magyarországon mi, hajdúk vagyunk mostanság az egyetlen kard, amely nem rozsdállt be. Azt kell erősítenünk, aki bennünket szabadságunkban, Bocskai urunktól kapott jussunkban erősít. Ütnünk pedig azt kell, aki jogainkat, életünket görbe szemmel nézi: a törököt és a németet. Egyik se kívánja eltűrni, hogy idebent az országban, bárki kezében, erős magyar kard legyen. S ezzel már ki is mondtam, hol vagyon a mi szabad életünknek kulcsa. Erdélyben vagyon! Erdélyország fejedelménél! Amíg a németet nem szolgálja, amíg a hét vármegyére igényt tart, s velünk, kardunkkal a német ellen nem restell kiszállni, semmi veszedelem nem fenyeget bennünket. De ha a némethez húz, ha a hét

vármegyét császár őfelségének visszabocsátja, végünk. Ránk rohannak akkor nemcsak török és német, de még a magyar nemes uraságok is.

Megpróbáltam hadnagy és kapitány uraiméknak mindezt újra eszükbe idézni, s azért még egyszer nekigyürkőztem a beszédnek.

– Uraimék – szólaltam meg újra egy pillanatnyi csendben –, hallgassanak meg kendtek még egyszer. Ne azt nézzék, hogy mostan a paraszthadakat pártolom, hanem azt, hogy vitéz hajdúként, majd hajdúhadnagyként nem egy nehéz csatát együtt verekedtünk végig.

Morgás volt rá a felelet, kicsit enyhültebb.

– Bethlen Gábor fejedelem urunk hadjáratai alatt nem volt közöttünk soha torzsalkodás. Miért indította jó urunk ezeket a hadjáratokat? Megmondta, írásba tette világosan, hogy az ország törvényes jogai és a vallás szabadsága mellett a hajdújogokért, a hajdúszabadságért száll síkra. Vagyis hogy miérettünk. Mégis akadt olyan hitvány, olyan gonosz, beste hajdú, aki mikor mi fejedelem urunkkal és a cseh rendekkel szövetségben már Bécs városát ostromoltuk, pénzért a némethez húzó Homonnai Györgyhöz állt, s vele betört a Felvidékre. Fejedelem urunkat visszavonulásra kényszerítve, nagy tervét felborítva. Mert Bethlen Gábor többre nézett a hajdúszabadságnál, az egész magyar nemzetet kívánta megszabadítani. Ki tudja, mi mindent forgatott a fejében? Nem akarta-e vajon a császár székébe ülve, egy nagy birodalom erejével verni ki a törököt? A magyar királyi koronával kétszer is megkínálták, s talán a német-római császári trón is megillette volna. Ki tudja, hogymint lehetett volna? De kérdezem én, amíg ő irányította a mi kardunkat, amíg mi Bethlen Gábor szavára figyelmeztünk, járt-e valaha is idegen katona ebben a sokat szenvedett hét vármegyében? Dúlta-e fegyver a mi hajdúotthonunkat? Bizony nem járt itt, nem dúlta! Egy teljes évtizeden át mi jártunk Bécs alatt, Morvaországban. Csehekkel, dánokkal, hollandokkal meg angliusokkal szövetségben. Ha a szerencse urunk mellé áll, bizony családostul kiakolbólítjuk Habsburg őfelségéket a királyi trónból. De mihelyt Bethlen Gábor csak a minapában, az Úrnak 1629. esztendejében lehunyta a szemét, s a hajdúkard bevitte Erdély fejedelmi székébe Rákóczi Györgyöt, máris nyakunkon volt a Habsburg-katonaság.

Kapitány urak, hadnagy uraimék – szólítottam meg őket ismét, mert a dolog végéhez értem –, Császár Péter aranyosi bíró vezetésével a felső-tiszai jobbágyok mostanság felkeltek, fegyverben áll a parasztvármegyék

népe. Tízezer emberük ismét megfutamította a nádori katonaságot. Császár Péter Rákóczi György fejedelem urunk tudtával, beleegyezésével harcba hív bennünket, hajdúkat is. Itt a pillanat sorsunk fordítására. Jó fegyverünkkel hitünkért, szabadságunkért!

Ennyit mondtam. Ennyi tellett tőlem. De hiába, a hajdúk tanácsa szavamra nem hajlott. Nem akaródzott nekik a parasztokkal együtt fogni fülön a szerencsét. Fejükbe szállott, hogy ők már nemesurak, a póroknál különbek. Őrölték ugyan még sokáig a szót, de hogy mi történjék, ki volt az csinálva előre – s másképpen. Aztán jött a hír, hogy Császár Pétert, Erdélyből való visszatértében, a kassai német kapitány tőrbe csalta, elfogatta, harcoló parasztjait pedig, szégyen, gyalázat, a bihari hajdúk segítségével verték le.

Megforrósodott körülöttem a levegő. Jobb volt nekem a gyűlésről böszörményi híveimmel gyorsan odébbállnom. Búval telten, rosszra várva indultam hát haza. Mert a régi hajdúszabadságnak ezzel bizony befellegzett. Nem kicsinyhitűség, de a hajdúság oly szép virágzását, mint Bocskai, Bethlen Gábor alatt, én már meg nem érhetem.

Nem is érhette meg. Nem volt mit megérnie. A parasztvármegyék leverése után (1633) a hét vármegyét I. Rákóczi György mégiscsak átengedte II. Ferdinándnak, s csak a svéd szövetségben indított Habsburg-ellenes háborúja után, 1648-ban kapta vissza, nem sokkal halála előtt. Fia és utóda, II. Rákóczi György pedig csak Szabolcs és Szatmár megyét tarthatta meg belőle. A hajdú társadalmi különállás, a szabadság pedig a királyi Magyarországban fokról fokra csökkent. A hajdúkapitányságok annak a vármegyei nemességnek kerültek a hatalma alá, amely nem látott mást a hajdúban, mint kiváltságai veszedelmét: fegyveres, nem adózó parasztot. A hajdúkard, Bocskai sikerének, Bethlen Gábor nagy hatású, független politikájának a záloga, aláhanyatlott, elgyengült. S vele együtt gyengült meg Erdélynek magyar érdekeket védő, önálló hadereje.

Miért hozta ránk a törököt az Úristen?

Egy nagy erejű, vad-fekete ember prédikált a tiszántúli szegények egybegyűlt sokadalmának. Azt hirdette:

„Az Úristen velünk van, igazságosztó kardja érettünk mozdul. Ha erős hittel megindulunk, fegyver se kell, elfújja előlünk a törököt, mint a pelyvát.”

És a fegyvertelen hívő sokaság megindult a balaszentmiklósi török végvár ellen. Neki a gyors pusztulásnak.

Ez 1565-ben történt. Karácsony György szilágysági román parasztember, a prédikáló, Isten küldöttjének hitte magát, s szava több ezer jobbágyot, kisnemest, végvári vitézt tudott megmozgatni. A megindult nép szétkergetése után is csak azt hirdette: „Isten azért nem tett csodát, mert megbújtak a seregben olyanok is, akiknek hite nem bizonyult az Úr előtt igaznak!”

Isten beavatkozása a harcokba, segítsége a török kiűzésében, a vallási gondolatokkal telített kor eleven reménysége volt. Dávid Ferenc, az unitárius egyház megalapítója, 1570-re jövendölte a hitetlenek által bitorolt föld visszavételét, „a béke és igazság megvalósulását”. De Isten, mint gyors gyakorlati segítő, elevenen élt a népben. A törékeny lét szüntelen fenyegetettségében – egy vérhas, egy elgennyedt seb, egy vakbélgyulladás is halálos még! – ő volt az egyedüli biztosnak hitt fogódzó. Sőt olyan hivő is akadt, éspedig nem akárki, hanem a protestáns prédikátorok legkiválóbbja: Bornemisza Péter, aki egyszerű mindennapjainak eseményeiben is az Isten és az ördög harcát vélte felfedezni. Ha felesége, gyerekei háborították, ha jobbágyai morogtak, kötözködtek vele, ha könyvnyomtatói, könyvkötői rátámadtak, ha lovai szétszaladoztak, mindebben – úgy hitte – az ördög kísértette. *Az ördögi kísértetekről* című könyvecskéjében egy betegségében félrebeszélő asszony szavából is az ördög szavát hallotta ki, aki nem akart eltávozni az asszonyból, mert az egyszer már nekiadta magát. Ha tudunk valamit a régi pogánykori bájoló imádságokból, azt Bornemiszának köszönhetjük, aki eleven ördöghitében feljegyezte a régóta lappangó szelleműző, ráolvasó szövegeket.

„Uram, mindenható Isten – szól a csúzról való bájoló –, múlék regös nagy út, rajta megyen vala áldott urunk Isten, elő talála hetvenhétféle veres csúzt. Monda áldott urunk Isten: hova indultatok ez regös régi nagy úton?”

A csúzok az Úristen kérdésére megfelelik: egy áldott testbe s teremtett lélekbe indulnak: „Szálas húsát szaggatjuk, piros vérét megisszuk, száz tetemét töredeljük, száz ízit, száz forcikáját.”

Erre az Úristen kiparancsolja a csúzokat a teremtett testből, s meghagyja: menjenek a tenger szigetibe.

Ezeket elmondva a bájoló befejezi a ráolvasást egy olyan mondókával, mely feltehetően még a kereszténység előtti időkből származott reánk:

„Ez embernek szeméből, szájából, fejéből, orcájából, piros véréből, szálas húsából, száz tetemiből kisiessen, és eloszoljon hetvenhétféle csúz, veres csúz, kék csúz, fejér csúz, szöderjes csúz, köszvényfájdalom, kelevény kioszoljon, kiromoljon hetvenhétféle nyavalya az emberből."

Ez a pogányjellegű bűvölés-bájolás, ráolvasás persze meglepően illeszkedik bele a keresztény hitbe, mely úgy tartja, hogy az Isten bűnei miatt sújtja a beteget, az engesztelő imádság azért gyógyít. A beteg magyarságot is, melynek húsát szaggatja, piros vérét issza a török, mondják a kor igehirdetői, szintúgy bűnei miatt sújtja. Csakhogy milyen bűnökért, kiknek a bűneiért?

A lutheránus, a kálvinista, a pápista (katolikus) és a csupán Erdélyben meggyökeresedett unitáriusok (a Szentháromság tagadói) között gyökeres ellentétek vannak e téren, hogy ki a bűnös. Egyben vannak csupán azonos nézeten, hogy a bűnt, aki elkövette, Isten ellen követte el.

Magyari István kálvinista prédikátor *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című könyvében legelőször is azt szögezi le: nem Luther Márton – mint sokan állítják – a török dúlás oka. Vagyis nem az egyházszakadás, a reformáció. „Híre sem volt még Luthernak, amikor Mahomet vallásán való pogányok a keresztyén országokat pusztítani kezdték" – írja.

Mi hát? Miért pusztulunk? Azért – feleli Magyari –, mert köztünk vagyon a bálványozás, visszavonás, gyilkosság, fertelmesség, hitetlenség, árultatás, részegesség stb. Bálványozás? Vagyis hogy a pápista hit. E „főbűn" mellett azonban jócskán részletez ő társadalmi, szociális bűnöket. A fejedelmek és urak gonoszságát, nyereségvágyát, sok égrekiáltó gazságát. A vitézlő nép dúlását, fosztogatását. A törvénytudók, írástudók, prókátorok és nótáriusok megvesztegethetőségét. A nép botozását, méltatlan bírságolását, jogtalan adóztatását. Oda lyukad ki, ami minden korban forradalmi szó: „Nagyobb orvok és tolvajok vannak azok között, kik aranyláncot viselnek, mint azok között, kik vasbékóban fogva tartatnak." Ugyanezt mondja különben a kuruc eszmék előfutárjaként Szkhárosi Horvát András tállyai prédikátor is, a protestantizmus talán legradikálisabb költője:

A fejedelmek kegyetlenné lettek,
és minden lopóknak lopótársi lettek.

No de ha a reformáció hívei szerint a büntetésnek, vagyis a török pusztításnak oka a bálványozás és a társadalmi erkölcsök elvadulása, mi az oka a büntetésnek a katolikusok szerint? A magyar ellenreformáció legnagyobb alakja, a Habsburg-párti Pázmány Péter, kitől ugyan emlegetni szoktuk azt a Kemény Jánosnak tett kijelentését, hogy ha Erdély nem vigyáz, „az gallérunk alá pökik az nimet”, így felel meg Magyari Istvánnak:

Hogy az ország romlásának „nem mi, hanem ti légyetek nagyobb okai, az ti újonnan toldozott-foldozott, sok régen kárhoztatott eretnekségekből összvetataroztatott vallástokkal, mely (mint a viperakígyó fiakról szokták mondani) megemészti azokat, kik őket szülték és tartották, igen könnyű megmutatnunk”. Ez a jellegzetes Pázmány-mondat, mely egyként duzzad a szenvedélyes indulattól és a barokkos túldíszítettségtől, a bővítmények bőségétől, nagyjából ki is meríti Pázmány álláspontját. Ő visszaüti a labdát, s mint hű királypárti és ízig-vérig feudális főpap, a társadalmi erkölcs kérdéseit mellőzve, feleletében csupán azt hajtogatja: a török oka „nem a mi vallásunk (melyet te káromlóul bálványozásnak nevezsz)”, hanem az eretnekség, a reformáció.

Abban a gondolatban azonban, hogy a török: *büntetés*, az Úristen sújtó keze rajtunk, a két egymással szemben álló fél egy pillanatig sem kételkedett. Ez a hit még jó kétszáz év múlva Kölcsey *Himnusz*ában is eleven („Haj de bűneink miatt…” stb.). S bárhogy vélekedjünk is ma róla, egyet nem feledhetünk: véges-végig ezen a tragikus koron át a kor szereplőinek a vértanúság hitért, hazáért, szüntelenül a feje fölött lebegett. És a megdicsőülésnek az a reménysége, amelyről Zrínyi Miklós beszél a *Szigeti veszedelem* végén, nem hagyta érintetlenül a halni indulókat, lettek légyen óhitűek vagy újhitűek.

Ahon nyitva látom Istennek országát,
Ahon jól esmérem nagy Eloim fiát;
Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
Rothatatlan ágbul tart nékünk koronát.

Ebéd Csáktornyán

De híremet nemcsak keresem pennámmal,

Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottomán holddal,
Vígan boríttatom hazám hamujával.

Zrínyi Miklós

1664. november 18. Csáktornyán, Zrínyi Miklós várában, a kis palotában, heten ültek mindössze a szépen megterített ebédlőasztalhoz. Az asztalfőt Zrínyi második felesége, a német származású Lőbl Zsófia foglalta el. Csaknem zsenge, fiatal asszony volt még, de máris gondgyötört, szomorú. Balra tőle a ház ura, jobbra az éppen érkezett fiatal vendég, Bethlen Miklós foglalt helyet. Vele szemben ült Zrínyi bizalmasa, Vitnyédi István, a híres lutheránus prókátor és főember, meg Zrínyi udvari kapitánya, Guzics Miklós. A páteren és egy rokon úrfin kívül nem is voltak többen. A vendéget: Bethlen Miklóst meg is lepte, hogy nem úgy, mint odahaza Erdélyben, hanem csak ilyen szűk körben esznek. Náluk az uraságoknak nagy asztaluk van, udvaruk nemeseivel: szolgáló uraimékkal együtt. Gyors pillantással mérte fel a szoba berendezését, a faragott bútorokat, a kárpitokat, a terített asztal csinosságát. Több éves tanulóútja alatt sok mindent látott, a külföldi módit nyomban felismerte.

– Itt minálunk kevés tál van, nem sok fogás, vegyen hát kegyelmed bőven – kínálta az asszony.

– Úgy, mint a németeknél? – kérdezte Bethlen, csak hogy a világban való jártasságát fitogtassa.

Az asszony mosolya lehervadt.

– Magyar szájon de könnyen kiszalad: német. És mindig fitymálva.

A nyílt arcú fiatal férfi belevörösödött a rendreutasításba. Németre fordította a szót:

– Bocsánatát kérem, nagyságos grófné, de én esztendeig s tovább éltem Leidenben, másik esztendeig tanultam Utrechtben az akadémián, távol legyen tőlem, hogy én bármi idegen szokást…

A fiatalasszony az ajkába harapott, már bánta az egészet. Mi köze ahhoz Bethlennek, hogy őt a saját házában németes asztaltartásáért megszólják.

– Hallottam már erről a tanulásra szánt nagy utazásról – vetette közbe sietve.

De Bethlent már nem lehetett megállítani.

– Amikor hazaérkeztem Erdélybe külföldi módi pántlikás köntösben, mindenki megítélt miatta. A hátam mögött csak úgy emlegettek: a francia.

Zrínyi erre sem szólt. Felvonta ívelt szemöldökét. Bethlen észrevette, kutatva vizsgálta az arcát, s magában latolta: talán ezt sem kellett volna még mondania. Se ezt, se mást a franciákról.

A csendben Vitnyédi szólalt meg:

– A hirtelen magyar ítéletet méltán kárhoztatja a grófné, de a mi elfogultságunkkal szemben éppoly erős elfogultság áll. Kanizsa ostromát nagyságod férjeura javasolta az udvarnak, mégis a megfelelő időt elmulasztva, miért nem döntötték el? Azért, mert Zrínyi őnagyságát nem akarták a sereg parancsnokának megtenni, Hohenlohe generális fölé emelni. Csak a minap tudtam meg, hogy az ügyben mit írt Montecuccoli a császárnak. Azt írta: „Hogy egy német hadvezér fölött horvát parancsnokoljon – nagyon erős dolog.”

Az asszony szeme megrebbent, most már az urát szánta azért a horvátért.

– Montecuccoli generálistól nem is vártam jobbat – mondta visszafogottan Zrínyi.

Bethlenben egyszerre felrémlett Montecuccoli röpirata és Zrínyi válasza Erdély mostani szerencsétlenségéről, Várad elestéről, amit neki apjaura külországba is elküldött.

– Montecuccoliról egész Erdély azt mondja – terelte másfelé a beszédet –, cserbenhagyta Kemény János fejedelmet, s veszni Erdélyt.

S a jó tanuló buzgalmával idézte: – Az ő „soha-meg-nem-ütközni” hadművészete csinálta a bajt, s bennünket okolt érte.

Zrínyi nem kapott a szón, inkább elkomorodott tőle.

– A bajt nem Montecuccoli csinálta – mondta kedvetlenül –, hanem II. Rákóczi György. Ily nagy fejedelemnek, kiben akkora reménységünk volt, nem lett volna szabad gondos előkészületek és egyezségek nélkül Lengyelországba kivonulnia, a lengyel trónért török engedélye nélkül megindulnia. Az ő lengyel királysága – bárhogy vágyott is rá – mind töröknek, mind németnek kedve ellen volt. Ebben, mihelyst a fejedelmi had kiindult Erdélyből, tüstént egyet is értettek. A baj ebből lett. És abból, hogy Rákóczi után, a fejedelem tatár fogságból visszatért főkapitánya, Kemény János beleült a másnak szánt fejedelmi székbe. Mikor a tatár biztatta rá,

hogy beviszi fejedelemnek: ellenállt, de már a németben bizakodva nem tudott ellenállni, Bécs pedig csak nagy késedelemmel és rosszul segítette.

Bethlen az oktató szóra zavarodottan sütötte le a szemét.

– Az én vékony ítéletem szerint Kemény János nemzetéhez buzgó, igen virtuózus úr volt. Önéletírása, mit még Krímben, megláncolt kézzel írt, gyönyörködtető és sok tanulsággal szolgáló olvasmány. Én éppen az ő fejedelemsége alatt indultam el külországi utamra, az ő úti levelével. S mire mostan visszatértem, egy rom az ország, a hadak nyomán még a döghalál sem ült el, csaknem olyan éppen, mint mostan a Felvidék, ahogy jöttem Trencsénytől Pozsonyig. És a fejedelmi székben Apafi Mihály ül…

– Még jó, hogy ő ül, és nem a török szandzsák bég – vágott bele Vitnyédi –, hajszálon múlott, hogy a török nem vetett véget a fejedelemségnek, nem kebelezte be Erdélyt a birodalomba.

– Lehet – mondta Zrínyi még egyre elég mogorván –, hogy mégis Montecuccoli útja, le egészen Kolozsvárig, mentette meg Erdélyt. A török ebből megérthette, hogy Erdély fejedelmi státusának megszüntetése: háború. Csakhogy a főgenerális rossz parancsot kapott az udvartól. Buda vagy Esztergom ostroma helyett, mely Erdélyt a török hadaktól mentesítette volna, a helyszínre kellett vonulnia. A hosszú útban, kenyér és lőszer híján, tönkrement a serege. Most aztán kígyót-békát kiabál ránk magyarokra, hogy a nemesség gabonát, szénát nem adott; honnan is adott volna, a jobbágynép bunkóval verte agyon, ha tudta, éhes zsoldosait. De azt, hogy az udvar, maga Lipót császár hibázott, hogy is ismerné el! – Keserűen elmosolyodott. – Hiszen őfelsége tévedhetetlen!

Az asszony féltő, szemrehányó pillantást vetett rá.

– Édes uram – kérlelte.

– Ej – koppant Zrínyi ökle az asztalon –, öcsémuram előtt nincs miért cifrázni a szót! A vasvári békét, cikkelyeit ismeri. Hiába nyert végre Montecuccoli, oly béke ez, mintha Szentgotthárdnál vesztett volna. Érsekújvár oda van, Várad oda van, Új-Zrínyivár oda van. Minden reménységem, törekedésem hiába volt. Hiába hívtam ki a végzetet, hogy jobb meghalni oroszlánként, mint élni szamárként, az Isten mégis ezt kínálja sorsul.

Az asszony arca egészen elszürkült ettől a keserűségtől.

– Egész világ dicséri, magasztalja kegyelmedet azért, amit tett. Itt őrzöm a pápa őszentsége levelét, Lipót őfelségéét, a spanyol király aranygyapjas

rendjét…

– Mindnek mi haszna? Amit az ember elvet, le is kell azt aratnia. Hiába foglaltuk vissza az esztendő elején Dél-Dunántúl török véghelyeit, hiába égettük fel az eszéki Dráva-hidat, ha mostan, az esztendő őszén, mindez ismét a töröké, s az eszéki híd helyén új híd áll. És ha csak ez történt volna. De cikkelybe tették, hogy Új-Zrínyivár, mit magam erejéből építtettem, az is az övék lett. Micsoda tenger költség, fáradság és mennyi szenvedés vált hiábavalóvá! Hogy Kanizsa várából a török kitakarodjék, hogy azt tartani ne tudja, felégettük egész Somogyot, Baranyát. Véges-végig a magyar jobbágynép vagyona s élete pusztult.

Úgy sütött a szavakból a féken tartott indulat, hogy senki sem merte folytatni a beszédet. Maguk elé meredve, mintha ott ülnének, némán fogyasztották az elébük tett ételt. Bethlen Miklós arra gondolt, hogy miben és hogyan különbözik Zrínyi azoktól a lobbanékony, nagyevő, nagyivó magyar uraságoktól, akikkel telerakva egész Erdély. Ez itt helyreigazít, különbségeket tesz, élettapasztalata szerint gondosan értékel, ha csupa tűz is közben. Ennyi ráció és ennyi hév kiben él egyszerre? És nem is lehet vele csak úgy nyájaskodva elcsevegni, mint a külhoni uraságokkal. Semmiről, vagy látszólag semmiről. Nem lehet előtte úgy beszélni: „úgy hallottam”, „azt mondják”. Érezte, hogy szemtől szemben ezzel a súlyos és komor nagyúrral, bizonytalanná válik szájában a szó. Nem Apafi ez, aki fejedelem létére hiszékenyen kap az ő fiatal beszédén. És nem is Thököly István, aki boros fővel, nekividámodva, aranypénzzel látja kirakva a csillagos égboltot, amit másnap beseperhet. És nem Lippay György, az érsek, aki a közdolgokat megbeszélve, maga mulatságára eljátszadozott vele: komoly képpel faggatva, hogy vajon az ő reformáta hite szerint elkárhoznak-e mind a pápisták. Elkárhozik-e maga is az esztergomi érsek? És nem is Vitnyédi István, aki hideg jogászi okossága ellenére az általa hozott hírekre csupa lobogás lett, és rohanvást jött ide Csáktornyára, hogy a dolgokról Zrínyivel együtt beszéljenek. Egyszerre megérezte, hogy nehéz lesz ez a beszéd, s hogy a bán gondolkozó elméje mélyebben és világosabban látja a politikai összefüggések rendjét, a tervek gyakorlati megvalósításának lehetőségét, mint bárki, akivel eddig szólott. Itt tartott, amikor Vitnyédi mégis megtörte a nyomasztó csendet:

– Még ha a leggondosabb, legalaposabb plánum hiúsul is meg, akkor sincs más tennivaló – kezdte a maga okoskodó módján –, mint új tervek kovácsolása. Igaz, nagyságod ez évi hadi fáradozása – fordult egyenesen

Zrínyihez – nem vezetett végül sikerre, vagyis hogy a kezdeti nagy siker, melyre az egész keresztény világ felfigyelt, nem hozott hozzá méltó végeredményt. Szégyenteljes és nemzetünk létét veszélyeztető békét kötöttek. Húsz évre újból meghosszabbították a pusztulást. De az, amit nagyságod a mostani idők megváltoztatásáért, a török iga lerázásáért tett, nem vált ezzel semmivé. Csak fáradozásai egy része, Új-Zrínyivár megépítése és a téli háború hadi dicsősége nem váltotta be a hozzáfűzött reménységet. Belátom, nagy költség, roppant fáradság a várépítés, de példája, virtusa ennek is megmarad. Ahogy él és tovább hat mindaz, amit nagyságod a mostan remélt változás lélekbeli előkészítésére cselekedett. A *Szigeti veszedelem*ben nemzetünk elé tárt törökverő példakép, a hadszervezési és hadvezetési tudós gondolatok sora, a tespedtségből harcba hívó *Török Áfium!* Nagyságod „Fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutió!” kiáltása és kívánsága ma már versezetek szerzőinek ajkán is visszhangzik. Csak a minap hallottam ezt egy énekben ilyképpen: „Fegyvert s bátor szívet…” Ha ez az esztendő jégveréssel pusztította is el remélt aratásunkat, új plánumot kell csinálnunk, új aratásra.

– Vitnyédi uram – mondta szárazon Zrínyi –, az aratás a mi kurta életünkre alighanem elmúlott. A béke, mely valójában nemzetünknek lassú pusztulása, 1606 óta, Bocskai uram óta tartott, két év híján csaknem hatvan éven át. Hatvan év iszonyatos nagy idő, két nemzedék élete. Ezen idő alatt a török nyugalomban nem volt, mindig is terjeszkedett, csak a két szőnyi béke között, melyek a zsitvatoroki békét meghosszabbították, közel négyszáz magyar falut hódoltatott. Visszaszerezni ebből mit tudott az udvar? Semmit. Én Várad eleste után, mely Erdélyt dibdáb provinciácskává züllesztette, tanáccsal s tettel egyedül azt szolgáltam, hogy az udvar béke helyett háborúra készüljön, s hogy a magára ébredt magyar végre ledobja török bilincsét. Jól tudja kegyelmed, személyemben is kihívtam a végzetet, mert jobbnak találtam hazám iránti kötelességeimet teljesítve, férfimód, az ellenség legnagyobb kárára meghalnom, mint hazám pusztulását látnom. Ezért építtettem török területen, mintegy a török orra bizgatására Új-Zrínyivárát, mit Bécs egyenes parancsára sem romboltam le. Pedig a békecikkelyek ilyet meg nem engedtek. Ezért inzisztáltam az udvart mindaddig, míg meg nem engedték a téli háborút, a Dráva-híd felgyújtását; míg bele nem egyeztek – nagy keservesen és a német rendek hadisegélyének reményében – Kanizsa ostromába. Tudja mindenki, kegyelmed legjobban, a háborúba az udvart csaknem belekényszerítettem, s

a törököt pedig magamra vontam. Mindebből pedig csak pusztulás lett, semmi haszon. A török nyert a békével megint, Várad, Érsekújvár, Kanizsa a kezében maradt, Új-Zrínyivár romban. A nyert csata ellenére az udvar még kétszázezer aranyat is ad a szultánnak. No, egyvalami történt, ha az egyáltalában jó, Apafi elismerése fejében, a két hajdúmegyét, Szatmárt és Szabolcsot a királysághoz csatolják. Csakhogy Várad eleste után Debrecen és a hajdúság meg nem maradhat, Érsekújvár pedig kinyitja a Vág és Nyitra völgyét egész az országhatárig. Minden haditudományban jártas ember tudja: a vasvári béke határai mellett az ország elveszett. És tíz nappal a nyert csata után már alá is írták ezt a gyalázatot. Miért e sietség, hisz máskor éveket tárgyalnak? Mert Bécs számára Magyarország semmi! Bécs a megüresedő spanyol trón utódlásáért készül küzdelemre. Lipót császár sógorával, XIV. Lajos francia királlyal mérkőzik a spanyol világhatalom jövendő birtoklásáért. Ily nagy világhatalmi verekedésben Magyarország elnyomott fűszálacskáját észre sem lehet majd venni. Mintha nem is volna, úgy tekintik máris.

– Nos, éppen ezért kell – mondta kurtán Vitnyédi – dolgaink változtatására új plánum. A török háborúban pénzzel, sereggel minden európai hatalmasság részt vett. Csak a francia király Coligny gróf vezetésével 13 ezer katonát küldött. A béke miatti felháborodást ki lehet és ki kell használnunk. Itt is, másutt is.

Hirtelen megszakította magát, észbe kapott, hogy még nem jött el az ideje a bizalmasabb beszédnek. A grófné a feszült csendet használta fel, hogy jelezze az ebéd befejezését. Felkelt, az ételt egészségükre kívánta. Vele együtt hajolt meg s hagyta el a belső ebédlőtermet a rokon úrfi, a páter és Guzics is.

Amikor az úrral és Bethlen Miklóssal hármasban magukra maradtak, Vitnyédi csak akkor folytatta:

– Bethlen Miklós uramöcsémet mostan Apafi fejedelem küldte, bizalmasan, ország dolgában. De igazánból a francia király levelével érkezett a fejedelemhez, Párizs városából rohanvást egyenest. Ebben a levélben a francia király igen ajánlja magát, szövetségét. Apafi most uramöcsém révén azt tudakolja, hogy ideát a magyar uraságok mint vélekednek, mire szánnák el magukat.

– Ki adta öcsémuram kezébe a levelet? – kérdezte Bethlentől Zrínyi.

– Turenne marsall – felelte Bethlen –, a francia hadidolgok legfőbb intézője.

– Igen – intett Zrínyi, mintegy jelezve, hogy Turenne-t ismeri. – És kivel beszélt még?

– Colbert nevű úrral, aki a király igen kedves minisztere s egyben a királyi ház főintézője. Ő adott cédula ellenében száz aranyat útiköltségül. Sokat kérdezett, érdeklődött erdélyi dolgokról, Törökországról, Oláhországról.

– A királyt nem látta, öcsémuram?

– Láttam, de nem beszéltem vele. Láttam, amint nagypénteken a Tuilleries nevű kertben kezével illette a golyvás embereket, hogy meggyógyuljanak. Sok ilyen dolgot tapasztaltam, amit el sem lehet hinni.

– Gondolom – hárította el Zrínyi a nem oda tartozó dolgokat. – Öcsémuram mikor kapta a levelet, és mikor indult Párizsból?

– Párizsból április 24-én indultam, nyomban, hogy a levelet általvettem, és mintha az egész világ megmaradása azon a levélen múlott volna, éjjel-nappal bolondul úgy siettem, hogy június 1-én Huszton, június 9-én már a fejedelem előtt voltam a gyulafehérvári táborban. Ott titkon a levelet általadám, és mivel franciául volt írva, magam is fordítottam le. A fejedelem őnagysága esküt vett tőlem, hogy mi tartalma volt, senkinek sem mondom. A titkolódzásért a tanácsurak rám erősen neheztellettek is.

– A levél dolga tehát mégis kitudódott – összegezte Zrínyi.

Bethlen tekintete megrebbent.

– Annál jobban, mint titkoltam, nem lehetett titkolni – mentegetődzött.

Zrínyi elgondolkozott.

– Bármit ajánlott is a francia király, azt még a fegyvermozgás idején ajánlotta. Nem ma, a megkötött békében.

– Való igaz, de…

– Sok minden ígérgetés történt itten is – folytatta Zrínyi a maga gondolatát –, célozgatás erre meg arra, követe, Grémonville részéről. Írásos szó azonban semmi.

– Én a minap Bécsben Grémonville-t felkerestem.

– Kinek a megbízásából?

– A fejedeleméből. Ő küldött, az ő parancsára jártam végig a magyarországi urakat is, elmondva a tervekből, amennyit jónak láttam. Beszéltem Lippay György érsekkel, Sennyei István veszprémi püspökkel, Thököly Istvánnal, Batthyány Kristóffal, gróf Szécsi Györggyel. De legfőképpen ideküldettem Csáktornyára nagyságodhoz.

– Ha Bécsben a francia követtel, Grémonville-lal öcsémuram szemtől szemben volt – mondta Zrínyi hűvösen –, úgy arról az udvarban már tudnak. Grémonville minden lépését figyelik. Nem is tudom, nem vétek-e a józan okosság ellen a levél magvát öcsémuramtól tudakolnom.

Vitnyédi tiltakozva közbe akarta vetni magát, de Zrínyi kezét felemelve folytatta:

– Mert lehetséges, hogy a francia nemzet, ha a maga érdeke úgy kívánja, segítségünkre lesz, lévén hadakozó, dicsőséges, hatalmas, de mi németnek, töröknek jobban keze ügyébe esvén, míg ideér, torkunkat szakítják. Egyébiránt… – De nem folytatta a mondatot, mert egy belső inasa nyitott be, s jelentette, hogy egy savoyai ifjú gavallér, bizonyos Majláni érkezett Bécsből, a császár levelével. Majd jött Majláni Guziccsal, a postát általadta, s az udvarnaggyal együtt távozott, aki vele volt, hogy kényelméről, asztaláról intézkedjék. Két levél is volt. Egy tanácsba hívó deákul, szokásos nagy pecséttel Zrínyihez, mint belső titkos tanácsoshoz. A második egy német nyelvű, a király keze írásával, kis titkos pecsétjével, amelyben a törökkel való békesség és a portai követség ügyében azonnal magához rendelte. Zrínyi felhős arccal, hosszan forgatta a levelet, s gondterhelten nyújtotta át Vitnyédinek.

Az sietve végigolvasta mindkettőt, hümgetve latolta őket, majd egyszerre csak kitört:

– Fel ne menjen Bécsbe nagyságod, mert elveszejtik! Ezért a szokatlan invitálás! Nem lehet tudni, talán a francia király tízezer arany ajándéka esett az orrukba, mit nagyságod jószága pusztulásáért kapott kárpótlásul.

– Én az aranyakat császár hírével vettem fel Bécsben, és ott is adtam ki a sok vendégeskedésben. Az igazat tudó elme neveti a hazug hírt – idézte latinul. – Ők maguk is elfogadták a francia segítséget.

– Mégse menjen nagyságod. Ha nem is került még kenyértörésre a dolog, nincs ma az udvarnál gyűlöltebb ellenség, mint a francia. A segítségüket is csak azért fogadták el, mert rájuk tukmálták, és nem tehettek egyebet. És azt sem tudhatjuk, nem történt-e közben máris valami. Hogy lóhalálában

siettek a törökkel való békére, annyi bizonyos. Ha fordult a kocka, ellenünk, nagyságod ellen fordult. Várni kell, az ilyen személyes, csalogató levél a legrosszabb előjel.

Zrínyi leszegte a fejét, sűrű szemöldöke egybefutott egyetlen sötét vonallá.

– Lipót hívására egyszer már nem mentem. Kimentettem később magam, hogy a kurír elkallódott. De ez nem kallódott el. Ha elveszejtenek, tudja kegyelmed, ártatlanul, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek. Igaz, ezt a törökkel való gyalázatos békességet nem javasoltam, senki igaz magyar nem cselekedett másképp. – Egy pillanatig hallgatott, valami átsuhant az arcán, majd kesernyés mosollyal fordult Bethlenhez.

– Hogyan is szól az a mesécske? Ismeri, uramöcsém? „Egyszer egy embert éppen cipelnek magukkal az ördögök. Jön vele szemben az úton egy barátja. – Jaj, te szegény – kiáltott fel a barát –, ugyan rosszul vagy, kinél rosszabbul nem is lehetnél. – Rosszul bizony – felelte a szerencsétlen –, de mégis lehetnék még rosszabbul is. – Hogy lehetnél, hiszen pokolra visznek, s a pokol mindennél rosszabb? – Való igaz, hogy mindennél rosszabb, de az ördög urak most mégiscsak visznek, rosszabbul volnék, ha megnyergelnének, s magukat is velem vitetnék.”

Zrínyi felkelt az asztaltól. – A mi dolgaink veleje itt rejlik – tette még hozzá, lezárva a beszédet.

Délután pedig ez történt (44 évvel később így írta meg Bethlen Miklós Bécsben, haláláig tartó fogsága alatt):

„Elmenénk vadászni. Zrínyi levetvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával bémene, és szokás szerint csak egyedül bujkálván, löve egy nagy erdei disznót… s vége lőn a vadászatnak. Estefelé vala. Azonban odahoza a végzet egy Paka nevű vadászt, ki mondá horvátul:

– Én egy kant sebesítettem, mentem a vérin, ha utána mennénk, elveszthetnők.

Az úr mindjárt mondá nekünk Zichyvel ketten:

– Öcsémuraim, kegyelmetek csak maradjon itt.

Vitnyédinek, Guzics kapitánynak:

– Csak beszélgessenek kegyelmetek öcsémuraimékkal… mindjárt visszajövök.

Csak bocskorban lóra kapa, puska a kezében. Paka után nyargala. A savoyai Majláni nevű ifjú gavallér, Guzics öccse, inasa és egy Angelo nevű kedves olasz inasa és a lovász nyargalának utána. Mi ott a hintónál beszélgeténk. Egyszerre csak hamar ihol nyargal Guzics, mondja a bátyjának:

– Hamar a hintót, oda az úr!

Menénk, amint a hintó nyargalhat, és osztán gyalog a sűrűbe befuték én, hát ott fekszik, még bal kezében, amint tetszett, a pulzus gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala.

Majláni így beszélte: hogy amint Paka után bément a disznó vérin az erdőbe, amíg ők a lovakat kötözték, csak hallja a jajszót. Paka szava volt. Majláni legelébb érkezék, hát Paka egy horgas fán, az úr arccal a földön, s a kan a hátán. Ő hozzá lő, elfut a kan, érkezik Guzics és Angelo, az úr felkél és mondja:

– Rútul bánék vélem a disznó, de ihol egy fa (melyet csatákon is magával hordozott zsebébe), állítsátok a sebnek vérét vele, az arra igen jó.

Eléggé próbálták véle, de hijába, csak elfolyt a vére, először ülni, azután hanyatt feküdni, végre csak meg kelle halni, mert a fején három seb vala…

Rettenetes sírás lőn az erdőben, a legalábbvaló, csak a gyermek is siratta. Azt akarják vala, hogy én vigyem a hírit a feleségének, de én, mint új esméretlen ember, elvetém magamról Zichy Pálra. Fogók a testet, és amely kétfelől eresztős hintóban kimentünk volt, abból az üléseket kihányván, abban nyújtóztatók, és én az ablakban ülék, és hazáig fejét, mejjét tartottam. Otthon fejér bársony dolmányba öltöztették, és osztán eresztették a feleségét hozzája, aki eszén sem volt búvában. Így lőn vége Zrínyi Miklósnak. Csuda, hogy oly vitéz sem nem lőtt, sem nem vágott a kanhoz, puska, vadászkés lévén nála.”

Egy kalandregény vázlata – tragikus véggel

1666-1671. 1. kép. A felvidéki kies Stubnya fürdő, ahol a meleg vizű tóban betegek keresik gyógyulásukat. Idő: 1666. április. Két esztendő sem telt el Zrínyi Miklós halála óta. A fürdőzők között ezúttal egy nagyúr: Wesselényi Ferenc, az ország nádora, kíséretével.

S érkezik a beteg nádor látogatására egy másik nagyúr is, Zrínyi Péter bán (Miklós testvéröccse), aki leányának, Ilonának hét határra szóló

esküvőjéről hazamenet tért be Stubnyára.

Zrínyi Ilonát nem akárki, hanem a legelőkelőbb fiatal magyar uraság, Rákóczi Ferenc választott fejedelem vette el. Valójában Ferenc persze nem fejedelem, hanem a töröktől elűzött II. Rákóczi György árvája. Ő most a legnagyobb magyar vagyon: a Rákóczi-birtok ura. A beteg nádor és látogatója, Zrínyi Péter (rangját, súlyát emeli a friss Rákóczi-rokonság) egymással hitlevelet vált, írásbeli titkos szövetséget köt, hogy a haza megszabadítására egyik a másikat tűzön-vízen át támogatja. A szövetséget a jelenlevő kisebb uraságok is aláírják, s együttesen megbízzák Zrínyi Pétert, hogy tárgyaljon XIV. Lajos követével, Grémonville-lal, és kérjen százezer forintot Habsburg-ellenes mozgalmuk céljaira.

Bécs környéki falusi kocsma. Idő: alig egy hónappal később. Három kereskedőforma ember beszélget az ivóban nagy bizalmasan. De mintha mégsem volnának igazi kereskedők! Ujjukon ékköves gyűrűk, ócska köpenyük alatt atlaszdolmány meg csipkés kézelő. És a lefogott beszédük is, ami hallatszik azért az ivóban, nem kereskedőemberekre – uraságokra vall. Grémonville márki francia követ, Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc országbíró a három álruhás. Vitnyédi tervéről beszélnek, hogy mi volna, ha a vasvári békével vasra vert magyarok egy francia királyi hercegnek ajánlanák fel a magyar koronát. A nádor és Lippay György, az érsek (tehát a két legnagyobb rendi méltóság!) ezt a tervet még nem hagyta jóvá, de mindketten és a jelenlevők is egyetértenek abban, hogy írásban is kérjék XIV. Lajos segítségét. Grémonville Nádasdynak és Zrínyinek ura nevében a Rajna mentén birtokot ígér kárpótlásul, ha a terv kudarcba fullad.

Vadregényes felvidéki út, sűrű erdők, meredek hegyhátak között. Idő: az év nyara. Kassa s Erdély felé vonul az úton a Bécsből jövő postakurír. A postazsákban levelek, parancsok, császári utasítások pecsét alatt. Gróf Rottal, az udvar magyar titkára indította útnak és rendelt mellé kísérőként biztosításul fegyveres lovasokat. Egyszerre megmozdul az utat szegélyező erdő, felveri a csendet a sűrű fegyverropogás. A magas fenyőtörzsek közül lovasok rúgtatnak elő. Néhány kiáltás: „Vágd, ne sajnáld! Egy se maradjon! Egy se meneküljön!”

Egy fertályórába sem telik, már újra csendes a táj, csak a kirabolt tetemek fekszenek az úton.

A postazsákot egy közeli kis várkastélyban remegő kézzel veszi át bizalmas emberétől egy nagyúr. Oda tart vele, ahova a király is gyalog jár, s magára zárva a reteszt, olvassa végig a leveleket. S mikor végez velük, sápadtan jön elő, s mondja bizalmas híveinek: „Erdélyben Bánffy Dénes a Habsburgok kémje.” (Ez Bánffynak, hiába könyörög majd érte ura előtt térden a fejedelemasszony – az életébe kerül.) Most közelről látjuk a posta elrablóját, már ismerjük, ő tárgyalt Grémonville-lal is: Nádasdy Ferenc országbíró.

Wesselényi nádor murányi vára. Idő: az év augusztusa. Itt már szép számmal összegyűltek az érdekeltek, kik egymást mind ünnepélyes hitlevéllel biztosították. A nagyuraságokon kívül itt vannak a felvidéki protestáns nemesség vezetői is, és itt van Apafi erdélyi fejedelem megbízottja és küldöttje: Bethlen Miklós. Két kérdést tárgyalnak meg.

Elsőként: végrehajtsák-e Vitnyédi István és báró Petrőczy István (Thököly, a dúsgazdag felvidéki úr sógora) merész tervét, rabolják-e el, tartsák-e fogva magát Lipót császárt.

Az egyik ebersdorfi vadászatról aránylag könnyű lenne elragadni, s valamelyik Vág-völgyi várban mindaddig fogva tartani, míg ünnepélyes ígéretet nem tesz a magyar kívánalmak teljesítésére. De a terv túl kalandos, Wesselényi kívánságára elvetik. Másodikként: tovább tárgyaljanak Grémonville útján XIV. Lajossal, vagy kérjenek segítséget olyan hatalomtól, amely rögtöni és hathatós segítségre képes. Szapolyai példája nyomán kérjék-e a török oltalmát. Wesselényi, a nádor erre hajlik, és szava dönt. Bethlen Miklóssal tehát megegyeznek, hogy Apafi követet meneszt a török portára, és előterjeszti: a legfőbb magyar méltóságok azt kérik, fogadja a szultán védelmébe az országot, válassza az szabadon királyát, kül- és belügyeiben legyen független, ám védelemért a töröknek évi járandóságot fizessen. Ezt elrendezve, francia helyett a törököt választva, szét is oszlik a gyűlés. Egy bökkenő marad csupán. A követ útja 3000 aranyba kerül. A nádornak pénze nincs, a gazdag Thököly Istvántól veszi fel kölcsön a szükséges összeget.

Drinápoly. Apafi követe, Baló László Ahmed nagyvezér előtt. (Az összeesküvőknek nem volt szerencséjük, Baló kétszer tette meg az utat, 1666 őszén a nagyvezér Kandiában, Kréta szigetén harcolt, s oda nem eresztették. Kénytelen volt 67 tavaszán újból leutazni Drinápolyba.) A nagyvezér a követtel kegyes, de a terv elől simán kitér: megköszöni Apafi

jóakaratát, ám a segélykérést elutasítja. Lipót császárral béke van, ő pedig a kandiai harcokban van elfoglalva, más háborút nem kockáztat. A tárgyalást Panajotti, a nagyvezér tolmácsa fordítja, aki mikor magára marad, minden elhangzott szót írásba tesz. Vajon miért?

A bécsi Burg. A titkos tanács ülése. Idő: 1667 ősze. Jelen vannak: maga Lipót császár és német tanácsosai. Magyar részről nincs jelen Wesselényi nádor, időközben meghalt, Lippay György érsek szintén meghalt, de ott van Nádasdy Ferenc országbíró, aki most már nádor szeretne lenni. Az ülésen felolvassák Casanova konstantinápolyi követ jelentését, Casanova pedig ezt írja: „Ahmed nagyvezér előtt megjelent az erdélyi fejedelem követe, Baló László. Előadta, hogy ura közvetítésével, a legfőbb magyar méltóságok egymással a legteljesebb titkos egyetértésben és egységben Magyarországot a szultán lábai elé helyezik, és kérik segítségét az országukat tönkretevő Habsburg-királlyal szemben. Az összeszövetkezett főméltóságok a következők: Wesselényi nádor, Lippay érsek, Zrínyi Péter horvát bán, Nádasdy országbíró. Panajotti – írja Casanova –, a szultán tolmácsa a kihallgatást pontosan feljegyezte.” Nádasdy ott ül a tanácsban, s a róla szóló jelentést lesütött szemmel, de rezzenéstelen arccal hallgatja. Később is csak ennyit ír felvidéki híveinek: „A kutya Panajotti elárulta a dolgot.” Jó idegei lehettek. Pedig éppen hogy nem voltak jó idegei. Csak még idejében neszét vette a dolognak, s már előbb maga feltárta az összeesküvést Lipótnak, aki a magyarok kétségbeesett indokait amúgy is ismerte, s nyomban meg is bocsátott neki.

Stubnya. Ugyancsak az év ősze. Az érdekeltek újabb gyűlése. Az özvegy nádorné, Széchy Mária jelenlétében és helyeslésével elfogadják Bory Mihály tervét, mely szerint az egyik bányavárosból Bécs felé tartó pénzszállítmányt fegyveresen megtámadják, elrabolják. Így fedezik a mozgalom költségeit. (A pénztelenség az egész országban iszonyatos!) Ugyanakkor eldöntik, hogy Nádasdyt állítják a mozgalom élére. (Csak zárójelben: Széchy Mária nem először tervezője és résztvevője fegyveres kalandnak. Házassága Wesselényivel is ilyen kaland volt, Murány várát játszotta, a kapukat titkon megnyitva, az ostromló Wesselényi kezére, várkisasszonyként az őrködő férfiak háta mögött – csakhogy a mostanihoz képest fordított politikai szándékkal: az erdélyi fejedelem hívéből Habsburg-alattvaló lett, a megnyitott várból Habsburg-vár. Történetét a korszak udvari költője, Gyöngyösi István a *Márssal társalkodó Murányi Venus*ban igazán megkapóan színezte ki.

Ilyen lelkesülten festi Mária asszonyi szépségét:

Múzsák tudománya nyelvének szólása,
Hajnali hasadás ajaka nyílása,
Orcája pünkösdi rózsáknak szállása,
Wesselényi szívének tüze s lángozása.

Csak két éve, hogy a költő a nádor udvarában így írt – a huszonnégy évvel ezelőtti Máriáról.)

A nádorné murányi vára. 1668 ősze. A nádor volt bizalmas főemberei, elsősorban az imént említett Bory Mihály ráveszik az anyagi gondjai alatt roskadozó Széchy Máriát, hogy az összeesküvés összes iratait és titkos szövetségleveleit szolgáltassa ki az udvar emberének, gróf Rottalnak.

Breznóbánya. 1669. Tizenegy Dunán inneni és tizenhárom felvidéki megye küldöttei szövetséget kötnek egymással Bécs ellen. Az elkeseredés a vasvári béke, az éhség, a nyomor, a létbizonytalanság, vallási elnyomás, törvény nélküli állapot miatt akkora, hogy már nem főúri, hanem országos szinten folyik a szervezkedés. S nyíltan.

Eperjes. 1669. A lázongó Felvidék lecsillapítására Lipót gróf Rottalt küldi ki. Eperjesre jönnek a nemesség küldöttei s az összeszövetkezett főurak: Zrínyi, Nádasdy, sőt I. Rákóczi Ferenc is, aki egy lengyel nemest már útnak is indított Lengyelországon át francia segélyért. Rottal magyarázza, mentegeti a vasvári békét, Várad elestét, Lipót politikai kényszerhelyzetét, s engedményeket helyez kilátásba. A vármegyék országgyűlést követelnek. Heves összecsapások után nincs előrehaladás. A gyűlés után Zrínyi Péter egy hintóban, érthetetlen sakkhúzással, feltárja az összeesküvést Rottalnak, a bűnt Nádasdyra tolva, akit gyűlöl. Rottal jelenti a királynak, aki ezúttal már vizsgálatot rendel el – de végül amnesztiát ad, vagyis a résztvevőknek ismét megbocsát.

Csáktornya. 1669. Zrínyi Pétert a vizsgálat hercehurcája ellenére, odahaza Csáktornyán újra elfogja a lázas cselekvésvágy. Nyilván a mindennapi élet ismétlődő tényei kényszerítik. A Habsburgokkal való általános elégedetlenség, mely egyre nagyobb és nagyobb hullámokat vet. Hogy segélykérését XIV. Lajos Grémonville útján elutasította, új próbálkozásként két követséget is útnak indít.

Egyet a lengyel királyhoz, másikat, egy végvári kapitánya személyében, ismét a szultánhoz, kitől Horvát- s Magyarországot kéri magának. Levelét a lengyel udvar megküldi Bécsbe, Panajotti, a tolmács – nemhiába fizeti Bécs

– ismét feljegyzi a szultán előtt történteket. De Zrínyi sógorával, Frangepánnal együtt, reménységeitől becsapva, sereget toboroz, szabadságot ígérve fegyverbe szólítja a jobbágyokat, megtámadja Zágrábot. Várja a török segítséget. De a boszniai pasa nem mozdul. Akkor bizalmasait Bécsbe küldi kegyelemért, s amikor vasas német csapatok közelednek, maga is Bécsbe szalad. Már fogoly, már vallatják, amikor veje, I. Rákóczi Ferenc Sárospatakon megindul, s elfogatja gróf Starhemberg Rüdiger tokaji várparancsnokot. Csatlakoznak hozzá ugyan a felvidéki vármegyék, de az egri pasa, kiben bízik, itt sem mozdul. Az elfogatások hírére a mozgalom hirtelen szertefoszlik.

Bécs. 1671. április. Egyéves fogság, hosszas kihallgatások után, a magyar törvények mellőzésével létrehozott idegen bíróság Nádasdyt, Zrínyit, Frangepánt halálra ítéli, s bár külföldi hatalmasságok s a pápa is közbeléptek érdekükben, mindhármuknak fejét veszik. Széchy Mária vagyona, várai ellenében kegyelmet kap, Rákóczi Ferencet 400 ezer forinttal – csillagászati összeg! – megváltja anyja, Báthory Zsófia. Thököly István vára ostroma közben meghal, fia, a tizenhárom éves Imre nevelőjével Erdélybe menekül. Még néhány kivégzés és hozzá csaknem kétezer gyanúsított börtöne és vagyonelkobzása a végső fejlemény. A gyanúsítható férfi, ha teheti, Erdélybe menekül bujdosónak. Belőlük áll majd Thököly Imre hadainak magva. Az országot nagy katonai erők szállják meg, Lipót felfüggeszti a magyar alkotmányt. Ampringen Jánost, a német lovagrend nagymesterét kinevezi teljhatalmú kormányzónak. Az udvar Magyarország felosztását tervezi, az örökös tartományokba való beolvasztását, a lakosság telepítésekkel való cseréjét.

„Fel akarom használni az alkalmat – mondta Lipót, amikor ellenakciója megindult –, hogy Magyarországon másképp rendezzem az ügyeket.”

Felhasználta.

Miért adták fel magukat s egymást az összeesküvők? Miért bocsátott meg nekik két ízben is Lipót? Joggal furcsállja az olvasó: ebben a történetben, úgy is mint kalandregényben, valami sántít. Hozzá vagyunk szokva, legalábbis a regényben, hogy a dolgok egyértelműek: jók rosszakkal küzdenek. Itt a helyzet és a szereplők jelleme nem ily egyszerű. Az összeesküvőkben a nemzeti elkeseredéssel szerzésvágy, nagyravágyás és politikai meggondolatlanság, sőt jellemgyengeség keveredett el. Lipót

megbocsátásában meg egyszerű politikai célszerűség volt, a szokotthoz való ragaszkodás. Az összeesküvők többnyire a magyarságnak az udvar által kiemelt vezető méltóságai voltak. Királyhű szolgálataikat számon tartották Bécsben. Wesselényit, Zrínyi Miklóssal szemben, az udvar segítette a nádori székbe, s nem ok nélkül. Felesége, Széchy Mária Murány várát szerezte meg a Habsburgoknak. Nádasdyból is, a legkétesebb szereplőből, az udvari politika csinált országbírót.

Zrínyi Péter és sógora, az utolsó pillanatban csatlakozott Frangepán Ferenc esete más. Zrínyi Péter sem mint horvát költő (a Zrínyiász fordítója), sem mint politikus elme nem ért fel testvérével, Miklóssal. S hogy a helyzet összetettségére is tegyünk egy célzást: Rákóczi Ferenc és Thököly István, az északkeleti Felvidék nagybirtokos urai, amúgy is az ellenséges erdélyi politika gyanús magyarországi függvényének tartattak. Habsburg-lojalitásuk, királyhűségük lett volna Bécs számára meglepő.

Bárhogy is történt, bármi ellentmondásosan: a szereplőket végső soron a magyarság tűrhetetlen helyzete késztette cselekvésre.

Buga Jakab kuruc hadnagy története

Mit búsulsz, kenyeres, midőn semmid nincsen?
Jó az Isten, jót ád, légy jó reménységben!…
Fölnyílik az idő majd az gyenge fűre –
Hova két szemünk lát, oda megyünk ketten!
Óh édes pajtásom, hogyne búsulkodnék:
Midőn az sok gondok rajtam uralkodnak;
Sok gondolkodások szüntelen fárasztnak –
Minden órán engem elmémben bágyasztnak.

Buga Jakab éneke

1686. Jó volna tudni, hogy mi vagyok én. Az-e, aki voltam, kurucok hadnagya, vagy hitet, becsületet eldobott áruló? Jót tettem, rosszat tettem? Ki tudja azt nekem megmondani? Ímé, elmondom eddigi életemet. Annyi bizonyos: ha szegényen is, de mindig folttalan becsülettel jártam én a világban. Hírem-nevem mindenki előtt ép tisztességben volt. S nemcsak nekem, de apámuramnak meg öregapámnak is. Az én öregapám vitéz böszörményi hajdúhadnagy volt, akkor bujdosott ki Erdélybe a Hajdúságból, amikor az a németé lett. Kifele állt a szekere rúdja, mert a

felkelt parasztvármegyéket igen segítette. Aztán amikor a szegény pórnépet leverték, öregapámért tűvé tették a nádor zsoldosai az egész Böszörményt, hogy egy fejjel megrövidítsék, vagy a lábait a széllel hintáztassák. Régen volt ez, apámuram is kisgyerek volt még. Mi már akkor lettünk bujdosók. Jó emberöltővel a „bujdosók” előtt. Tudja isten, miért, hogyan, de én már gyerekemberként is vonzódtam ezekhez a „bujdosókhoz” – így hívta őket mindenki Erdélyben. Az idő tájt, amikor Lipót császár sorra nyakaztatta a legfőbb magyar méltóságokat, sereglettek ki a Felvidékről, s telepedtek meg az erdélyi széleken, a mi vidékünkön. Pedig amúgy az erdélyi népek nemigen szerették őket. Hazátlan emberre mindig sok a panasz. De ők a németet legalább úgy gyűlölték, ahogy öregapám gyűlölte.

Nagy ideje már annak, amikor én először közibük álltam. 1672 ősze volt, van annak már tizenhárom esztendeje is. Még gyerekember voltam. Akkor jártam először kuruc haddal. Akkor lettem kuruc. Úgy hittem fiatalon, nekigyürkőzünk, s tüstént megfordítjuk szegény Magyarország sorsát. A nekibuzdulás nem is hiányzott hozzá, de ma már tudom, sok minden azért hibádzott. Pénz, haditudományban jártas vezető, külföldi segítés, ha hadinép volt is elegendő. Mert a fegyveres nép, mint télidőn a varjú, olyan hirtelen összeverődött. Lipót császár gondolt akkoriban egyet, és elbocsátotta a végvárakból a magyar vitézeket. Elég volt, hogy a bujdosók híresztelni kezdték: felfogadják őket. Jöttek mindenfelől. Debrecenből indultunk ki a sereggel, Petrőczy István uram vezetésével, s voltunk fegyveresek szép számmal, tán 15 ezren is. Kassa alatt meg is vertük a kassai német főkapitányt, s napok alatt miénk lett Északkelet-Magyarország. Eperjes, Bártfa, Késmárk kaput nyitott előttünk. Még Árva várát is elfoglaltuk, a Thökölyek sasfészkét. Nagy volt az öröm. Még a pórnép is velünk örvendezett, mert a császár a tízszeresére emelte a szegény nép adóját a rengeteg német katona miatt, s étel-ital vására után meg új adót vetett. Pénz pedig nem volt, sem az úrnak, sem a jobbágynak. De hát korai volt az öröm. Teleki Mihály uram, Apafi Mihály kancellárja vezette a másik seregünket. Ő kikapott a szatmári németektől, s azzal fordult is vissza. Mi meg szembekerültünk az ellenünk egybegyűlt egész ármádiával. Talán lebírjuk őket, ha a hajdúcsapatokat pénzzel, ígérettel nagy titokban meg nem veszi a német. A hajdúárulás, az volt a mi vesztünk. Ahogy gyűlt, úgy rebbent szét a mi varjúseregünk. Aki megmaradt, ment vissza Erdélybe bujdosónak.

Örömből üröm – keserves lecke volt nekem, de azért nem bántam. Annyi tisztult le belőle: ha még egyszer tenni lehet valamit, ott leszek. Csakhogy évekig nem volt mit tenni. Jöttek ugyan a hírek, hogy a francia király csodás szerződést kötött a bujdosókkal, meg hogy valami főrangú francuz uraságot küld Magyarország királyának; de ahogy jöttek a hírek, úgy el is ültek. Valami pénzecske azért csordogálhatott a francia királytól, mert a bujdosók jól-rosszul, de eléldegéltek. Haza nem mentek, nem is mehettek, mert odaát a királyságban cudar világ volt. Se jog, se törvény. Csak német erőszak. A vallásunkon levő papokat, prédikátorokat fegyverrel térítették a pápisták, s aki igaz hitéhez hű maradt, gályarabnak adták el. Azt mondták, az kuruc, s megérdemli.

Öt év, ha így eltellett. A hetvenhetes év őszén – ha ugyan jól emlékszem – egyszerre megmozdult minden. Lengyelországból kétezer fegyveres jött át az egyesült francia–lengyel–kuruc hadakhoz. S még valami jött, vagy valaki: a mi későbbi jó urunk, Thököly Imre. Magas homlokú, villanó szemű, délceg fiatalember volt, magára adó, rátarti. Úgy tudott parancsolni, hogy szavának engedelmeskedni kellett. De a többi urakkal szemben – a bujdosók között parancsolgatni sokan tudtak –, volt szava a köszönetre is. Az embert nem a családja, jószága, hanem a tettei után becsülte. Nem nézte, jobbágy-e avagy nagyságos úr. A szíve pedig a helyén volt a veszedelem kellős közepén is. Én tüstént kinéztem belőle, ő lesz az alkalmatos generálisunk. De ő is kinézett engem magának. Igló vagy Rózsahegy alatt, már nem is tudom, odarúgtatott elénk, tűz mellett táborozó lovasokhoz.

– Azt a kis berket odatúl, kentek megszállják. Rejtekezve. Ha a német megszalad, akkor ugranak elő. – S rám bökött. – Kend szava parancsol. Láttam már verekedni. Csata után pedig elvárom.

Így lettem az ő személyének embere, s később, szavából, kurucok hadnagya is. Bár ne lettem volna, kevesebb bú mardosna mostan. Mert a szegény kuruc lelkiismeretét egy féreg rágja mostanság, az enyémet pedig kettő. Ámbátor magában az az egy is elegendő. Mert mi mind, az egész had, akik életünket arra tettük, hogy vágjuk a németet, országunk, hitünk, életünk nyomorítóját, most egyszerre csak azon találjuk magunkat, hogy a német oldalán vágjuk a törököt. Országunk, életünk másik nyomorítóját. Mert most azt lehet vágni, úgy tetszik, annak jött el az ideje.

Bizony csaknem elhagyja azt az ész, aki ebbe jobban belegondol. Thököly Imre alatt hét esztendőt végighadakoztam immár, mellette jóban-

rosszban kitartottam. Előbb megint csak Teleki Mihály uram vezetésével mozdultunk ki, egész Erdély hadseregével – ami fabatkát sem ért –, aztán már csak a magunk kuruc erejéből, a török segítségével. S mindig is nagy hittel, hogy legalábbis a beste némettől megszabadítjuk az országot. És bizony nem értelem nélkül. Mert a mi hosszú hadakozásunk alatt volt benne vereség, volt benne siker – Északkelet-Magyarország végül is a miénk lett, az erdélyi részektől a Garamig. Már pénzt is verettünk, rajta állt: „Thököly fejedelem, a magyar részek ura.” Ott voltam én fejedelem urunk Munkács várában tartott fényes esküvőjén Zrínyi Ilonával, Rákóczi Ferenc özvegyével. Ott Kassa fellegvárának elfoglalásakor, ott, amikor Ibrahim budai pasa „Éljen a magyar király” kiáltással üdvözölte. Ott a fejedelem kassai országgyűlésén. Ott, amikor a szultán athnaméja nagy ünnepélyesen Magyarország királyává tette.

A Bécs elleni felvonulásban is elöl jártam. Akkor történt a baj, sorsunk fordulása. Vagy nem is tudom, baj történt-e igazánból, jó volna, ha biztosan tudnám. Mert a mi kuruc sikereinken felbuzdulva, Kara Musztafa nagyvezér százezernyi haddal jött akkor, hogy elfoglalja Bécset. Igen, de a német sereg előbb bennünket kurucokat vert tönkre Pozsonynál, majd az egyesült keresztény seregek tönkreverték Bécs alatt meg Párkánynál a törököt. S megvették tőle nyomban Esztergomot is. Ettől kezdve a keresztény hatalmasságok úgy nekibuzdultak, hogy „szent ligában” egyesültek, a lengyel király, Lipót császár, a pápa, Velence, hogy most végre felszabadítják Magyarországot. El is foglalták Visegrádot, Pestet, ostrom alá vették Budát, bennünket kurucokat szétvertek Eperjesnél. A föld megindult alattunk, török pártolta magyarok alatt. Csakhogy mi nagy keserveink közepette is, így igaz, míg egyik szemünk sírt, a másik szemünk nevetett, mert ha Buda felszabadulna a gaz pogány töröktől, ha az ozmán hadak országunkból kitakarodnának, az mégis örvendezni való, nagy jó dolog lenne. Tudom, ha lesznek még maradék magyarok, akik ezt a mai hadakozást túlélik, azok meg fogják érteni a mi kettőbe hasadt lelkünket. Talán-talán még mi magunknál is jobban megértik, mert nálunknál is jobban általláthatják majd, hogy mi mire volt jó. Annyit azért már én is látok abból a magasabb igazságból, hogy a mi vérünk hullatása, a némettel való bátor veszkődésünk nem volt hiába, ha a Thököly királyságához fűzött reménységeink szerte is foszlottak. Mert a mi bátorságunk s hitünk fordította meg Lipót őfelségét, a mi csatanyeréseink miatt küldte el Ampringen kormányzót, adta vissza országunk törvényeit.

Mégsem vágtam én hiába hét esztendőn át a németet.

Csakhogy mi lesz holnap, azt szeretném én tudni. Mi lesz most, hogy a mi kuruc erőnk egyik napról a másikra szertefoszlott?

Ez történt ugyanis a múlt év őszén, vagyis 1685 októberében: Thököly fejedelem urunkat magához hívatta Ahmed váradi pasa. Nem nagy csapattal mentünk Várad alá, én is ott voltam urunk kíséretében. Jön egyszerre hozzám egy főtörök, egy Mulykó nevű, magyarul jól tudó, s mondja:

– Kapjatok lóra, s menjetek, amíg lehet. Thököly uramat a pasa elfogatta!

Nem hittem neki, de ahogy látom, a török gyalogok kétfelől is oldalba kapnak bennünket, s már vágtat is felénk a fejedelem egyik inasa, de a lovas testőrök utolérik, s szemünk láttára levágják.

Elkiáltom magam:

– Lóra!

S azzal elvágtattunk.

És a hír igaz volt. Túszul szánta szegény fejedelem urunkat a budai pasa a császárral való békekötéshez.

A hitetlen török gonosz cselvetéséből pedig ez lett: tíz nap alatt mind a kuruc hadak, vagy 17 ezren felesküdtek a császár hűségére, császár zászlajára. Mert Lipót őfelségének volt esze, teljes kegyelmet és amnesztiát kínált mindenkinek, aki a gyűlölt német zászlóra felesküszik.

Hánytorgott bennem a lélek, de felesküdtem én is tőrbecsalt szegény urunk bosszújára, török kiűzésére. Lenyeltem, megemésztettem magamban: hét éven át űztem a németet, s most a németé vagyok.

Csakhogy a minap új hír jött táborunkba: a török tettét nagy hirtelen megbánta, szultán parancsára fejedelem urunkat ismét ünnepélyesen felkaftánozta, erős segítőcsapatokat rendelt melléje. Újra gyűlik fejedelem urunk körül a had.

Mitévő legyek hát? Becsületemet vesztettem máris, hogy futton-futva nem igyekszem táborába? Melyik esküm szentebb, melyiket kövessem? Thököly zászlaját szolgáljam? A törökverő császári zászlót kövessem?

Mi lesz az országgal, ha nem leszünk mi kurucok, nem lesz erő többé császár hajlítására, Bécs rettegtetésére?

Szólnak a dobok. Indul a sereg Buda ostromára. A vitézeim már felültek. Lesz min töprengenem a hosszú úton: az Úristen színe előtt hogyan adok számot fejedelem urunknak fogadott hitemről?

Rüdiger Hitzkopf szász zsoldoskatona magakáromlása

1686 őszén.

Én négylábú, én jászol-elé-való, aki vagyok, én Rüdiger Hitzkopf! Nem forrófejű, mint a nevem mondja, de hígagyú, lágyeszű, bomlottfejű Rüdiger! Bekaptam a horgot, be én! Elhittem, hogy Magyarország, ha nem is tejjel-mézzel folyó Kánaán, de mégis olyan ország, ahol megszedi magát a zsoldos. Szemesnek áll a világ, mondták, s aki szemes, hát az talál ott magának elegendő szemre- vagy zsebrevalót. Mi mindent meséltek! Amikor a 3. vallon ezred hazatért, a genti meg a bruges-i piacokon arany-, ezüstserlegeket, drágaköves ékszereket árult még a legutolsó zsoldoskatona is. És a pénzes zacskóik meg degeszre tömve. Mikor volt az, ha volt egyáltalában? Száz évvel ezelőtt! Azóta ezt a nyavalyatörte országot évente tővel-heggyel felforgatták arany, ezüst vagy bármi marha után a zsoldosok, a tatár, a török, a kuruc meg a német adószedő, hogy könnyebb a kazalban elrejtett tűt megtalálni, mint itt az aranyat. Könnyebb, mert arany, az itt nincs. No de majd a török arany, a hadizsákmány! A turbánok drágaköves forgói, a matringok, ékköves kardok! És persze a háremekben őrzött, gyönyörű török buják! Róluk álmodozik a zsoldos, amikor álmodik. No, erre csak annyit: köpök a háremhölgyekre, a mesés keleti ékszerekre, hadizsákmányra. Csalás, ámítás, hazugság. Köpök az egész országra! Ha innen ép bőrrel hazakerülök a zsolddal, amivel persze tartoznak, hát gyertyát gyújtok minden héten a csodatevő Szűz Mária oltárán. Mert az aztán igazán csoda lesz, világraszóló csoda.

A háború, az háború. Tudni kell, csak semmi érzelmesség. A katona, az katona. Odaüt, ha nem kap enni-inni a polgártól, a paraszttól. Derék tanács! Itt üthetsz, öcsém, ha találsz kit, akkor se lesz ennivalód. Nem ország ez. Temető. Éjszakai vadak tanyája. És a magyarok nem emberek. Két szememmel láttam olyan parasztot, aki inkább halálra pörköltette magát, de a vermelt kis búzáját oda nem adta. Amikor el akartuk kaparni, hogy baj ne legyen a dologból, akkor bukkantunk rá a veremre. Hát ember ez? És jaj neked, ha a seregtől kicsit elkóborolsz, vagy magadban rád talál. Leüt kapával, ásóval, elsarlózza a lábikrádat. Odahaza a mi vidékünkön, vagy bárhol, amerre jártam, német, francia vagy olasz földön, ha az ember egy kicsit megszorongatta a polgár torkát, nem is erősen, hogy a lélek azért bele

ne szakadjon, hát volt ott egyszeriben étel-ital bőven. S ha hüvelykujját a porcogókon rajta is tartotta, lett némi arany-, ezüstmarha is. De itt? Mi van itt? Nincsenek is polgárok. Pedig hadakozni csak ott jó, ahol város van, meg polgáremberek vannak, mert azok jobban féltik az életüket, mint a pénzüket.

No de Buda vára. A magyarországi török pasalik székvárosa. Hogy ott micsodás török kincsek lesznek! A 23 mecset szentélyében mennyi keleti aranymarha! Néztük, néztük három hónapon át vagy nyolcvanezren odalent a vár alatt, hogy mi mindent lehet majd kihordani, elragadni azokból a mecsetekből. Ha ugyan a magyar hajdúk meg a talpasok meg nem előznek bennünket. Mert azok az ostromkor mindig elöl mentek, meg sokan is voltak, úgy 14–15 ezren. Vágni, ütni, nyársalni való népség. Jó félév előtt még a török oldalán állottak. Három év előtt ott parádéztak Bécs falai alatt, miattuk az udvar még Linzben is reszketett. A fegyverük, a rongyos gúnyájuk, a süvegjük, mint a törökké. Csata közben az isten se tudja, mellettünk vannak-e vagy ellenünk. Még jó, hogy derék vezéreink őket szánták ágyútölteléknek. Hadd hulljanak.

Végre az aszályos hőség után, szeptember másodikán megvettük kínkeservvel Budát, azt a hullabűzös, nyomorúságos ólat. Én jártam benne, mielőtt leégett. Volt benne ha kétszáz romos ház, egy sereg kaszárnya meg fürdő. Egy kis lisztet ha szereztem az egyik török sütőházban, meg bor volt a pincékben. Tisztességgel leihattam magam. Az jó, egyedül az jó a pestis ellen. Mert a döghalál a várban persze benne volt. Fel is égették hát a várost a háromnapi szabad rablás után, ami nem ért semmit. Annyi tenger zsoldosnép néhány száz zsidó kereskedőt tudott csak megkopasztani. Ölni nem is volt szabad őket, csak csigázni. Én meg még erről is lemaradtam.

Csak valami festett, aranyos kötésű könyveket szedtem föl a hullák közül, ott voltak kihajigálva. Később eldobtam, mondták, mit sem ér.

És ez még semmi, ez az ostrom a vérhastól fetrengő seregben, a hőségben Buda alatt, dohos vagy sótlan kenyéren. Rüdiger Hitzkopf hatökörnek, aki vagyok, ez volt még az úri élete. S a Dunántúl meg a Felvidék, ahol végigvonultunk, ennek a döglött országnak az eleven része. Mert Buda alól Lotharingiai Károly herceg meg Bádeni Lajos őrgróf parancsára megindultunk délnek. Egy részünk ment végig a török Dunántúlon. Simontornyának, Pécsnek, Eszéknek. Más részünk végig az úgynevezett Alföldön, bele a török birodalom hasába. Caraffa generális vezetése alatt.

Én ide kerültem. Mondok magamban, ez jó. Mert ez a Caraffa nem olyan gyenge szívű vezér, mint a bajor választó, aki Budavárában is megkegyelmezett az asszonyoknak, polgároknak, kereskedőknek, pedig ők is harcoltak a falakon. Ez a Caraffa tudta a csíziót, kisimogatta, kisimogattatta a pénzt meg az ennivalót a lakosokból. A múlt őszön, hogy Debrecent megszállta, szép sorjában, házról házra küldte a zsoldosait. Nem maradt ki ott egy fia garas, egy véka búza a beszolgáltatásból. Igaz, néhány polgár levágta előbb a családját, meg magát a gerendára felkötötte, mert nem akarta megpróbálni, hogy mi zsoldosok hogyan csináljuk. Szóval Caraffában bízni lehetett. Ez vitt romlásba. Az én kárhozatos jóhiszeműségem.

Elborul az agyam, ha csak arra gondolok: mehettem volna az Újvilágba is! Szerencsét próbálhattam volna Amerikában. De hogy mégis jobb, biztonságosabb Európa. Nem süllyed el veled a hajó, nem lőnek mérgezett nyilakkal az indiánok, nem veszel szomjan a sziklás pusztaságon. Nem csípnek halálra ismeretlen legyek, szúnyogok, bogarak. Ó, a jó öreg Európa! No, most itt vagyok a jó öreg Európa közepén.

A hajó elsüllyedhet, de a tengerben úszhatsz. Itt zsombék van, ami lehúz, sással, kákával teli víz, belekeveredsz lovastul. Szeptember van, esik az eső, a dágványos út két oldalán elvadult bozót, szittyós rét, sásos víz. Napok vonulásán át csak víz és víz. És persze közben szomjan halhatsz, csakúgy, mint a hajótöröttek. Mert vizet inni halál. Bűze van ennek a víznek, és kút persze sehol. Mert falu sehol. És ha mégis akad kút, egy-két hulla abban is oszladozik, biztos lehetsz benne. Én mindeddig sült csermakk levével óvtam magam a vérhastól. Ha tehettem, főtt vizet ittam, mint a tiszt urak. De útszélen, bozótban, erdőben táborozva hogy főzzön vizet is az ember? Mert Buda óta véges-végig az úton se város, se falu, se tanya. Semmi, de semmi! Néhány romfalu, vagy romtemplom. Egy falu- vagy városféle ha volt, de az meg üres. Végigvonultunk rajta, egy kutya el nem ugatta magát, egy kakas nem kukorékolt. Aki élt, elfutott előlünk. Valamikor híres volt a nürnbergi vásáron a török részről hozott magyar marha. Egy gulyát nem láttam, még messziről sem, egyetlen gulyát!

A poggyászt nyolcökrös szekerek hozzák utánunk, csakhogy a sárban elmaradtak. A kenyérporcióért úgy kell az elülső csapatoknak hátraküldeni. Van nap, hogy nem is jön meg a kenyér. Aki ügyes, esténként halászik, s a halat tűzön pirítja.

Aki engem a seregbe zsoldosnak felírt, egy Burger nevű őrmester, egyik este a csapatom mellett szállásolt. Mondom neki:

– No, őrmester úr, ez az a csuda jó ország, amiről maga mesélt?

Mordul nézett rám, igen mordul.

– A háború az nem báli mulatság, öcsém – vetette oda. – Nem kellett volna feliratkozni.

– De az ilyen meg olyan… – mondtam erre én. – Voltam már zsoldban sokfelé, de ilyen vidéken még nem. Egy vetést, egyetlen vetést mutasson, nemhogy csűrt vagy istállót!

– Majd mindjárt mutatok én… – s kapott a kardjához.

No, jó – gondoltam –, csak várj, találkozunk még! Mert ha én egyszer innen ép bőrrel hazaveckelődöm s ő is, hát akkor én apránként nyúzom le róla azt az ép bőrét.

Így értünk vagy tizednapon valami palánkos-nyomorúságos faluféléhez. Szegednek vagy mi fenének hívták. Legalább mi, akik elöl jártunk, tető alatt hálhattunk. Sok köszönet ebben sem volt. A nagyvezér serege, az, amelyik Buda felmentésével is megpróbálkozott, előttünk vonult ki. Tele volt a város bűzzel, hullával, pestissel. Az a néhány család, aki a városban lézengett, tőlünk leste a kenyeret. Jobb volt, hogy továbbmentünk. Csakhogy az út most már véges-végig, ahogy a török előttünk vonult, tele volt ganéjjal, döggel, megfeketedett hullával. Még a bűze is borzasztó volt. De mi csak mentünk erős iramban, hogy végre a törököt utolérjük, megtanítsuk: nem az övé többé ez az ország. Ez az egy, ami így-úgy, de tartotta még bennünk a lelket. Megmondták már a toborzáskor is, mostan a törököt kiverjük. Szétrohadt, haldokló nagy test az, nem bír ellenállni. Igaz, száz év előtt is már, mondják, ezzel toboroztak. Akkor kellett volna. Akkor biztos nem volt még egész Magyarország puszta temető.

A hírhozók éppen most mondták: Zenta körül állapodott meg a török. Úgy látszik, csatára készül. Csak ne kóválygna a fejem, lennék kicsit virgoncabb. Hogy belénk esett a döghalál, a pestis, mindenki a mirigyeit tapogatja, hogy dagadnak-e. Meg is ette a fene azt, akinek már dagad. Én azért nem félek, most néztem éppen. Nem bizonyos, hogy nem dagad, de valahogy furcsa. Hónaljban kivált. Ágyéknál egész rendes.

Azt azért megfogadom magamnak. Ha feldagadok, odamegyek Burger őrmesterhez, ha kell, az utolsó erőfeszítéssel is, és se szó, se beszéd,

felaprítom. Fel én. Ne mondja majd odahaza szemforgató nagy sóhajtásokkal:

– Szegény jó Rüdiger, hősi halált halt a pogány török ellen.

Bizony ne mondhassa!

Jobb azért itt az útszélen kicsit megpihenni. A sok lovaglás rázott talán össze, attól émelygek.

– Hé, koma, gyere csak! Úgy látom, közéjük tartozol. Mi van az őrmesterrel?… Micsoda? Hogy leesett a lováról? Benne van a dög? Ülj le csak ide, mondjad. Ej, no, gyere csak! Mit ijedezel?… Hogy az arcom nekem is fekete? Te barom, te, csak a fejem kóvályog… A mirigyeim, a mirigyeim nincsenek is nagyon megdagadva…

A korszak vége, az új kezdete

Buda felszabadítása után az egyesült keresztény sereg kiverte a törököt a Dunántúlról, és Szeged alatt Zentánál megverte Szulejmán nagyvezért is. Az apránként kifejlesztett, zárt nyugati haditaktikának (kötelékben való irányított mozgás, egymással összehangolt, pontos harci feladatok) képtelen volt az ösztönös és könnyen bomló török sereg ellenállni.

A régóta mutatkozó és, sajnos, fel nem mért ozmán hanyatlás biztos jele volt a hadi hanyatlás: minden egyes csatában pánik tört ki a török soraiban, s rendezetlenül megfutott. (Zrínyinek volt igaza: legkevesebb 30–40 évvel előbb ki lehetett volna már verni!)

S bár a felszabadító háború a kezdeti nagy keresztény sikerek után (86-ra a Duna vonala Belgrádig, s 90-ben Erdély is a császáriak kezébe került) még jó tíz évig elhúzódott a francia király támadása miatt, de végül 1697-ben a legkiválóbb császári hadvezér, Savoyai Jenő, megint Zentánál, befejező győzelmet aratott. A karlócai békében 1699-ben a török lemondott Magyarország birtokáról. A több mint 150 éves török kor lezárult. Az elnéptelenedett, kizsarolt, felélt ország a töröktől felszabadult; a magyarságról egyik jármát levették. Új korszak következett, a Habsburgoknak immár kizárólagos uralma alatt. S az új korszak nyitánya volt az elfojtott hegyaljai jobbágyfelkelés 1697-ben, még a győzelem évében. Első felvonása pedig: négyéves „béke” után Thököly Imre mostohafiának, II. Rákóczi Ferencnek 1703-ban megindult szabadságharca.

Időrendi táblázat

Előzmények. A török fenyegető terjeszkedése

1332 Török csapatok először kelnek át Kisázsiából a Balkán-félszigetre

1389 Az első rigómezei csata. A törökök döntő győzelme a szerbek és a bosnyákok fölött. Az első török portyázók Magyarországon

1396 A nikápolyi csata. A törökök megfutamítják Zsigmond magyar király hatalmas keresztes hadát

1428 A török támadni kezdi a magyar királyság déli védelmi vonalát. Elfoglalja átmenetileg Galambóc várát. Megveri Zsigmond királyt

1439–40 A török beveszi Szendrő várát, megostromolja Nándorfehérvárt, elfoglalja egész Szerbiát

1444 A várnai csata. A törökök visszaszorítására indított hadjárat nagy veresége. Ulászló magyar király a csatában elesik

1448 A második rigómezei csata. Döntő török győzelem. Hunyadi János is alig menekülhet

1453 A bizánci császárság bukása

1456 Nándorfehérvár ostroma. Hunyadi népfölkeléssel és idegen segítséggel megvédi a várat

1459 A török ismét elfoglalja Galambóc várát

1463 Mátyás király visszafoglalja Jajcát és Észak-Bosznia más várait

1479 Báthory István és Kinizsi Pál serege Kenyérmezőn legyőzi az Erdélyt dúló törököket

1492–93 Török csapatok dúlják Erdélyt

1520 II. Szulejmán lesz a török szultán

1521 Szabács és Nándorfehérvár, majd Zimony eleste

A mohácsi csatától a hódoltság koráig

1526. VIII. 29. A mohácsi ütközet. A magyar sereget szétverik. II. Lajos magyar király életét veszti

1526. IX. 2. Lajos király felesége, Mária Habsburg főhercegnő elmenekül Budáról

1526. IX. 11. II. Szulejmán szultán bevonul az elhagyott királyi várba

1526. IX. 26. Szulejmán – hadak hátrahagyása nélkül – elhagyja Budát, s X. 9-én seregeivel együtt kivonul az országból

1526. XI. 11. Székesfehérvárott királlyá választják Szapolyai Jánost

1526. XII. 16. Pozsonyban Mária özvegy királyné, Báthory István nádor és néhány főúr királlyá kiáltja ki Ferdinánd Habsburg főherceget

1527. IX. 26. Ferdinánd spanyol és német zsoldosai, mindössze tízezer fő, Tokajnál tönkreverik Szapolyai hadait

1527. XI. 3. Ferdinándot Székesfehérvárott királlyá koronázzák

1528. I. 27. Szulejmán szövetséget ígér János királynak

1529. VIII. 29. Szulejmán a mohácsi mezőn pártfogásba veszi János királyt mint alattvalóját

1529. IX. 7. Szulejmán elfoglalja Budát, és átadja János királynak; IX. 26–X. 14. Bécset ostromolja

1530 János király kormányzóvá teszi a kalandor Grittit

1531–32 Az ország védelmével elégedetlen nemesek és főurak babocsai, bélavári és berenhidai gyűlése

1532 Szulejmán újabb hadjáratot indít Bécs elfoglalására. Kőszeg ostroma

1533 Szulejmán Ferdinándot fiává fogadja, adó nélküli hűbér gyanánt meghagyja Ferdinánd kezén Magyarország nyugati országrészeit

1537 Ferdinánd sikertelen törökellenes hadjárata. Katzianer eszéki veresége

1538 A váradi béke, Ferdinánd és János titkos megegyezése

1539. II. 23. Szapolyai János és Izabella esküvője

1539. IX–X. Lasky Jeromos elárulja a Portán a váradi békét

1540. VII. 7. János királynak fia születik: János Zsigmond

1540. VII. 22. János király halála

1541. V. 4–VIII. 21. Roggendorf császári tábornok Budát ostromolja

A három részre szakadt ország

1541. VIII. Szulejmán Buda alatt megveri Roggendorfot, a várat csellel elfoglalja, Török Bálintot, a csecsemő király gyámját elfogatja. Az ország három részre szakad

1543 Szulejmán új hadjárata a hódoltság (Budai vilajet) kiszélesítésére. Elfoglalja Valpo, Pécs, Siklós, Esztergom, Tata, Székesfehérvár várát

1547 Ötévi béke a törökkel

1549. IX. 8. A nyírbátori egyezmény, melyben Martinuzzi megállapodik Erdély Ferdinándnak való átadásáról

1551 Ferdinánd mintegy hatezer zsoldossal Erdélybe küldi Castaldo őrgrófot. Martinuzzi a törökkel való taktikázása miatt Castaldo szemében gyanússá válik, s ezért az megöleti

1552 Szulejmán Erdély átadása miatt új háborút indít. Eger sikertelen ostroma. Elesik Temesvár, Arad, Lippa, Ság, Gyarmat, Drégely, Veszprém és Szolnok

1559 Béke Ferdinánd és a török között

1562 Újabb béke Ferdinánd és a török között

1564. VII. 25. Ferdinánd halála. Utóda Miksa

1566 Szigetvár eleste. Szulejmán halála

A magyarság harca a Habsburgokkal

1571 János Zsigmond halála. Báthory Istvánt török jóváhagyással erdélyi fejedelemmé választják

1575. XII. Báthory Istvánt a lengyelek – a Habsburgok jelöltjével szemben – királlyá választják.

1576. X. Meghal Miksa király. A trónon fia, Rudolf követi. Uralkodása alatt tetőzik a magyarellenes Habsburg központosítás

1585 Meghal Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem. Utóda Báthory Zsigmond

1593 Az úgynevezett tizenöt éves háború kezdete

1594 Balassi Bálint hősi halála Esztergom ostrománál

1595 Bocskai István gyurgyevói győzelme

1596. X. A tizenöt éves háború legnagyobb csatája Mezőkeresztesnél

1597 Báthory Zsigmond lemond a fejedelemségről. Erdély pusztulása Rudolf császár biztosai kezén

1604 Bocskai István Habsburg-ellenes felkelése

1605 Bocskait a szerencsi országgyűlés Magyarország és Erdély fejedelmévé választja. A rendek az országgyűlésen kimondják a katolikus és a protestáns vallás egyenjogúságát

1605. XII. 12. A hajdúk kiváltságlevele. Bocskai letelepíti őket a saját birtokain, és közös nemességet adományoz nekik

1606. VI. A bécsi béke Bocskai és a Habsburgok között. A béke orvosolja a rendi sérelmeket, biztosítja a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Bocskainak juttatja a Részekkel, valamint Ugocsa, Bereg és Szatmár megyével megnövelt erdélyi fejedelemséget

1606. XI. Bocskai közvetítésével a törökök és a Habsburgok megkötik a tizenöt éves háborúnak véget vető zsitvatoroki békét

1606. XII. 29. Bocskai halála. Rákóczi Zsigmond, Erdély fejedelme

1607 A hajdúk felkelése

1608. III. Báthory Gábor a hajdúk segítségével lemondatja Rákóczi Zsigmondot az erdélyi fejedelemségről

1608. IV–XI. A magyar és az osztrák rendek szövetsége Mátyás Habsburg főherceggel. Zömmel hajdú seregük lemondatja Rudolf császárt Mátyás javára. A rendi sérelmeket orvosló pozsonyi országgyűlés

1613. V. 1. Bethlen Gábor, Erdély fejedelme

1618–19 A cseh rendek felkelése a Habsburg-uralom ellen. Bethlen Gábor a csehek megsegítésére Bécset ostromolja, de Homonnai támadására kénytelen visszavonulni

1620. VIII. Bethlen Gábort Magyarország királyává választják

1620. XI. 8. A Habsburg-hadak a fehérhegyi csatában döntő győzelmet aratnak a cseheken

1621. XII. A nikolsburgi béke Bethlen és a Habsburgok között

1626 Angliával, Dániával és Hollandiával szövetségben Bethlen újabb hadjárata Bécs ellen

1627 II. Ferdinánd és a Porta követei Szőnyben újabb 25 évre meghosszabbítják a zsitvatoroki békét

1629 Bethlen Gábor halála. Utóda: I. Rákóczi György

1632 A Felső-Tisza vidéki paraszt felkelés

1636 Meghal II. Ferdinánd, utóda fia, III. Ferdinánd

1642 Békemeghosszabbítás a törökkel: a második szőnyi béke, mely a béke idején erőszakkal hódoltatott 326 falut török kézen hagyja.

1643–45 I. Rákóczi György svéd szövetségben részt vesz a harmincéves háborúban

1648 I. Rákóczi György halála, utóda fia, II. Rákóczi György

1655 Wesselényi Ferenc nádorrá választása

1658 II. Rákóczi György háborúja a lengyel trónért

1658–1660 Köprülü Mohamed nagyvezér a tatár kánnal együtt rátámad Erdélyre, Barcsai Ákost nevezi ki fejedelemnek, s Rákóczit kiszorítja országából

1660 Török kézre kerül Várad, Erdély és a Tiszántúl legfontosabb erőssége

1660. XII. Barcsai Ákos Kemény János javára lemond a fejedelemségről. Montecuccoli erdélyi felvonulása

1661. IX. Ali pasa parancsára az erdélyi rendek Apafi Mihályt választják fejedelemmé

1663 Török támadás a királyi Magyarország ellen Montecuccoli erdélyi beavatkozása miatt. Elesik Érsekújvár, Győr mellett a legfontosabb erősség

1664 Zrínyi Miklós nagy sikerű téli hadjárata

1664. VIII. 1. A szentgotthárdi csata

1664. VIII. 10. A vasvári béke

1664. XI. 18. Zrínyi Miklós váratlan halála

1666–1670 Az elégedetlen főurak és a felvidéki nemesség szervezkedése a Habsburg-uralom ellen

1671 Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc és Bónis Ferenc kivégzése

1672–78 Az első kuruc megmozdulások. Thököly Imre csatlakozik a kurucokhoz

1682 Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. A kurucok beveszik Kassát. Kassa székhellyel kialakul Thököly felvidéki fejedelemsége Erdély határától a Garamig

A török kiűzése

1683 Bécs sikertelen török ostroma; a párkányi török vereség, ezzel kezdetét veszi a felszabadító háború

1684 „Szent Liga” a török ellen. I. Lipót, XI. Ince pápa, Sobieski János lengyel király és Velence

1685 Érsekújvár felszabadítása, Kassa bevétele. Thököly török fogsága

1686. VI. 21–IX. 2. Buda felszabadulása. A vár ostroma és visszafoglalása

1686. IX–X. Fontos dunántúli és alföldi erődök: Simontornya, Pécs, Siklós, Kaposvár és Szeged felszabadítása

1687 A balázsfalvi egyezmény: az erdélyi fejedelemség önállóságának megszűnése

1688 Nándorfehérvár, Szendrő és Galambóc visszavétele

1697 A zentai csata: Savoyai Jenő végleges győzelme. A hegyaljai felkelés

1699 A karlócai béke, mely a régi Magyarország területéből csupán a Temesközt hagyta meg a törökök kezén

1701 II. Rákóczi Ferenc elfogatása. A bécsújhelyi börtönbe hurcolják, ahonnan megszökik

1703 A bujdosó Rákóczi visszatér és megindítja szabadságharcát